

آفریت

منتدی اقرأ الثقافی

نزل

له شارستانی نیلامی

له بنوله ده‌قه سه رعبه‌کاه و به ره‌می فیتقی و ولا فیتع زبانه

www.iqra.ahlamontada.com

منتدی اقرأ الثقافی

نوربینی
دکتوره علی جمعه محمد

وهرکیزانی
امجد محمد زاهد

المنشور

ئافرهت

له شارسټانيټي ئيسلاميدا

له نيوان دهقه شرعيه كان وبه رهه مي فيقي و واقعي ژياندا

دانانی

الدكتور علي جمعة محمد

موفتي ولأتي (مصر)

ومرگيراني

أمجد محمد زاهد شيخ محمد

پیداچوونه وهی

د. حسن خالد مصطفى المفتي

**مافی له چاپدانه وهی پارێزراوه بو
نوسینگهی تهفسیر**

ناوی کتیب به کوردی: نافرمت له شارستانیتی ئیسلامیدا
 نویسنده: دکتور علی جمعه محمد
 وەرگیرانه: امجد محمد زاهد شیخ محمد
 بلاوکردنه وهی: نویسنکهی تفسیر بو بلاوکردنه وهو
 راکه باندن/ ههولیر
 نهخشه سازی ناوه وه: جمعه صدیق کاکه
 خه ت: نهوزاد کوچی
 بهرک: أمين مخلص
 نۆزه و سالی چاپ: یه کم ۱۴۳۱ک - ۲۰۱۰ز
 تیراز: ۱۵۰۰ دانه

له بهرنوه بهرايه تي گشتي کتيځانه گشتيه کان ژماره ي سپارډني (5۰۵) ي سفلي ۲۰۱۰ پندراوه

البيان

بۆيۈك ئىزدەش ۋە رازىلىق
 مەنزىرە - شەخىسنىڭ - ئۆز ئۆلىمى شەخىس ۋە
 ت : ۲۵۱۱۲۸ - ۲۲۲۹۰۸ - ۲۲۲۱۶۵
 مۇنبەل : ۰۷۷ ۱۲۸ ۷۲ ۹۱ - ۰۷۵ ۶۱ ۵۱ ۲۲
 tafseeroffice@yahoo.com
 tafseeroffice@maktoob.com
 atafseer@hotmail.com

بە ناۋى خۋاى بەخشندەى مىهرمبان

سوپاس و ستايشى بى پايان بۇ پەرۋەردىگار، دروود و پەرھىمەتى نەپراۋە
بۇسەر گىيانى پاكى {محمّد المصطفى (صلى الله عليه وسلم)}، پاشان بۇسەر يار
وياۋەر و گىشت نىمانداران.

قورئانى پىرۋز دىفەر مۇيىت: ﴿فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي
الَّذِينَ وَلِيْنَدِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾ التوبة ۱۲۲. پىغەمبەرىش
دىفەر مۇيىت: {من یرد الله به خیراً یفقهه فی الدین}. لەسەر تىشكى نەم دوو
فەر مۇودە و ھاۋۋىنەكانیان، لە دىر زەمانەۋە زانایانى ئىسلام گىرنگى
وبایەخىكى زۆریان داۋە بە بواری خىزمەت کردن بە زانستە شەرعیەكان
وخەلكیان لى بەھرمەند کردوۋە، چونکە پاداشتىكى یەگجار زۆرى ھەيە،
وسەعادەتى ھەردوۋ دۇنیای لەسەر بەیۋەندە.. بەتایبەت لەم رۆژگارى
نەمۇۋدا، کە ئىسلام و موسولمانى راستەقىنە خەرىکن غەرىب دىمبەنەۋە، ولە
دىمان لاۋە چەۋاشەکارى و گومرپایى بە بەرنامەى بەرفراوان دوژمنانى ئىسلام
بە ھەموو ھىز و توانایەکیانەۋە گەرەکیانە لە شەۋکەتى بەرزى ئىسلام
و موسولمانان کەم بکەنەۋە، ولەکەداریان بکەن، بەتایبەتى لە بواریکانى ئافرىم
ومافەکانى..

برای بەرپىز و خۆشەۋىستەم مامۇستا (امجد محمد زاهد) لەم بواریدا ھەستاوە
بە و مرگىپرانى یەکیک لە نوسراۋەکانى موفتى ولاتى مىسر، مامۇستای پایەبەرز
(د. علي جمعة) بەناۋىشانى (المرأة في الحضارة الإسلامية بين نصوص الشرع
وتراث الفقه والواقع المعيش)، کەپىم وایە ھەم مامۇستای دانەر، و ھەم
مامۇستای و مرگىپر، ھەردوۋکیان زۆر سەرکەۋتوۋن لە کارەکانیاندا، وتا

ئەندازمىكى زۆر باش مەبەستەكانىيان پىكاۋە.. خوا پاداشتى بەخىريان
بداتەۋە..

بەندەش كە لەلەيەن بىراى وەرگىرەۋە تەكلىفم لى كرا، بە ھەئسەنگاندنى
دەقە غەرمىيەكە، وپىداچوۋنەۋەى دەقى وەرگىرەۋە، مەنىش لەبەر گىرەكى
بابەتەكە، وخۇشەۋىستىم بۇ مامۇستا (مەجد)، نەمتوانى جگە لە جىبەجى
كردن، ھىچ بۋارى ترم نەبۋو.. سوپاس بۇ خوا..

لە كۇتاپىدا داۋاكارم لە پەرومردگار كە نەۋۋەى ئەم بەرپىزە، وگەنجانى تىرى
پىنۋوس پەنگىن وپىداكار وخزمەتگوزار بىپارىزىت، وپىانگەپەنىتە لوتكەى
ئاۋات لە ھەردوۋ دۇنيا.

د. حسن خالد مصطفى المفتي

كۆلىزى زانستە ئىسلامىەكان

ھەۋلىر / ٨ / ٤ / ٢٠١٠ ى زائىنى

بە ناۋى خۋاى بەخشىندەى مېھرىبان

پېشەكى وەرگىر:

پاش سوپاس و ستایشى بى پايان بۆ بەدېھنەرى زەۋى وئاسمان، دروود
وسەلام بۆ سەر گىيانى پاكى سەردارى پېغەمبەران، پېشەۋا وراپەر وسەرگىردە،
(مەھمەد) پېغەمبەرى ئاخىر زەمان، بۆ سەر گىيانى تەۋاۋى ئال و بەھىت وىار
وياۋەران، ۋەھمۇۋ نەۋ كەسانەش كە دەست بە بەرنامەى خواۋە دەگىرن تاكو
دونىا كۆتايى دىي، ۋەھمۇۋش بە كىردەۋى خۇمان ئەچىنەۋە بەردەم يەزدان،
لەپاشان:

ماۋمىەك دەمۇست باسېك بنووسم لەسەر مىراتى ئافرىقى لە ئىسلامدا، بە
تايبەتى لەسەر نەۋ بەناۋ پەخنەيەى كە پروبەروۋى ئەم بەرنامە راستە
خۋايىيە كراۋتەۋە، كە گۋايە ئافرىقى نىۋەى پىۋا مىرات دەبات!! جا لەۋ كاتەدا
مەبەستم بوو كە زۆرترىن سەرچاۋە پەيدا بىكەم بۆ نوۋسىنى باسەكەم،
نەۋمىۋو پۇژىك ئەم كىتەبەى مامۇستاي زانا، مۇفتى ۋلاتى (مىسىر) (على جمعة
مەھمەد) م بەرچاۋ كەۋت، بەناۋنىشانى (المرأة في الحضارة الإسلامية بين نصوص
الشرع و تراث الفقه والواقع المعيش)، كە لە ناۋمۇكەكەم پىۋانى، بىنىم كە نەۋ
باسەى زۆر بە باشى ھىناۋە، بۆيە دەست بەجى كرىم، ۋە راستىشدا سوۋدىكى
باشم لى بىنى.

بەلام دواتر بىنىم كە ئەم كىتەبە چەند بابەتېكى تىرى ھەستىياري لەخۇ
گىرتەۋ، كە جىگەى باس و خۋاسى كەسانى شارمزا ونەشارمزاى ئەم ئايىنە
پىرۋەزىن، شارمزاكان پرونىان دەكەنەۋە، ونەشارمزاكانىش بە نەزانىنى خۇيان
پەخنە دەگىرن. بۆيە بىرم كىردەۋە لەۋەى كە ۋەرى بگىرەم سەر زمانى شىرىنى

كوردى، تاومكو لە لايەك كەلەننىكى كىتەبخانى كوردى پەركاتەو، ولەلەيەكى
تەرشەو، ئەو برا وخوشكە بەرپەزەنى كە لە زانىنى زمانى عەرمەيدا كەم
توانان يان بى تەوانان، بىتەوانان تا رادىيەك بەم بابەتەو وردەكارىيەكانيان
ئاشنايەن.

مامۇستاي دانەر لە سى لايەنەو، باسى لە ئافرىمىت كەردو،

۱. لە دەقە شەرىيەكانى قورئان و فەرموودەكانى پەيغەمبەردا (صلى الله عليه وسلم).

۲. لە بەرھەم و سەرچاوە و كەتەبە فيقھى و شەرىيەكاندا. كە ئەم دوو باسەيان
لە زۆرەك لەو كەتەبەكاندا هەن كە باس لە ماف و پەرزى ئافرىمىت دەكەن لە
ئىسلامدا، بەلام مامۇستا بە شىوازىيە زانستىيە و تازە و بەسوود باسى
كەردوون.

۳. لە واقىيە زيان و مەژووى گەل و نەتەو و كەسەكاندا، كە ئەمەيان كەمەر
بەرجا و دەكەوێت لە كەتەبەكانى تردا.

بەلام ئەمەندە دەلەيم: سەرەپى و مەركەپەنى ئەم كەتەبە، مەن هەولم داو، بۆ
زىاتەر بەهەيز كەردن و دەوڵەمەند كەردنى بابەتەكان، چوار كارى تەرش بەكەم:

• زۆرەنە زانىيەكانى ناو ئەم كەتەبە، هەولم داو، لە چەند سەرچاوەى
تەرشدا هاتەن، ئامازەيان بى بەكەم.

• ھەر نايەتەكى قورئانى پەرزى تەيدا هاتەبەت، تەفسىرەكەيم نووسىو، بە
پەشت بەستەن بە ھەردوو تەفسىرى (خولاسەى تەفسىرى نامى) / مامۇستا
عبد الكرىمى مودەرىس، و تەفسىرى گوڵشەن / دكتور نظام الدين عبد
الحميد).

• تەخريجى ھەدىس و فەرموودەكانى پەيغەمبەرم (صلى الله عليه وسلم)
كەردو، بە جۆرەك كە ناوى ئەو سەرچاوانەم نووسىو، كە

فەرموودەمكەيان تېدايە، ناوى بەش، وبابەتەكان، وژمارەى فەرموودەمكەش
لەو سەرچاوانەدا.

• لە ھەندىك جىگەدا ھەستاوم بە لىكۆلىنەو ولىوردبوونەو
مەسئەلەكان.

جا بەو پىيەى كە مەرج نىيە كەسى وەرگىر بە تەواومتى ھاوړا وھاو
بۆچوونى كەسى دانەر بىت، بۆيە بە پشت بەستن بە سەرچاوە شەرعىيە
متمانەدارەكان ھەندىك تىبىنىم لەسەر ھەندىك لە بۆچوونەكانى مامۇستاي
موفتى ھەيە، كە ئاماژەم پىكردوون، وھىوادارم بەھەلەدا نەچووبم.

لە كۆتايىدا ھىوام وايە كە مايەى سوودى موسولمانانى كورد زمان بىت،
وزۆر سوپاسى مامۇستا وبراى زۆر خۆشەويستەم دكتور شىخ ھەسەنى موفتى
دەمكەم، كە ئەركى پياچوونەوئەى ئەم وەرگىرپانەى خستە ئەستۆى خۆى، خواى
گەورە پاداشتى بەخىرى بداتەو، وبە كەرمى خۆشى ئەم كارەمان لى
وەرگىت. آمىن.

وەرگىر

امجد محمد زاهد شىخ محمد

بە ناۋى خۋاى بەخشىندە وميهرمبانهوه

پيشهكى دانەر:

سوپاس وستايش بۇ پەروردگارى ھەموو جىھان، ودرود وسەلام لەسەر
سەردارى پىغەمبەران، گەورە وپيشەوامان پىغەمبەرى ئەمىن محمد (صلى الله
عليه وسلم) و لەسەر يار وياومر وھاوئلانى بە تىكرپا. پاشان:

پرسىارىكى زۆر دىكرىت لە بارەى پىنگە وجىگەى ئافرىمىت لە ئىسلامدا،
ئەمەش وامان لى دىمكات كە بگەپىنەوه بۇ سەرجاومەكانى ئەم ئاينە،
وبەرھەمى بىر وھزرى زانايان، وواقيعى مېژوۋىي وئىستاي زيانايان.

ئافرىمىتىش پەكەكە لە دوو جۆرەكەى رەگەزى مەروفايەتى، كە خۋاى گەورە
رەزىكى زۆرى لى ئاۋە وپلە وپايەى بەرزى پىداۋە بەسەر تەواۋى
درووستكراومەكانى تردا، وەك خۋى دىفەرەمۋىت: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي
الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾

الاسراء/ ۷۰. ((واتە: ئىمە قەدرى نەۋى ئادەممان گرتوۋە وشەرمەقدارمان
كردوون بەۋى ھۆش وبىرمان پى بەخشيۋون، ھەرومەھا بەۋە تواناى ھىرەبوون
وزانىينەى كە پىمان بەخشيۋون، لەسەر وشكانى ولە ناۋ دەريادا ھەئەمان گرتوون
تا بە ئاسانى بىن وبرۆن. لە گشت جۆرە رەزق ورۆزىيەكى چاك وپاك بەشمان
داۋن و، پلەمو پايمەمان بەسەر گەلەك لە درووستكراومەكانى تردا بەرز
كردوونەتەۋە)).

گومانى تىدا نىيە كە ئەم رەزىلەنە داگرومىيە بەسەر ھەردوۋ رەگەزى
نەرىنە ومىيىنەدا، واتە نەرىنە وەك مەروفا رەزى لىگىراۋە، ومىيىنەش بە
ھەمان شىۋە.

خوای گەورمىش كە پىزى لە ئافرىتى ناو دەموو مافەكانى پىداو وھىچ ستمىكىشى لى نەگروو، وئەركى ومھى نەداو بەسەرىدا كە لە توانىدا نەبىت، چونكە خوای گەورە خۆى درووستى كروو، وھەر خۆشى دەزانىت كە چى جۆرە ماف وئەركىك بۆ ئافرىتى گونجاو، وەك دەفەرموئىت: ﴿أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ﴾ الملك/ ۱۴. ((واتە: نەو خوداپەى كە عالمى لە نەبوونەو ھىناومتە بوون ودرووستى كروو، ئاىا نازانىت چى لە ناو دلتاندا دەشارنەو وچىش ناشكرا دەكەن؟! لە حالەتەكدا نەو خوداپە كە زانىنى دەورى ھەموو شتىكى داو، ھەرچەندە نەو شتانە زۆر ورد وشاراوە وپەنھانىش بىن)).

كەواتە باسى دادپەرورانە مامەتە كەردن لەگەل ئافرىتىدا پىوئىستە بە شىومەكى تەواو باس بكرىت، بە جۆرىك كە ھەم ماف وھەم نەركەكانىش بگىرتەو، چونكە خوای گەورە كە مەرووفى درووست كروو، ھەروا بى ھوودە نەبوو، بە جۆرىك كە كۆمەلەك مافى بداتى، بە بى نەوھى كە ھىچ نەركىكى بەسەردا بدات، وەك خۆى دەفەرموئىت: ﴿أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ﴾ المؤمن/ ۱۵. ((واتە: ئاىا وا تىدەكەن نىوھم بەبى ھوودە وبى ھىچ مەبەستىك وبۆ گالتە وىارى درووست كروو؟! واتان دەزانى كە پۆزى دواى ناىەت وناگەپىنەو بۆ لای نىمە، تا لەسەر بىر وبامەر وگوفتار وپەفتارمەكانتان لىتان بپرسىنەو؟! تا ھەركەسەو بە پىى بىر وبامەر وكردمەو خۆى جەزای بدەپىنەو)).

ھەرومھا ھەندىك راستى ھەن كە پىوئىستە لە بىر ودىلى ھەموو موسولمانىكدا بچەسپىن وجىگىر بىن، وەك لە جەند جىگەپەكى قورنانى پىرۆزدا ھاتوو، لەوانە:

- ﴿وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا﴾ الكهف/ ۴۹. ((واته: پهرومردگارت ستهم له هيچ كهسيك ناكات))
 - ﴿وَلَا يَظْلَمُونَ فَتِيلًا﴾ النساء/ ۴۹. ((واته: نهومندهى نهو درزه باريكهى كه له ناو دمنكى خورمادايه، ستهم له هيچ كهسيك ناكريت))
 - ﴿وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَمٍ لِّلْعَبِيدِ﴾ الحج/ ۱۰. ((واته: بى گومان خودا ستهم له هيچ بهندميهك ناكات))
 - ﴿وَمَا كَانِ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ﴾ العنكبوت/ ۴۰. ((واته: ومنهبيت خودا ستهمى لهو گهلانه كريديت))
 - ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ﴾ النساء/ ۴۰. ((واته: بى گومان نهومندهى قورسايى گهرديلهيهك خودا ستهم له كهس ناكات))
 - ﴿وَلَا يَظْلَمُونَ نَفِيرًا﴾ النساء/ ۱۲۴. ((واته: نهومندهى چالايى پشت ناوكى دمنكه خورمايهك ستهمى لى ناكريت))
 - ﴿فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ﴾ التوبة/ ۷۰. ((واته: ومنهبيت خودا ستهمى لى كريدن)).
- جا تهواوى نهم نايهتانه وزوړيكي تریش دووپاتى نهو راستيه گرنگه دمكهنهوه كه پټويسته به باشى بجهسبيت له بيروباومړى ههموو موسولمانيكدا، كه شايهتى داوه به يهكتايى خوداى گهوره، و پيغهمبهرايهتى گهوره وپيشهوامان محمد (صلى الله عليه وسلم)، نهويش نهوميه كه داد وعهدالهتى خواى گهوره تهواو رهمايه، ولهو بهرنامهى كه ناردوويهتى هيچ جوړه ستهميكي سهارمت به هيچ كهسيك، بهلكو بو هيچ جوړه درووست كراو وبوونهومړيكيش تيدا نيه، برپارمكاني خواى گهورهش نابيت به تهرازوو وپيؤمري مرقهكان ببيؤرين، بهلكو پيؤمري خوايى دمبيته پيؤمري ههموو كردوموكاني نهوان.

وہ ئەو كىشەيەى كە لەم رۇزانەى ئىستاماندا رۇو بە رۇوى دەبينەوہ
ئەومىيە كە: باسى ئافرىتى و مافەكانى لە شەرىعتى ئىسلامدا بۆمە جىگەى
مشتومر و ناكۆكى لەگەن ئەو كەسانەى كە نە دىزانن حەقىقەتى ئافرىتى
جىيە! ونە شارەزايشيان سەبارەت بەم شەرىعتە پىرۇزە و راستىيەكانى ھەيە،
بە جۇرئەت كە وەك گەتووگۇ كەردنى ئى ھاتووہ لەگەن ئەو كەسانەى كە
گوپيان گرانە و ھەستى بىستىنيان تىك چووہ و بە باشى راستىيەكان نابىستن.

مەنىش ئەم و ھەقىقە ئازارايىيە پالى پىونام بۇ ئەومى باسىك كۇ بەكەمەوہ
لەسەر ئافرىتى موسولمان لە سەرچاوە شەرىعتەكان و ھەقىقى مېزووييان، و نام
لەنا: (ئافرىتى موسولمان لە سەرچاوەكانى شەرىعت و ھەقىقى مېزووييدا)^(۱)
دەبەشم كەرد بۇ چەند بەشىك:

دەروازەى يەكەم : ئافرىتى موسولمان لە دەقە پىرۇزەكانى شەرىعدا،
كە دوو بەش لە خۇ دەگرەيت:

بەشى يەكەم : ئافرىتى لە قورئانى پىرۇزدا.

بەشى دووہم : ئافرىتى لە سونەت و فەرموودەكانى پېغەمبەردا
(صلی اللہ علیہ وسلم).

دەروازەى دووہم : ئافرىتى موسولمان لە بەرھەم و نوسراوہ فەقھىيەكاندا،
كە ھەشت بەش لە خۇ دەگرەيت:

بەشى يەكەم : مەراتى ئافرىتى لە نىوان راستىيەكان و درۇ
ھەلبەسراوہكاندا.

بەشى دووہم : شاپەتى دانى ئافرىتى موسولمان و رەد كەردنەومى
گومانە درووست كراوہكان.

بەشى سىيەم : فەرمۇنى و ھەقىقەتەكەى.

(۱) ھەرچەندە لە بەرگى كەتەبەكەيدا بە شىوازىكى تەراونىشانى كەتەبەكەى ھاتووہ، وەك
لە پەشەكى وەرگەيرانەكەدا نامازەمان بۇ كەرد. وەرگەير

- بەشى چوارەم : مافى ئافرىتى لە ھەلبۇاردنى مېردى خۇيدا.
- بەشى پىنچەم : پېشئوئىرى كىردنى ئافرىتى.
- بەشى شەشەم : خەتەنە كىردنى مېيىنە.
- بەشى ھەوتەم : مافە سىياسىيەكانى ئافرىتى.
- بەشى ھەشتەم : لىدانى ئافرىتى لە ئىسلامدا.
- دەروازەى سىيەم : ئافرىتى موسولمان لە واقىيەى مېزووپىدا، كە پىنچ بەش لە خۇ دەگرىت:
- بەشى يەكەم : ئافرىتىگەلىكى ھوكمران (ھاگم).
- بەشى دووہم : ئافرىتىگەلىكى دادومر (ھاقى).
- بەشى سىيەم : ئافرىتىگەلىكى جەنگاومر.
- بەشى چوارەم : ئافرىتىگەلىكى موفتى وزانا.
- بەشى پىنچەم : ئافرىتىگەلىكى كە دەسلەتى جىبەجى كىردىيان
- گىرتۆتە دەست (السلطة التنفيذية).
- كۆتايى : بار وۇخى ئافرىتى ناموسولمان لە كۆن وئویدا.

دەروازى يەكەم

ئافرىمىتى موسولمان

لى دەقە پىرۋزەكانى شەرىدا

كە دەسپىكىك و دوو بەش لى خۇ دەگىت:

بەشى يەكەم : ئافرىمىتى لى قورئانى پىرۋزدا.

بەشى دوووم : ئافرىمىتى لى سونەت و فەرموودەكانى پىغەمبەردا

دهسپیک

زۆرئیک له دمهکانی قورئانی پیروژ وفهرموودهکانی پیغه مبهەر (صلی الله علیه وسلم) موسوئمانان هاندمدن له سهر پاریزگاری کردن وپاراستنی نافرمتان وبه یهکسان تهماشا کردنیان له گهئ پیاواندا، وچاودیتری کردنی مافهکانیان، ناموژگاری و راسپییشان تیدایه بهوهی که چاکهیان له گهئدا بکریت، وبه باشی مامهلهیان له گهئدا بکریت، بههوی ئه و نهرم و نیانی وشهرم کردنهی که لهواندا همیه، که ههندیك جار وهك بهربهستیکی لیديت له نیوان ئهوان وداواکردنی مافهکانیان.

جا ئیمهش له م دوو بهشهی که دیت دمهکی ئایهتهکانی قورئانی پیروژ وفهرموودهکانی پیغه مبهەر(صلی الله علیه وسلم) لهو بارمیهوه دمهئنین.

بهشی یه کهم

نافرمت له قورنانی پیروژدا

خوای گه ووه له بنهما ونهصلی درووست کردندا پیاو ونافرمتی یه کسان کردووه، وجیاوازی نه کردووه له نیوانیاندا، وهک هه والی پیداوین که نهصلی هه موو مروفه کان یه که، وهر له ویشه وه ته وای نیڕینه ومیینه کانی درووست کردووه، وهک له چه ند جیگه یه کی قورنانی پیروژدا دمفه رمویت:

• ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَطَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ﴾ النساء/ ١ ((واته: نهی خه لکینه، خۆتان له نارمزاپی خوداتان بپاریزن وپاریزکار بن، نهو خودایه ی که نیوهی له نه بوونه وه به نیڕ وه مئ له یهک جهسته ویهک گیان هیناومته دی. خودا لهو دوو کهسه وه گه لیک پیاو ونافرمتی خولقاندووه وپرژوبلاوی کردوونه ته وه به سهر رووی زمویدا، خودا به مرستن وپاریزکار بن که نه م گشت مروفه به هوشه ی له دوو کهس هیناومته بوون، نهو خودایه ی که نیوه به ناوی نه ووه داوای نهجمدانی کار له یه کتری دهگهن، خۆتان بپاریزن له بچراندنی په یومندی خزمایهتی)).

• ﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَوْعٌ وَمُسْتَوْدَعٌ ۚ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ﴾ الأنعام/ ٩٨ ((واته: ههر نهو خودایه نیوهی له خاومن گیانیک خولقاندووه وپاشان زۆری کردوون ونه وه ووه چه ی زۆری ئی خستوونه ته وه. (فمستقر و مستودع) هه ندیک له زانایان دهلین: مه بهست به (مستقر)

جىگىر بوونە لە دىنيادا، ھەريەكەو بەپيى تەمەنى خۆى لەسەر پووى زەوى. ھەرومھا مەبەستىش لە (مىستودىع) كۆبوونەومىيە لە ژىر زەويدا بەھوى مردن ونەسپەردە گردنەو. ھەندىكى تىرش دەلئىن: (مىستقر) نەو جىگەيە كە لە لەشى پياودا نوتفەى تىدا جىگىر دمبىت. (مىستودىع) پىش بەو جىگەيە دەلئىن لە پەحمى ئافرىمىتا كە نوتفەكەى لەگەل نوتفەى پياودا بە يەكترى دەگەن ويەكدەگرن وسەرمىنجام مىندالى ئى درووست دمبىت. (ھذا فصلنا..) واتە: بەپاستى ئىمە بە وردى باسى درووست گردنى ئادەمىزادمان پوون كەردوومتەو، بۆ نەووى نەو كەسانەى خاومىن بىر وھۆش وتىگەپشتوون بىر لە توانا ودمەلەتى سەرسوورپەينەرى خودا بكنەنەو وىزانن توانا وگەورمىي (خودا بى سنوورە)).

• ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا﴾

الأعراف/ ۱۸۹ ((واتە: نەو خودايەى كە ئىووى لە يەك گيان درووست كەردووە . مەبەست باوہ ئادەمە . ھەرومھا ھاوسەرەكەيشى ھەر لەو درووست كەردووە، تاوہكو لەگەلیدا بژى پىكەوہ ئولفەت بگرن)).

• ﴿خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا﴾ الزمر/ ۶ ((واتە: خودا ئىووى لە

گيانى ئادەم درووست كەردووە، ھەر لە ئادەمىش خىزانەكەى (واتە: ھەووا)ى درووست كەردووە)).

ھەرومھا لە ئەصلى بەندايەتى كردن ونەركە شەرىعەكانىشدا يەكسانى كەردون، وھەزل وگەورمىي ھىچ پەگەزىكيانى نەداوہ بەسەر نەوى تىراند، بەلكو تەنھا پىيومرىك كە دايناوہ بۆ جىاوازى كردن لە نىوانياندا، بە جۆرىك كە كاميان لە كاميان لە پىش تر وبە رىز تىرىت بىرىتە لە: پىومرى لە خوا ترسان وچاكەكارى وچاكەسازى، وەك دىفەرەمۆيت:

• ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَنْفُسُكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ الحجرات/۱۳. ((واته: نهی خه لکینه، نیمه نیوهمان له نیر ومیهه درووست کردووو، کردوومان به چند هوز وعه شیرت وهومیهه، تا به بریهتی وخوشه ویستییه وه له گهل یه کتردا مامه له بکه، بیگومان باشرین کهستان له لای خودا نهو کهسه تانه که له هه مووتان پاریزکار تر وله خودا ترس تر بیت، به راستی خودا به کار وکرده و مکانتان زور زانا و ناگاداره)).

وه نافرمت وپیای یه کسان کردووو به لکو هه موو مرفه کانی یه کسان کردووو له نهصلی به ندایهتی کردندا، وهک دمفرمویت:

• ﴿إِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَنِ عَبْدًا﴾ مريم/۹۳ ((واته: ههرچی له ناسمانه کان وزمویدا ههیه هه موویان به ندهی خودان، ونه وه بهدی هیناون و، له ژیر بریار وهفرمانی خودادان، وبه پیی نه خسه وپلانی نهو به پیوه دهجن)).

وه نافرمتان وپیایانی یه کسان کردووو له نهصلی نه رکه شهرعیه کان، وپاداشت وسزا له سهر گردن ونه گردنیان، وهک له چند نایه تیگدا دمفرمویت:

• ﴿مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَنَ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ غافر/۴۰ ((واته: ههر کهسیک له م ژبانیهی نیستایدا کردموهی خراپ نه نجام بدات، نهوه له رۆزی دواپیدا ههر به پیی کردموه خراپه کانی خوی سزای دمدریت، به بی هیچ زیادمیهه. ههر کهسیکیش - چ پیای بیت، یان نافرمت - باومری به خودا وبه فرمان وهفرمایشته کانی خودا هه بوو بیت وکهسیکی چاکه کار بوو بیت، وبه پیی بهرنامهی خودا ژبانی خوی بردبیته سهر، نهوه نهوانهیش دهچنه بههشتی رازاوهوه، پاداشتی زور چاکتر وزورتر له

كردموكانى خۇيانيان بهبى حىساب پى دمه خشرىت، وهما ههتايه له بههشتى نهبرامدا بو خۇيان رادمبويرن))

- ﴿فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أَضِيعُ عَمَلَ عَمَلٍ مِّنْكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنِّي بِبَعْضِكُمْ مِّنْ بَعْضٍ﴾ آل عمران/ ۱۹۵ ((واته: خودا دوعا وپارانهوى دوعاخوازانى گيرا كرد، وفهرمووى: من كردهوى چاكى هيچ كهسيكتان بزر ناكهم، جا كهسهكه نيرينه بيت يان مييينه، چونكه ههنديكتان هاوكارى يهكن ونهگر جياوازي بير وپاوپر وكردهوى له نيوانياندا نهبيت، نهوه خۇيان جياوازيان له نيواندا نيهه))

- ﴿وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنَّى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا﴾ النساء/ ۱۲۴ ((واته: همر كهسيك له نير وله مى نهگر كردهوى چاكهكان بكات وخوى له خراپه بپاريژيت و، خاومنى باومپىكى راست ودرووست بيت، نهوه له رپوزى قيامهتدا به چوونه ناو بههشت دلخوش دمبيت، ونهوهندهى چالاپى پشت ناوكى دمنكه خورمايهك سته مى لى ناكريت)).

- ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنَّى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ النحل/ ۹۷ ((واته: همر نيمانداريك - نيرينه بيت يان مييينه - كار وكردهوى چاك بكات، نهوه له دنياىدا به كامهراى وشادى دميرژنين، له رپوزى دوايشدا به گهليك باشت لهوى دميانكرد پاداشتيان دمدمينهوه)).

ههروهك چون يهكسانى كردون له نهصلى ماف ونهركهكاندا، وهك دمفهرمويت:

- ﴿وَلَمْ يَكُنْ مِثْلَ الَّذِي عَلَيْكَ بِالْعُرْفِ﴾ البقرة/ ۲۲۸. ((واته: ژن وميرد ههقى چاكهيان بهسمر يهكتريهوه ههيه)).

• ﴿لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا﴾ النساء/۷. ((واته: هه موو نیرینهیهک - گه وره بیټ یان منداڵ - له میراتی دایک و باوک و خزمانی نزیکدا به شداره و پشکی ههیه. ههروها نافرمتانیش - گه وره بن یان منداڵ - له میراتی دایک و باوک و خزمانیدا به شدارن، جا میراتهکه زور بیټ یان گه م، نه مهش خوځا به واجیبی داناو و بریاری له سهر داوه، بویه ههرگیز نابیت لیی لابدریت)).

وه خوی گه وره نهو کارهی به تاوان دانا که پیشتر عهره به کانی سهردهمی نهفامی دهمان کرد، له وهی که پیمان ناخوش بوو خوی گه وره میینهیان پی ببه خشیت، وهک دمهفرمویت:

• ﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٥٨﴾ يَتَوَرَّى مِنَ الْغَوَامِرِ سُوًى مَّا بُشِّرَ بِهِ أُمَسِكَهُ عَلَىٰ هُوبٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ النحل/۵۸-۵۹. ((واته: نه گهر یه کیك له وانهی که دهلین خودا کچی ههیه، موژدهی بدریتی که کچی بووه، دهموچاوی گرژ و تاریک ده بیت، ودلی پر دهبیت له خه م و توورپی، خوی له خزم و ناسراوه کانی دشاریته وه، چونکه له بهر تینه گه یشتوویی خوی و دهمانیت عه بیکی گه وره لی قه و ماوه، ئینجا سهر دینیت و سهر دهبات ئایا جی لی بکات؟! ئایا کچه که بهیلیته وه، که نهو به عهیب و عاری دهمانیت، یان له ناو خاکدا بیشاریته وه وزینده به چالی بکات؟! بهراستی نهو که سانه له سهر ریگیه کی زور خراپن)).

ههروها دمهفرمو کانی نه م شهریه ته پرۆزه ههر به وه وه نه و مستاوه که باس له یه کسانی نیوان نیرینه و میینه بکات له پرووی ئه رک و مافه کانه وه، به لکو له وه زیاتریش پیاوان راده سپریت، و ناموژگاریان دمکات که هه ئسوو کهوت و مامه له یان باش بیت له گه ل نافرمتاندا، چونکه زور جار له بهر شهرم کردن

ونەرم و نیانی و کەم ڕوویی و مەهایان ئی دیت کە داوای مافەکانی خۆشیان ناکەن،
و ەک خوای گەورە لە چەند جێگە یەکی قورنانی پیرۆزدا دەفەر مویت:

• ﴿وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ

فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا﴾ النساء/ ۱۹ ((واتە: بە شیۆمیەکی جوان لە گەڵ
ئافەرتاندا بژیین، خۆ ئەگەر شتیکی وا ڕوویدا لێیان کە مایە ی ناپەحەتی
و بیزاریتان بوو، ئەو کاتە هەراسان مەبن و خێرا هەوڵی جیا بونەوه مەدەن
لە گەڵیاندا، چونکە وا دەبێت مەرۆف ڕقی لە شتێک دەبێتەوه، کەچی خودا
ئەو شتە دەکاتە مایە ی سوود و قازانجێکی زۆر)).

• ﴿وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْتُوسِيعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمَقْتَرِ قَدَرُهُ، مَتَّعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْخَيْرِينَ﴾

البقرة/ ۲۳۶ ((واتە: پێویستە بە پێی توانای خۆتان هەندێک سامان و دارایی
پێشکەش بە ئافەرتان بکەن، خاوەن سامان بە پێی سامانە کە ی، و هەزاریش
بە پێی هەزار یە کە ی خۆ ی، ئەمە حەقی کە و دەبێت چاکە کاران بە جوانی
ئەو ئەرکە ئەنجام بدەن)).

• ﴿أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِضَعْفِ عَلَيْنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمْلٍ

فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأَنْتُمْ يُسْرًا

بِمَعْرُوفٍ﴾ الطلاق/ ۶ ((واتە: ئەو ئافەرتانە ی کە تەڵا قیان دەدەن، لە لایەکی
ئەو مال و جێگە ی کە خۆتان تیایدا دەژین، نیشتە جێیان بکەن و بە پێی
توانا و نێمکاناتی خۆتان - تا عید دەیان تەواو دەبێت - خەرجیان بکێشن
و خواردن و جل و بەرگیان بۆ دابین بکەن، و مەیانخەنە ناو تەنگانە
و ناخۆشی، بۆ ئەو دی ناچار یان بکەن واز لەو جێگا و ڕێگایە ی خۆیان بەینن،
و نێتر داوای هیچتان ئی نەکەن. خۆ ئەگەر سکیان پەر بوو دەبێت جێگا
و مەنزڵ و خواردن و جل و بەرگیان بە چاکی بۆ دابین بکەن تا منداڵەکانیان
دەبێت. ئێنجا ئەگەر دوا ی منداڵ بوونیان و یستیان خۆیان شیر بە

مندالەكانيان بدمن، ئەو دەبىت كرى شىردانەكەيان بدمنى، باوگان ودايكان بىويستە ھەريەكەيان بە جوانى لەگەل يەكدا بدوين وھسە لەسەر چوئىتى چاودىرى كردن وبەخىو كردنى مندالەكانيان بكەن)).

• ﴿فَتَأْتُوهُنَّ أَجُورُهُنَّ وَرِيزَةً﴾ النساء/ ٢٤ ((واتە: مارمىيەكانى خويانيان بە تەواومتى بدمنى، ئەو مارمىي پىدانەش ڤەرزىكى خودايە)).

• ﴿وَأَتَوْهُمْ مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ﴾ النور/ ٣٣ ((واتە: لەو مالەى خودا بىي داوان بەشيان بدمن ويارمەتيان بدمن)).

• ﴿فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا﴾ النساء/ ٣٤ ((واتە: ئەگەر خىزانەكانتان گوڤرايەتيان كردن، ئىتر رىگەيان ئى مەگرن وبەھانەيان بى مەگرن وسەرزمنشتيان مەكەن، خواى گەورە پاىە بەرز وگەورە وبەدەسەلاتە - كەواتە لىي بترسن وخوتان لە تاوان بپارىزن)).

• ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَمْضُلُوهُنَّ لَتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَاءِ أَيْتُمُوهُنَّ﴾ النساء/ ١٩ ((واتە: ئەى ئىماندارىنە، درووست نىيە ژن بە ميرات بگرن، چونكە ئەو ستمە ومايەى نازاردانى ئاڧرمتەكەيە، ھەروەھا نابىت رىگاي شووكرديان ئى بگرن، ياخود زورىان ئى بكەن ونازاريان بدمن بو ئەوى ھەندىك لەو مارمىيەى كە پىتان داوان لىيان بسىننەو)).

• ﴿فَأَمَّا كُنتُمْ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَرِيعٌ بِإِحْسَنٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا﴾ البقرة/ ٢٢٩ ((واتە: نىنجا پياوھەكە - كە دوو تەلاقى (پىجەى) ژنەكەى داو - يان ئاڧرمتەكە دىگىرپىتەو ژىر خەيمەى ھاوسەرىتى خوئى، ياخود جارىكى تر تەلاقى دمدات وبە يەكجارى لە يەكترى جيا دىبنەو. جا ئەوى كە لەوو پىش داويەتى بە ئاڧرمتەكە نابىت لىي بسىنپىتەو)).

به شی دووهم

نافرمت له سونهت وفهرموده گانی پیغه مبهردا

فهرموده درموشاومگانی پیغه مبهردا (صلی الله علیه وسلم) لهم بارموه زۆرن، له وانه:

- جارێك پرسایریان كرد له پیغه مبهردا (صلی الله علیه وسلم): كی خوشه و یست ترین كهسه به لاته وه؟ نهویش فهرمووی: (عائشة).^(۱)
- له گیرانه و میه کی تر دا وله وه لامی پرسایریکی هاوشیودا فهرمووی: (فاطمة).^(۲)

جا ئهم دوو فهرمودیه ناماژه به وه دهكهن كه نافرمت جیگهی ریز و خوشه و یستییه، جا چ هاوسهر بیته یان كچ، ههر كاتیك كه كهسیکی موسولمان زانی كه خوشه و یست ترینی كهسه كان به لای پیغه مبهردا و پێشهوا و سهركرده

(۱) البخاری/ كتاب المغازی/ باب غزوة ذات السلاسل/ ۴۱۰، ومسلم/ كتاب فضائل الصحابة/ باب من فضائل ابي بكر الصديق/ ۲۲۸۴، والترمذي/ المناقب/ باب فضل عائشة/ ۲۸۸۵، وابن ماجه/ افتتاح الكتاب في الإيمان وفضائل الصحابة والعلم/ باب في فضائل أصحاب رسول الله/ فضل ابي بكر الصديق/ ۱۰۱، واحمد في مسنده/ مسند الشاميين/ بقية حديث عمرو بن العاص عن النبي/ ۱۷۸۴۴، وابن حبان/ كتاب إخباره صلى الله عليه وسلم عن مناقب الصحابة رجالهم ونسائهم/ ۶۸۸۵، والطبراني في المعجم الكبير/ ذكر أزواج رسول الله/ ۱۱۳، والحاكم في المستدرک/ كتاب معرفة الصحابة/ ذكر مخمر بن حيدة أخوهم الثالث/ ۶۷۴۱، والبيهقي في السنن الكبرى/ كتاب قسم الفیء والغنیمه/ باب إعطاء الفیء على الديوان ومن يقع به البداية/ ۱۲۸۷۹، والسنائي في السنن الكبرى/ كتاب المناقب/ مناقب أصحاب رسول الله/ فضل ابي بكر الصديق/ ۸۱۰۶.

(۲) أحمد في مسنده/ مسند الأنصار/ حديث أسامة بن زيد حب رسول الله/ ۲۸۲۵، والحاكم في المستدرک/ كتاب معرفة الصحابة/ ذكر مناقب جعفر بن ابي طالب/ ۴۹۵۷.

بۇ فلانى ئافرىمىت، چۈنكى كاتى خۇي ھاورى و دوست و خوشەويستى
(خديجة) بوو.^(۱)

• لى ھەرموودمىھى تىردا پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) دىھەرموئىت:
((استوصوا بالنساء خيرا)).^(۲) واتە: بىپىرن كە نەو لىدوئى نەو، دىست بى
دىست بۇ ئافرىمىت باش بن. كە ئامازە دىكات بىھوى كە گرنگى بىرئىت بى
ئافرىمىت بى گشتى، ئى و ھاسەر بن يان دايك يان كىچ، يان ھەرموود جۇرە
بىھومندىبىھى كى خىزمىھىتى كە لى نىوان ئى و بىپاودا ھەبىت.

• نەبو ھورمىرە بۇمان دىگىرئىتەو كە پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)
ھەرمووىھىتى: بىپاوى بىرپاودا بى رىق و كىنە نەبىت بىھەرمىرە بى رىق
بىرپاودا، چۈنكى نەگەر ھەلسو كەوت و رىھتارىكىشى پى ناخۇش بىت، نەو
رەموشتىكى تىرى پى پەسەندە و پى خوشە.^(۳)

بەلگە نەك ھەرموودە، پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) بىپەمىرىكى دانائە بۇ
ھەزىل و بىلە و پايە بىپاوان لى ناو خۇياندا، نەوئىش بىھوى كە: باشرىن بىپا و نەو
بىپاومىھى كە لىگەل خىزان و مالى خۇيدا باش بىت، بى تايبەتى ھاسەرەمەكى،
چۈنكى نەو لى ھەمووىان زىاتىر بىپەوى بىسراو و واپەستەھىتى، وەك
دىھەرموئىت:

(۱) الحاكم في المستدرک / كتاب معرفة الصحابة / كتاب البر والصلة / ۷۳۳۹، والبخاري في الأدب
المفرد / المعروف / باب قول المعروف / ۲۲۲، والطبراني في المعجم الكبير / ذكر أزواج رسول الله
صلى الله عليه وسلم منهن خديجة بنت خويلد / مناقب خديجة / ۲۰.

(۲) متفق عليه: البخاري / كتاب النكاح / باب الوصاة بالنساء / ۴۸۹۰، ومسلم / كتاب الرضاع /
باب الوصية بالنساء / ۱۴۶۸.

(۳) مسلم / كتاب الرضاع / باب الوصية بالنساء / ۱۴۶۹، وأحمد في مسنده / ۸۳۴۵، وأبي يعلى في
مسنده / شهر بن حوشب عن أبي هريرة / ۶۴۱۸ و ۶۴۱۹، والبيهقي في السنن الكبرى / كتاب
القسم والنشوز / باب حق المرأة على الرجل / ۱۵۰۴.

• باشتىنى ئىيۈە ئەمۈمتانە كە لەگەل خىزانەكەى خۇيدا باشە، منىش لە ھەمووتان زياتر بۇ خىزانى خۆم باشم.^(۱)

ھەرومھا پىغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) پىاوانى زۆر ھاندائە لەسەر چاکە کردن لەگەل ھاوسەرەگانىاندا، بەھەى كە بە باشى خەرجيان بکيشن، وەك دمفەر مويىت:

• دۆنمىك كە لە رېگەى خوادا خەرجى بکەيت، دۆنمىك كە بۇ ئازاد گردنى كۆيلەيەك خەرجى بکەيت، دۆنمىك كە بىدمىت بە خىر بە ھەزارىك، دۆنمىك كە بۇ خەرجى خىزانەكەت خەرجى بکەيت، لە ناو ئەمانەدا لە ھەموويان پاداشت زۆر تر ئەوميانە كە بۇ خەرجى خىزانەكەت خەرجىت كەردووھ.^(۲)

لە بانگەشە ودمەومتانەيەكدا لە پىغەمبەرەوھ بۇ تەواوى پىاوان سەبارمىت بە چاکە کردن لەگەل خىزانەگانىان، لە پرووى خەرجى گيشان ورمفتار ومامەلە لەگەل گردنىان، دمفەر مويىت:

• ھەرجۆرە خەرجىەك بکەيت ومەبەستت پىي رەزامەندى خوا بىت، ئەوا بە خىر بۆت دمنوسرىت، ھەتاوھكو ئەو پاروو وتىكەيش كە بەرزى دەكەيتەوھ بۇ دەمى ھاوسەرەكەت.^(۳)

(۱) الترمذى/ المناقب/ فضل أزواج النبي/ ۲۸۹۵. وابن ماجه/ كتاب النكاح/ باب حسن معاشرۃ النساء/ ۱۹۷۷، وابن حبان/ كتاب النكاح/ باب معاشر الزوجين/ ۴۱۷۷، والبيهقي في شعب الإيمان/ الخامس والسبعون من شعب الإيمان وهو باب في رحم الصغير وتوقير الكبير/ ۱۱۰۴، وفي السنن الكبرى/ كتاب النفقات/ باب فضل النفقة على الأهل/ ۱۵۴۷۷.

(۲) مسلم/ كتاب الزكاة/ باب فضل النفقة على العيال والمملوك وإثم من ضيعهم أو حبس نفقتهم/ ۹۹۵، والبيهقي في السنن الكبرى/ كتاب النفقات/ باب فضل النفقة على الأهل/ ۱۵۴۷۵، والنسائي في السنن الكبرى/ كتاب عشرة النساء/ إيجاب نفقة المرأة وكسوتها/ الفضل في ذلك/ ۹۸۳.

(۳) متفق عليه: البخاري/ كتاب النفقات/ باب فضل النفقة على الأهل/ ۵۰۳۹، ومسلم/ كتاب الوصية/ باب الوصية بالثلث/ ۱۶۲۸.

ئەم شەرىعەتە پىرۋىزە ھەر بەم دىققە پىرۋىزانەشەۋە نەۋىستەۋە كە ئەم يەكسا نىيەى نىۋان پىۋاۋ وئافرىمتان بۇ رۋون دىكەنەۋە، لە رۋوى ئەۋىلى بەرپىرسىيارىتى وئەرك وماڧەكانەۋە، بەلكو زىاد لەۋىش ھەرمەنمان دىماتى كە باش بىن لەگەل ئافرىمتاندا، چۈنكە بە شىۋىمىيەكى گىشتى لە پىۋاۋان بى ھىز ترن، وزۇر ئەگەرى ئەۋىش ھەيە كە پىۋاۋان سەمىيان ئى بىكەن وسنووړى شەرىع لە بارمىيانەۋە بىبەزىنن، ھەر بۇيە لەم ئايەت ۋەفرەموۋدانەى كە باسما كىردن بىننىمان كە چۇن وسىت وئامۇزگارى پىۋاۋان دىكەن، كە چۇن بە چاكى مامەلە ۋەرفىتار لەگەل ئافرىمتاندا بىكەن.

ئەم دىققەتەى كە سەبارمەت بە رىزگىرتى ئافرىمتان، ۋەپايە بەرزيان ھاتوون دىكرىن بە دوو جۇرەۋە:

يەكەم: ئەم دىققەتەى كە پىۋاۋان وئافرىمتانى بە يەكساۋە دانەۋە لە رۋوى ئەۋىلى بەرپىرسىيارىتى وماڧ وئەركەكانەۋە.

دوۋەم: ئەم دىققەتەى كە وسىت ۋەراسپاردەمىيان تىدايە بۇ پىۋاۋان كە باش مامەلە لەگەل ئافرىمتاندا بىكەن.

جا ئەم جۇرەى دوۋەمىيان بە پلەيەكى بالاتر لەۋەى يەكەمىيان دىمىررىت، چۈنكە جۇرى يەكەم تەنھا باس لە يەكساۋە نىۋانىيان دىكات لە ئەۋىلى بەرپىرسىيارىتەىدا، بەلام جۇرى دوۋەم وسىت تىدايە بۇ پىۋاۋان كە پىۋىستە زۇر رەچاۋى كەم ھىزى ۋەلاۋازى وشەرم ونەرم ونىانى ئافرىمتان بىكەن.

پاك وبى گەردى بۇ ئەم ۋەلاۋازى كە خۇى زانا ۋەكاربەجى وبە سۇز و چاكەكارە لەگەل ھەموو بوۋنەۋەردا.

ئەمجا جۇرى يەكەم بە شىۋىمىيەكى راشكاۋانە باس لەۋە دىكات كە: ئافرىمتانىش ھەر ۋەكو پىۋاۋان ۋەھان لە خۇدى بەرپىرسىيارىتى وئەرك و ماڧەكاندا، ھەر جۇرە جىۋازىيەكىش، كە ۋەھا دىركەۋىت كە ھەيە لە نىۋان ئەرك وماڧەكانى ئەم دوو رەگەزەدا، ئەمە تەنھا دىگەرىتەۋە بۇ كار ۋەپىشە

وتايىبەتمەندىتى، ئەمۇش ناگەيەنىت كە يەككىك لەمۇ دوو رەگەزە لەوى تريان كەم تر وپايە نزم ترە.

بۇ ئەمۇنە ئەگەر باوككىك بەلئىن بدات بە مىندالەكانى كە بۇ رۇزى جەژن پۇشاكى تازمىيان بۇ بىكرىت، ئەوگاتە ستمە وبە كەم تەماشىا كىردن لەمۇدا دەردەكەوئىت كە تەنھا پۇشاك بۇ نىرىنەكان بىكرىت، ومىيىنەكان پىشتىگوى بخت. بەلام ھىچ جۇرە ستمەيىكى تىدا نىيە كە لە جۇرى جىل وبەرگەكەدا جىاوازيان بىكات، چونكە ھەريەكەيان جۇرە پۇشاك وبەرگىكيان بۇ دەگونجىت، ئەوئىش بە پىيى پىيوئىستى مىندالەكان وجۇرى ئەمۇ مەبەستەى كە پۇشاكەكەى بۇ كراوۋە.

بەلام ئەمۇى كە جىگەى سەرسورمانە لىرمدا ئەمۇيە كە: ئەمۇ حالەتە ئەگەرچى بەلاى ھەمۇو كەسىكى ژىر وتىگەيشتەمۇوە حالەتىكى زۇر سىرووشتە، بەلام لەگەل ئەمۇشدا دەبىننىن كە كۆمەلە كەسانىك دىن بە بى بنەما گىفتوگۇ ومىشتومپى لەسەر دەكەن، و دەلئىن: دەبىت ھىچ جىاوازييەك نەكرىت لە نىوان نىرىنە ومىيىنەدا لە رەوى پۇشىنى جۇرمەكانى جىل وبەرگەوۋە، ھەرومۇھا لە رەوى كىردنى جۇرمۇھا ومىرزش ويارى كىردنەوۋە، ئەگەر جى زۇر قورس وكرانىش بىت، وەك ھەلگىرتنى شتە قورسەكان!!

جا سوپاس بۇ خەۋى پەرەمردگارى ھەمۇو بىوونەمۇر، ئەمۇ كۆمەلە بانگەوازچىانە ئەمۇندە بە رەۋونى بانگەشە دەكەن بۇ ئەمۇ دادپەرەمورى ويەكسانىيەى كە خۇيان دەميانەوئىت، ومەبەستىشيانە كە ئىمەش وەك ئەوان ومۇھا بىن، ئەمەش ومۇھاى كىردوۋە، كە زۇرىنەى رۇلەكانى ئەمۇ بەرنامە ورۇشنىبىرى وشارستانىتەى خەۋىنەى ئىسلام، بە باشى لىيان خالى بىن، وشوئىنيان نەكەون.

تەۋاۋى ئەمۇ دەقە قورئانىيانە وسونەتەكانى پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) كە پىشتر باسما كىردن، بەرزى پىگەو پەلەى ئافرىمىت لە شەرىعەتى ئىسلامىدا دووپات دەكەنەوۋە و دەسەلئىن. ھەرومۇھا ھىچ بەرنامەيەكى ئاسمانى وزەمىنى

نه پېشتر ونه له داهاتووشدا نښه، وناشېت، كه به وینهی شهریهتی پیرۆزی نیسلام ماف وړپزی بۆ نافرمتان دانابیت، وېیانپارېزیت، وچاودپریان بکات. وه سهرمپرای نهو وینه ناشکرا وديارهی نافرمت كه له دمقهکانی شهریهتی نیسلامیهوه دمردمکهویت، چی له نایهتهکانی قورئان وچی له فهرموودمکانی پیغهمبردا (صلی الله علیه وسلم)، به لام له گهل نهووشدا کهسانیک به دمستی نهنقهست دین کوهمه لیک گومان وشوبهه وکوونه رقی بوماومیی داب ونهریتی پېشینه گانیان دهوانه سهر ههنديک له فهرموودمکانی پیغهمبر (صلی الله علیه وسلم)، وهك ههولیک بۆ چهواشه کردن وگوړپنی مه بهست ونامانجه بهرمزمکانی نهام شهریهته پیرۆزه.

یه کیک لهو فهرموودانهی که زور گفتوگو و مشتومری له سهر کراوه، نهو فهرموودمیهیه که سهارمت به نافرمتان فهرموویهتی: (ناقصات عقل ودين) که فهرموودمکه خوئی باس له جوانی وتوانای کاریگهری کردن دهکات له سهر ههست وېر وعهقلی پیاوان، وهك دمقی فهرموودمکه دمفهرمویت:

((ما رایت من ناقصات عقل ودين اذهب للب الرجل الحازم من اِحدِک)).
قلن وما نقصان ديننا وعقلنا يا رسول الله؟ قال: اليس شهادة المرأة مثل نصف شهادة الرجل؟ قلن: بلى. قال: فذلك من نقصان عقلها. اليس إذا حاضت لم تصل ولم تصم؟ قلن: بلى. قال: فذلك من نقصان دينها)).^(۱)

واته: له ناو نوقسانانی فام ونايندا، له نافرمتاندا نه بېنيوه وهك يه کیک له نيوه، که بتوانیت زال بیت به سهر عهقلی پیاویکی وریا وېه توانادا. نهوانیش پرسپاریان کرد: باشه فام وناين نوقسانی نیمه له چیدایه نهی پیغهمبره

(۱) البخاري/ كتاب الحيض/ ترك الحائض الصوم/ ۲۹۸، ومسلم/ كتاب الإيمان/ باب بيان نقصان الإيمان بنقص الطاعات/ ۷۹، وأبو داود في السنن/ كتاب السنة/ باب الدليل على زيادة الإيمان ونقصانه/ ۴۷۹، والترمذي/ الإيمان/ استكمال الإيمان وزيادته ونقصانه/ ۲۶۱۲، وابن ماجه/ كتاب الفتن/ باب فتنة النساء/ ۴۰۰۲، وأحمد في مسنده/ مسند الأكثرين من الصحابة/ مسند عبد الله بن عمر بن الخطاب/ ۵۲۴۳.

خو؟ ئەوئىش فەرمووى: ئايا وانىيە كە شايەتى دانى ئافرىتە بە نىوئى شايەتى دانى پىاو؟ وتىان: بەئى واىە. ئەوئىش فەرمووى: دەى ئەوئىش نوڧسانى قام وژىرىانە. ئەوئا فەرمووى: ئايا وانىيە ئەگەر ئافرىتە كەوتە سوورى مانگانەو (حىض) نە نوئىز دەكەت، ونە رۆزووش دەگرىت؟ وتىان: بەئى واىە. ئەوئىش فەرمووى: دەى ئەوئىش نوڧسانى ئاينەكەيەتى.

ئا ئەم فەرموودەيە لە سەرتاگەيدا سەرسوڧمانى تىدايە بە تواناى ھەندىك لە ئافرىتان، كە چۆن دەتوانن كار بكەنە سەر ژىرتىن وبەھىزىرتىن پىاو. بەلام پاش ئەوئى كە يەكىك لە ئافرىتەكان وا تىگەيشت كە فەرموودەكە زىانى ئەوانى تىدايە وبۆ ئەوان خراپە، بۆيە پىرسىارى كرد لە پىغەمبەر دەربارەى ئەو نوڧسانى عەڧل وئائىنەى كە لە فەرموودەكەدا ھاتبوو، پىغەمبەرىش تىى گەيانەد كە ئەو نوڧسانىيە ئەوئى ناگەيەنىت كە پلەى ئافرىتان لە پلەى پىاوان نزم ترە، بەلكو ئەوئى دەگەيەنىت كە زۆر جار بە ھۆى بى ھىزى بىر ھوئى ئافرىتانەو لە مەسەلەى شايەتى داندا پىوئىستى بەوئى دەبىت كە كەسىكى تر بە بىرى بەيئىتەوئى. ھەروەھا ئەوئى دەگەيەنىت كە بە ھۆى ھەندىك ھالەتى فەسۇلۇجى وخىلقىيەوئى كە تايبەتە بە رەگەزى مەيىنە، ئافرىتان لەو ھالەتانەدا شەرىع بىرپارەكانى لەسەر سووك وئاسان كىردوون، چۆنكە ئەركەكان لەو ھالەتانەدا زۆر قورس وگىرانن بۆيان، ھەر بۆيە شەرىع رىگەى پىداون كە لە ھالەتى سوورى مانگانەدا بۆ نموونە، رۆزوو ونوئىزان لەسەر نامىنىت، بەلكو ھەر قەدەغەشى كىردوون لەسەريان.^(۱)

ئا كاتىك كە ئەو ئافرىتە بە تەواوئى تىگەيشت لە ماناى فەرموودەكە سەبارەت بە نوڧستانى عەڧل وئائىنە، كە ھىچ جۆرە سووكايەتى وكەم بايەخى وبى رىزىەكى بۆ ئافرىتان تىدا نىيە، نىتر بىدەنگ بوو. ئەگىنا چۆن

(۱) بەلام پىوئىستە دواتر رۆزوومكان بگىرنەوئى، بەپىچەوانەى نوئىزەكان، كە گىرانەومىان ناوئىت. (ومرگىر)

دەپت ھەموو ئافرىتان لە ھەموو پىاوان لە رووى ئاينەوۋە نوقسان تر بن!
ئەمەتا گەورە ئافرىتانى جىھان: مەريەمى كچى عىمران، وفاتىمەى كچى
پىغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم)، وخەدىجەى خىزانى، وناسىيەى ژنى فىرەون
(خوایان لى رازى بىت)^(۱)، ھەموو ئەمانە زۆرىنەى پىاوان ھەر لە تواناشياندا نىيە
كە لە پلەى دىندارى وخواپەرستى ئەوان نرىك ببنەو، چى جاي ئەوۋى كە
لەوان باشتىر بن!!

كەواتە پىويستە ئەم ھەرموودمىيەى پىغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) وەكو خۆى
وەر بگىرىت، ھەر بەو شىۋمىيەش لىك بدرىتەوۋە وراقە بگىرىت كە پىغەمبەر
(صلی اللہ علیہ وسلم) خۆى لىكى داومتەو، بە بى زیاد وكەم. بۆيە دەگىرىت بلىين:
بە ھىچ شىۋمىيەك ئەم ھەرموودمىيە ھىچ جۆرە زەم وناتەواوى دەرخستن
ونەنگىيەكى بۆ عەقلى ئافرىتان تىدا نىيە، بەلكو تەنھا باسى ئەو ھالەتەى
تىدايە كە زۆرىك لە ئافرىتان تى دەكەون، ولەو خالەدا يەك دەگرنەو، كە
ئەويش لەبىر چوونەوۋىيە، بۆيە ھىچ پىويست ناكات كە ھەرموودەكەى
پىغەمبەر لەم مانايە زياترى بۆ بكەين وزىاد لەمە لىكدانەوۋى تى بۆ بكەين.

(۱) ئامازمىيە بەو ھەرموودمىيەى ھەزرىت كە دىفەرموئىت: سىدات نساء اهل الجنة اربع:
مريم بنت عمران وفاطمة بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم وخديجة بنت خويلد وآسية.
الحاكم في المستدرک/ کتاب معرفة الصحابة/ ومنهم خديجة بنت خويلد / ۴۸۵۲، والطبراني في
المعجم الكبير/ باب العين/ أحاديث عبد الله بن عباس/ ۱۲۱۷۹.

دەروازەى دووهم

ئافرمەتى موسوئلمان

لە بەرھەم و نوسراوە فێقھىيەکاندا

کە دەسپێکێک و هەشت بەش لە خوۆ دەگرێت:

- بەشى يەكەم : میراتی ئافرمەت لە نیوان راستیەکان و درۆ هەئاسراوەکاندا.
- بەشى دووهم : شایەتى دانى ئافرمەتى موسوئلمان، وپەرچ دانەوہى گومانیک لە بارمىهوه.
- بەشى سییەم : فرمژنى و حەقیقەتەكەى.
- بەشى چوارەم : مافى ئافرمەت لە هەئبژاردنى میردى خویدا.
- بەشى پینجەم : پيشنويزى كردنى ئافرمەت.
- بەشى شەشەم : خەتەنە كردنى مییینەکان.
- بەشى حەوتەم : مافە سیاسىيەکانى ئافرمەت.
- بەشى هەشتەم : لیدانى ئافرمەت لە ئیسلامدا.

دەسپىك

ئەو مەسئەلەنى كە لە ھىقەئى ئىسلامىدا گرنگىيان داوۋە بە ئافرىتى و بېرىلەكانى گەلىك زۆرن، جا ئەگەر بمانەوئە ھەمووى باس بىكەين، ئەوا لېرىدا جىگەئى نابىتەو، بۆيە ئىمە زىاتر لەسەر كۆمەلىك مەسەلەئى تەواو گرنگ ھەلۋىستە دىكەين، كە بە نمونەئى پلە وپايە وپىگەئى ئافرىتى دادەنرىن لە سامان وپەرھەمەكانى ھىقەئى ئىسلامىدا، لەمەولا باسى ئەو مەسەلە گرنگانە دىكەين، كە برىتىن لە:

بەشى يەكەم : مىراتى ئافرىتى لە نىۋان راستىيەكان ودرۆ ھەلبەسراوۋەكاندا.

بەشى دووۋەم : شايەتى دانى ئافرىتى موسولمان وپەرچ دانەوۋە گومانىك لە بارەيەو.

بەشى سىيەم : فرەژنى وھەقىقەتەكەئى.

بەشى چوارەم : مافى ئافرىتى لە ھەلبىزاردىنى مىردى خۇيدا.

بەشى پىنجەم : پىشنىۋىزى كەردنى ئافرىتى.

بەشى شەشەم : خەتەنە كەردنى مېيىنەكان.

بەشى ھەوتەم : مافە سىياسىيەكانى ئافرىتى.

بەشى ھەشتەم : لىدانى ئافرىتى لە ئىسلامدا.

بەشى يەكەم

مىراتى ئافرىتە لە نىوان راستىيەكان و درۆ ھەلبەسراوھەكاندا

سەرھەتا پىويستە بزانیين مىرات چىيە؟ بزانیين كە ھەم لە زمانەوانى و ھەم لە شەرعیشدا بە چى مانايەك ھاتووە؟

وشەى (لرث) لە زمانەوانىدا بە چەند مانايەك ھاتووە: بە مانای ئەصل، بە مانای شتێك ھاتووە كە لە پىشەكان دەمىنیتەووە بۆ پاشىنەكان، بە مانای پاشماوھى ھەموو شتێك، بە مانای گواستەوھى شتێك لە كەسێك يان كۆمەلێك بۆ كەس و كۆمەلێكى تر، بە مانای ئەو مال و مافانەى كە لە پاش كەسێك بەجى دەمىنیت كە ئەمەيان زياتر لە مانای (تركة)^(۱) نزىك ترە.

بەلام وەك زاراوھەكى فىقھى ئىسلامى، لای زانايانى شەرع: شافىعەكان و (ھاضى افضل الدين الخونجى) لە حەنبەلىيەكان، برىتيە لە: مافىك كە گونجاوھ بۆ دابەش كردن، ولە پاش مردنى خاومەنەكەى دەبىتە مال و مولكى كەسێكى تر بە پى شەرع، بە ھۆى بوونى خزمایەتى يان ھۆيەكى ترەوھ لە نىوان ئەم و مردوھەكەدا.

جا يەكێك لەو شتە گرنگانەى كە پىويستە ھەموو موسولمانىكى ھۆشيار ھەميشە ناگای لىي بىت، ئەوھى كە بواری ئىجتىھاد كردن لە زانستى مىراتدا، بە تايبەتى، زۆر تەسكە. ئەو بىيارانەش كە سەبارەت بەم زانستە ھاتوون بە زۆرى جىبەجى كردنى دىقە قورئا نىيەكانن. كەواتە خواى گەورە بە

(۱) (تركة) برىتيە لەو مال و سەرھوت و سامانەى كە لە مردوويەك بەجى دەمىنیت بۆ مىراتبەرەكانى. (ومرگير)

حیکمەتی خۆی بەشی ھەر میرات بەریکی دیاری کردوو. بۆیە کاتێک کە زانیان بەوردی سەیری راستیەکانی ئەم زانستە و بەشی ھەر میرات بەریکیان کرد، ئەو کاتە زیاتر دلایەتەمانە و ئارامی بۆ ھات، و دڵنیا بوون لە کاربەجیی خۆی گەورە، کە ئەم شەریعەتە بەرز و پێرۆزە ناردوو، و ئەو کاتە بە تەواوی یەقینەو وەتەن: خۆی گەورە راستی ھەرموو، کە دەفەرموێت: ﴿مَّا رَطَّنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ﴾ (الأنعام/ ٣٨). ((واتە: ھیچ شتیکمان بەجێ نەھێشتوو، و ھەموومان تۆمار کردوو)).

ئەوجا وەك پەخنەگرتن، زۆر جار کەسانێک ئەم و تەبە دەستەوازیە دەکەن: ((ئایینی ئیسلام سەمی لە ئافرەت کردوو، چونکە لە بەشە میرات دا نیوەی بەشی پیاوی پێداو)).

ئێمەش وەکو موسوڵمان بپروای تەواو و جیگیرمان بەو ھەبە کە خۆی گەورە کۆمەڵێک سیفەتی بەرزە ھەبە، ئەو ھەمان تێدەگەییەت کە ھەرگیز نابێت ھیچ جۆرە گومانێکی لەم جۆرە بەم بەرنامە پێرۆزە خوازیە بپێت، یەکیەک لەو سیفەتانە ئەو ھەبە کە خۆی گەورە زۆر دادوەرە لە بپێارداندا، و ئەو بەرنامانە کە بۆ ئێمە ئادەمیزادی ناردوو ھیچ جۆرە سەمیکی بەرامبەر ھیچ کەسێک، و بەلکو بەرامبەر ھیچ بوونە وەرێکیشی تێدا نییە، ئەم راستیەش لە چەند ئایەتە دووبەت کراوەتەو، وەك:

﴿وَلَا يُظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا﴾ (الكهف/ ٤٩). ﴿وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا﴾ (النساء/ ٤٩). ﴿وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ﴾ (الحج/ ١٠). ﴿وَمَا كَانَتْ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ﴾ (العنكبوت/ ٤٠). ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ﴾ (النساء/ ٤٠). ﴿وَلَا يُظْلَمُونَ نَبِإًا﴾ (النساء/ ١٢٤). ﴿فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ﴾ (التوبة/ ٧٠).

ئەو جیاوازیانەش کە لە بەشی میرات بەرەکاندا ھەبە، لە میرات بەریکەو بۆ میرات بەریکی تر، و لە ھالەتیکەو بۆ ھالەتیکێ تر، پەیوەندی بە جۆری

مىرات بەرەكەتتە نىيە، كە ئايا مېيىنەيە يان نىرىنە، بەلكو سەرچاۋى جىاۋازىيە كە لەم سى پىئومردا خۇي دەمىنەتتەۋە:

۱. پەلى خىزمەتتى نىۋان مىرات بەر وىردوۋىكە، نىتر مىرات

بەرەكە نىرىنە بىت يان مېيىنە، بە جۆرىك كە چەندە پەيۋەندى خىزمەتتەكە نىزىك تر بىت، ئەۋەندە بەشى ئەۋ مىرات بەرە لە مىراتكە زىاد دەبىت، بە پىچەۋانەشەۋە، چەندە پەيۋەندىكە دوۋرتىر بىت، ئەۋەندە بەشە مىراتكەش كەم دەبىت، نىتر بى گۆيدانە رەگەزى مىرات بەرەكە، كە نىرىنەيە يان مېيىنە. ۋەك دەمىنەت: كچىك (لەگەل ئەۋەشدا كە مېيىنەيە) نىۋە مىراتكە دايكى دەبات، كەچى باۋكى ئەۋ كچە (كە نىرىنەيە) كە دەكاتە مىردى ژنە مردوۋەكە، چۈرەكە مىراتكە دەبات. ھۇي ئەۋ جىاۋازىش دەگەرپتەۋە بۇ پەلى خىزمەتتى نىۋان كچ ودايكەكەي، كە نىزىك ترە لە پەلى خىزمەتتى نىۋان مىرد وژنەكە، بۇيە بەشە مىراتى كچەكە لە بەشە مىراتى مىردەكە زىاتەر.

۲. جىگە ۋەپىگە مىرات بەرەكە، كە بى گومان ھەر نەۋە ۋەۋەجەيەك

كە سەرەتەي بەرەۋى ژيان چوۋنى بىت، وزىاتىر نامادەبىت كە ۋوۋبەرۋوى نارەھەتتەكەنى ژيان بىتتەۋە، ئەۋ كەسە دەبىت بەشە مىراتى لەۋ نەۋە ۋمىرات بەرانەي تر زىاتىر بىت كە پىشتىان كىردوۋەتە ژيان، ۋتەمەنىان بەرەۋ كۆتايى دەچىت، ۋقورسايەكەنى ژيانىان لەسەر سوۋك دەبىت، بەلكو نەك ھەر سوۋك دەبىت، بگرە نارەھەتتەكەنىان دەكەۋىتە سەر شانى كەسانىكى تر، ئەۋ پىئومەش ھىچ رەچاۋىكى رەگەزى مىرات بەرەكەنى تىدا نىيە. بۇ نەۋە: بەشە مىراتى كچى مردوۋىكە زىاتەرە لە بەشە مىراتى دايكى ئەۋ مردوۋە، لەگەل ئەۋەشدا كە ھەردوۋكىان مېيىنەن. ھەروەھا كچى ئەۋ مردوۋە لە باۋكى مردوۋەكە مىرات زىاتىر دەبات، كاتىك

که کچهکه برایهکی خوی لهگه‌لدا بێت.^(١)

٢. **ئهرک وهورسای مائی ودارایی**، ئهمه‌یان ته‌نها پێومره که جیاوازی نیوان به‌شه میراتی نێرینه ومیینه‌ی لی دمکه‌وێته‌وه. به‌لام جیاوازیه‌که ههرگیز به‌و جوړه نییه که هیچ جوړه سته‌میکی بۆ میینه تیدا بێت، یان ببیت به‌هوی خواردن وبیشیل کردنی مافه‌گانی، به‌لکو پێی ده‌جیت که پێچه‌وانه‌که‌ی راستر بێت (ئه‌گهر به‌ وردی تیی بروانین). که‌واته ئه‌گهر دوو میرات به‌ر له ههر دوو پێومره‌که‌ی پێشودا (پله‌ی خزمایه‌تی، وبپگه‌ی میرات به‌ر) وه‌کو یه‌ک بوون، وه‌ک: مندالی مردوکه‌، نێرینه ومیینه پیکه‌وه، ئه‌وگاته دمبیت ئهم پێومره‌ی سی یه‌م ره‌چاو بکریت بۆ جیاوازی به‌شه میراتی نێرینه ومیینه له یه‌کتر. ههر بۆیه قورنانی پیرۆزیش ئهو جیاوازیه‌ی گشتگیر نه‌کردوو به‌و هه‌موو میرات به‌ران^(٢)، به‌لکو تایبه‌تی کردوو به‌ چهند حاله‌تیکه‌وه.

(١) چونکه باوکی مردوکه شەش یەك دمیات کاتیك که مردوکه کوپی هه‌بیت، ئه‌وجا ئهو پینج به‌شه‌ش که ده‌مینێته‌وه کوپ وکچه‌که دمبه‌ن به‌پێی رێسای: ((لَذَکَرٍ مِّثْلُ حَظِّ الْأُنثٰی)) (ورگیز)

(٢) به‌ جوړیک که ئایه‌تی: ((لَذَکَرٍ مِّثْلُ حَظِّ الْأُنثٰی)) وه‌ک رێسایه‌کی گشتی دابنریت که هه‌موو کات له کاتی کوپوونه‌وه‌ی نێرینه ومیینه‌دا جێبه‌جێ بکریت، وه‌کو چۆن ره‌خنه‌گران لێکی دهمنه‌وه، به‌لکو ئهم رێسایه ته‌نها بۆ حاله‌تیکێ تایبه‌ته که خوای گه‌وره له سه‌رمقای ئایه‌ته‌که‌وه باسی لێوه دمکات وه‌ک ده‌فه‌رمویت: ((يُؤْتِيكَ اللَّهُ فِي الْأَنْثٰی كَمَ)) النساء/١١. واته حاله‌تی کوپوونه‌وه‌ی مندال به‌یه‌که‌وه، کاتیك که نێرینه ومیینه‌ی منداله‌کان به‌یه‌که‌وه کوپوونه‌وه، ئه‌وا نێرینه‌کان میینه‌کان دمکه‌ن به‌ عه‌صه‌به، ئه‌وجا یان هه‌موو میراته‌که دمبه‌ن پیکه‌وه، یان پاشماوه‌ی خاوه‌ن به‌شه دیاریکراوه‌کان دمبه‌ن پیکه‌وه، به‌جوړیک که ههر نێرینه‌یه‌ک دوو به‌رامبه‌ری میینه‌یه‌ک میرات دمیات، هه‌روها ئهم رێسایه جێبه‌جێ دمکریت کاتیك که برا وخوشکی باوک ودایکی، یان ته‌نها باوکیش به‌یه‌که‌وه کوپبینه‌وه، وه‌ک خوای گه‌وره ده‌فه‌رمویت: ((وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِّجَالًا وَنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثٰی)) النساء/١٧٦. (ورگیز)

کهواته حکیمت له م جیاوازییهدا به تایبهتی له م حالتهدا ئهومیه که نیرینه پئویسته لهسهری وئهرگی سهرشانی خۆیهتی که بژیوی ژیانی خیزان ومندالهکانیش دهمتهبهر وپهیدا بکات، له کاتیکدا که مئینه ژیان و بژیوی خۆی ومندالهکانیشی دمهکوئته ئهستوی ئه و نیرینهیهی که لهگهئیدا دمزی.

بهمهش ئهگهر چی ئه م مئینه له م حالتهدا به روالمت ومها دمردمهکوئت که بهشه میراتهکهی که م تره له بهشه میراتی نیرینهکه، بهلام ئهگهر به وردی بوی بروانین دهبینین: که ئه و بهشه میراتهی که بو ئه م مئینهیه دانراوه زور زیاتر وباشتره، چونکه ئه و بهشه میراته به مافیکی سهربهخۆ دادمفریت بوی. ودمتوانیت پاشهکهوتی بکات، بو جیگه کرتنهوهی ئه و بی هیزی وکه م تواناییه که ههیهتی، وژیانی خۆی پی ناسووده ومسوگهر بکات له و مهترسی وگورانکاریانهی که دینه رینگهی، که ئه مبهش پهکیکه له حکیمهتهکانی خودا، که شاراو وههست پی نهکراوه له لایه ن زوریک له خه لکانه وه.

ئه وجا له ئه رکه مالی وداراییهکانی نیرینه ئه مانهیان باس دهگهین:

١. نیرینه ههر لهسهرمتای پیکهتانی خیزان ودمست پیکردنی ژیانی هاوسهری پئویسته لهسهری که مارهی بدات به هاوسهرهکهی، خوای گهوره دمهفرموئت: ﴿وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَتِهِنَّ نِحْلًا﴾ النساء: ٤. ئه م مارمیهش بریتیه له ئه رکیکی مالی ودارایی که ژنخواز دهیدات به نافرمتهکه له سهرمتای پیکه ومانای ژیانی هاوسهریدا، جا ئه م مارمیهش تهنها دمهکوئته ئهستوی نیرینه، وئه م بوی نییه که داوای مارمی بکات له و نافرمتهی که داخوازی کردوه.

٢. پیاو لهپاش ژن مارمهرین، ئه رگی خه رگی کیشانی ئه و ژنه ی دمهکوئته ئهستو، ئه گهرچی ژنه که له پیاوکهش دمو له مهند تربیت ومال ومولکی زیاتر بیت. کهواته پیاو بوی نییه داوای ئه وه بکات که باوهکو ژنه کهی خه رگی لهسهر خۆی بیت، چی جای ئه وهی داوای ئه وه بکات که ژنه که

خەرجی ئەم بکیشیت، چونکە ئاینی ئیسلام ئەم تایبەتمەندیەى داوہ بە ئافرمەت و نەیداوہ بە پیاو، مال و مولکی ئەو ئافرمەتە دەپاریزیت، و پێویستی نەکردووہ لەسەرى کە خەرجی ئی بکات بۆ کەس.

٢. پیاو وەك چۆن ئەركی خەرجی کیشانی خیزانەکەى لە ئەستۆدایە، ھەروا ئەركی بەخیوکردن و خەرجی کیشانی خزمەکانی خویشی زۆر جار دەکەوێتە ئەستۆ، چونکە ھەر ئەو ھەڵدەسیت بە راپەراندنی ئەو ئەركە خیزانی و کۆمەلایەتیانەى کە بەر لە ئەم کەسێکی تر پێیان ھەڵدەسا، بەو پێیەى کە ئەمیش یان بەشیکی لە ئەو، یان درێژبوونەوہى ئەوہ، یان عەصەبەيەتى.

ئەم ھۆیانە و چەند ھۆیەکی تریش وەھامان ئی دەکەن کە ئیمە بە شیوہیەکی بابەتیانە بروانینە مال و سامان. ئەویش ئەوہیە کە مال و مولک و سامان ماناکەیان زۆر لە مانای دەسھات فراوان ترە، چونکە دەسھات بەو مالە دەوتریت کە زیاد دەبێتە سەر سامانی کەسێک، نەوہك خودی سامانەکە، بەلام سامانەکە ھەموو ئەو مال و مولکانە دەگریتەوہ کە ھەم دینە دەستی کەسێک و ھەم لە دەستیشیدا دەمیئنەوہ. ((راستە، لەو حالەتەى کە باسمان کرد میینە نیوہى نیرینە میرات دەبات، بەلام بزانین ئایا ئەو بەشە زۆرەى کە بە نیرینەکە دراوہ بەرەو کۆی دەچیت؟ و چی بەسەردیت؟ بە ھەمان شیوہ بەشە کەمەکەى میینەکەش چی بەسەردیت؟)).

بەو شیوہیەى کە باسمان کرد، ئاینی ئیسلام لەو دەسھاتە نیوہى بەشى نیرینەيەکی داوہ بە میینەيەك، بەلام ئەو مافەى داوہ بە میینە کە بەشە میراتی خوێ پاشەکەوت بکات، وھیچی ئی خەرج نەکات، تەنھا زەکات دەرکردن نەبیت ((کە ئەویش پەيوەندى بە مالەوہ ھەيە نەك بە خاومەکەى))، بەلام نیرینە کە خواى گەورە دەسھاتە زۆرەکەى پێداوہ، لە ھەمان کاتدا ئەركی خەرجی خیزان و مندالەکانی، ودايک و باوکی کە تەمەنیان چوتمە سەرەوہ، خەرجی خزم و کەس و کار، و خزمەتکار، و ھەموو ئەو پێداويستىە نوێیانەى

نەمەرۆ، وەك: كرى خانوو، وپارەى كارمبا، وئاو، وئەلەفوون، وپۆيوستىهەكانى
 تریشى خستومەتە سەر. ئەمەش برۆای تەواومان بۆ دروست دەكات كە ((ئەگەر
 ناوا دوور برۆانین دىزانین كە)) خۆای گەورە فەزلى مێیینەكەى داوە بەسەر
 نێرینەكەدا، چونكە هەم مالهەكەى بۆ دەپاریزىت، وەهەم هیج جۆرە
 خەرجیهەكىشى لى داوا نەكردووە.^(۱)

(۱) هەروەها مێیینە لە هەر جینگەهەكدا بۆى ئەوا نێرینەهەك دەبێت كە خەرجى بكێشێت،
 وەخزمەتى بكات، ولى بەرپرسىار بێت. وەك دەبینین، تاومكو لە مالى باوكیدایە، باوكى
 خزمەتى دەكات. جا ئەگەر باوكى نەمايێت، ئەوا براكەى یان مامى یان كۆرەمامى بەم
 نەركە هەلەدەسێت، وە ئەگەر شووى كرد، ئەوا مێردەكەى لى بەرپرسىارە كە مامى
 بداتى. وەخەرجى بۆ بكات، و خانووى بۆ دابین بكات، وەهەموو پۆيوستىهەكانى ژيانى بۆ
 فەراھەم بكات، باومكو ژەنگەش خۆى دەرئەمەند تر بێت! بەمەش ئەو مێیینە لەلایەك
 میراتى وەرگرتووە وەخەرجى ناكات، وە لەلایەكى تریشەووە مامىیان پێداو، كە بێجگە لەووى
 كە دەتوانێت پاشەكەوتى بكات، دەستوانیەت بێخاتە پرۆژمەك كە قازانج و سوودی زیاترى
 لى بكەوێتەو.

كەواتە دەكرێت بڵێن: لەویدا كە ئیسلام ئەو نیومەیهى بۆ مێیینە داناو جۆرە فەزلىكى
 تێدايە بەسەر نێرینەدا، بەلام لە هەمان كاتدا دەبێت ئەومش بزانی كە ئەم مێیینەیه
 پۆيوستى بەم بەشە میراتە هەیه، بەهۆى ئەووى كە بە شۆمەیهكى گشتى لە نێرینە بى هیز
 ترە، هەروەها ماندوووبوون و نەركى سك پرى ودايكاهەتى وپەرۆمەردەكردنى منداڵ وچەند
 نەركىكى تر وەها دەكەن كە ئەم مێیینە توانای كاركردن و دەست خستنى پارەى نەبێت،
 بەو جۆرە كە نێرینە توانای هەیه، هەروەها دەكرێت بڵێن: لەوێشدا كە نەركىكى زۆر
 كەوتومەتە سەر شانى نێرینە، هیج جۆرە ستەمىكى تێدا نییه دەرھەق بەو نێرینەیه، وە
 ناشلێن كە ئیسلام فەزلى مێیینەى داوە بەسەر نێرینەدا.

وە ئەو بەشە میراتەش كە دانراو بۆ مێیینە، ئیسلام پەچاوى ئەووى كردوو كە ئەگەر
 مێیینەیهك، باوكى نەمايو، وە برا ومام و كۆرە مامیشى نەبوو، وە شووشى نەكردبوو، كە
 ئەم حالەتەش زۆر كەمە، لەم كاتەدا كە كەسێك نییه خەرجى بكێشێت، ئەم مالهە
 دەمریتى وەك مالىكى پاشەكەوت، بۆ رووبەرۆو بوونەووى ئەو جۆرە حالەتەنە.
 پێم باشە كە نمونەهەك بێنێنەو تاومكو زیاتر مەسەلەكەمان لەلا روون بێتەو:
 پیاویك مردو: شەش هەزار (۶۰۰۰) دۆنمى لەپاش بەجى ماو، وئەنھا كۆرێك، و كچێكىشى
 هەیه.

لەم مەسەلەیدا كۆرەكە چوار هەزار (۴۰۰۰) دۆنمى پێدمریت، و كچەكەش دوو هەزار
 (۲۰۰۰)، جا وەك وتمان: خراپترین حالەتى كچەكە ئەومیه كە تەنھا خەرجى

ھەر بۇيە كاتىك كە مەسەلەى بۇيۇى وناپەھەتتەكانى ژيان لە ئارادا نەبىت، وەك باسى مىراتى برا وخوشكە دايكىەكان، ئەوا دەبىنىن كە خۇاى كاربەجى جىاوازى نەكردوۋە لە نىۋان بەشە مىراتى نىرىنە ومىيىنەدا، وەك دمفەرموئىت: ﴿وَإِنْ كَانَتْ رَجُلٌ يُوْرَتْ كَلَلَةً أَوْ امْرَأَةً وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرًا مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ﴾ (النساء/ ۱۲). ((واتە: ئەگەر پىاۋىك يان ژنىك مرد و(كەلالە) بوو، واتە: نە باۋكى ھەبوو نە مندا، بەلام براپەك يان خوشكىكى تەنھا دايكى ھەبوو، ئەو ھەر يەككە لەوانە شەش يەكى مىراتكە دەبات، بەلام ئەگەر زياتر بوون . دوو برا يان دوو خوشك . ئەوا بە ھەموويانەو سى يەكى مىراتكە دەبەن، بەبى جىاوازى لە نىۋان نىرىنە ومىيىنەدا)).

كەواتە لىرەدا جىاوازى لە نىۋان نىرىنە ومىيىنەدا نىيە، چونكە سەرچاۋەى مىرات بىردنەكەيان بىرىتتە لە خزمائەتى سىك (الرحم)، وكەسىشيان لە خزمەكانى پىشت (عصبە) نىن، تاۋەكو بلىن نىرىنەكە درىژمپىدەرى ئەو خزمائەتى پىشتەيە، ومىيىنەكە درىژمپىدەرى نىيە. كەواۋو ھىچ بىرپرسىيارىتتەك وھورسايەك ناكەۋىتە سەر نىرىنەكە ((ھەر بۇيە دەبىت جىاوازى نەكرىت لە نىۋانىاندا)).

= خۇى بكىشىت و بىس، كە لەم كاتەدا دوو ھەزاركە پارمىەكى باشە بۇ ئەم مەبەستە، وە لە كاتىكدا كە شوو دمكات، ئەو كاتە خەرجىەكەى دمكەۋىتە ئەستۋى مىردمكەى، ودمتوانىت كە ھەموو دوو ھەزاركە بۇ خۇى پاشەكەۋت بىكات، بەلام كۆرەكە كە چوار ھەزارى بىردوۋ، دەبىت ژن بەنىتىن، ومارمىشى بدات، وخەرجىشى بكىشىت، كەواتە ئەو چوار ھەزارە تەنھا بۇ كۆرەكە نەبوو، بەلكو بۇ دوو كەس بوو، كە خۇى وژنەكەيەتى. جا نىستا ئەگەر بىرسىن: نايا كامىيان زۆرتريان بىردوۋ؟ بى گومان كەسى ژىر دەلىت، مىيىنەكە، چونكە بەشە مىراتكەى تەنھا بۇ خۇيەتى وبىس، وبىرپرس نىيە لە بۇيۇى ھىچ كەسىكى تر. (ۋەركىپ)

ئەوجا بە گەپان وېشكىنن وبەدواداچوونى حالت ومەسەلەكانى
مىراتدا چەند راستىك بۇ ھەندىك لە زانايان وتويزمرموكان دمرگەوتوھ كە
كەسانىكى زۆر سەرسام دىكەن، ئەوھى كە بۇيان دمرگەوتوھ بىرىتە لەمەھى كە
دەت:

يەگەم : تەنھا چوار حالت ھەيە كە مېيىنە نيوھى نېرىنە مىرات
دەبات.

دووھم : چەند بەرامبەرى ئەو ھالەتەنە مېيىنە بە ھاووينەھى نېرىنە
مىرات دەبات.

سېيەم : چەند ھالەتتىكى زۆر ھەن كە مېيىنە لە نېرىنە زياتر مىرات
دەبات.

چوارەم : ھەندىك ھالەت ھەن كە مېيىنە مىرات دەبات، بەلام نېرىنەھى
ھاووينەھى مىرات نابات.

جا بە درىژى ھالەتەكان بەم شىومىن:

ئەو ھالەتەنەھى كە مېيىنە نيوھى نېرىنە مىرات دەبات

۱. كچ لەگەن بىراى خۇيدا (واتە: لەگەن كوردا كۆ بېيىتەوھ). كچى كور لەگەن
كورى كوردا كۆبېيىتەوھ.^(۱)
۲. دايك لە گەن باوك دا لە مەسئەلەيەكدا كە نە مندالى تىدايىت، ونە ژن

(۱) خواى گەورە لە ھورنانى پىرۇزدا دەفەرموئە: ﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي آٰلَتِكُمْ لِلَّذِي مِثْلُ
حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ﴾، وە مندالى كورپىش ھەر ھەمان ھوكمى مندالى ھەيە بە پەكدەنگى
زانايان. (ومرگىن)

يان مىرد. ^(۱)

(۱) ئەم خالەميان پىيوستى ھەم بە راست كىردنەۋە، ۋەھەم بە پىوون كىردنەۋەش ھەمىيە، بۇيە دەلەتتىن:

دايك كاتىك نىۋە مىراتى باوك دىمبات كە:

❖ خۇيان بە تەنھا بن. (ۋاتە: مردومكە تەنھا ئەۋانى لەپاش بەجى مابىت، يان كەسانىكى تىرى لە پاش بەجى مابىت، بەلام بەھۋى باوكەكەۋە لە مىرات بى بەش بىن، كە ئەمەشيان ھەر ۋەكو ئەۋە ۋەھايە كە خۇيان بە تەنھا بن). لەم حالەتەدا دايكەكە سى يەك دىمبات، ۋىباوكەكەش ئەۋ دووسى يەكەكە دىمبات بە عەسەبەگەرايەتى.

❖ كۆ بىنەۋە لەگەل مىرد يان ژن. نىتر كەسى تىران لەگەلدا نەبىت، كە ئەم مەسئەلەيە زانايان ناۋيان لى ناۋە: دوو مەسەلە پىرىشنگدارمكە (الغراۋىن)، يان دوو مەسەلەكەى عومەر (العمرىتىن).

جا زانايان كۆدەنگىن لەۋمدا كە ھەر كاتىك دايك لەگەل باوك، ۋژن يان مىرد دا كۆ بىبىتەۋە، ئەۋا: سى يەكى پاشماۋە بەشى ژنەكە يان مىردمكە دىمبات (ثلث الباقي)، نەك سى يەكى ھەموو مىراتەكە.

دوو مەسەلەكەش ئەمانەن:

(۱) نەگەر ژنىك بىرىت: دايك، باوك، مىردى لەپاش بەجى بىمىنىت، ئەۋا مەسەلەكەميان لە دوو (۲). نىۋە كە بىرىتە لە يەك (۱) مىردمكەى دىمبات، ۋەكەشى دەمىنىتەۋە، دايكەكەش سى يەكى ئەم يەكە دىمبات، بەلام لەبەر ئەۋە كە ژمارە يەك (۱) بەشى دروست ۋساغى نىيە، بۇيە دىمبىت ئەۋەلى مەسەلەكە لىكدانى سى (۲) بىكەين تاۋەكو ساغ بىبىتەۋە، بەمەش ئەۋەلى مەسەلەكە دىمبىت بە: شەش (۶)، جا ئىستا ئەم شەشە، نىۋە بۇ مىردمكە كە دىمكاتە: سى (۲)، ۋە سى يەكى ئەۋەشى كە دەمىنىتەۋە بۇ دايكەكە، كە دىمكاتە: يەك (۱)، بەمەش دوو بەش دەمىنىتەۋە بۇ باوكەكە.

(۲)

ئەۋەلى مەسەلە		۲ ← ۳ ×	۶	۶
مىرد	نىۋە	۱	۲	۳
پاش ماۋە		۱	۳	۰
دايك	(۵)		سى يەكى پاشماۋە	۱
باوك	(۵)		عەسەبە	۳

نەگەر پىۋاۋىك بىرىت: دايك، باوك، ژنىكى لەپاش بەجى بىمىنىت، ئەۋا مەسەلەكەميان لە جۋارە (۴)، جۋار يەكى كە دىمكاتە: يەك (۱) ژنەكە دىمبات، دۋانى (۲) بۇ باوكەكەيە، ۋەيەكىكى (۱) بۇ دايكەكەيە.

۲. خوشکی دایک وباوکی لهگه‌ن برای دایک وباوکیدا.

۴. خوشکی ته‌نها باوکی لهگه‌ن برای ته‌نها باوکیدا.^(۱)

ئەمەلئە مەسەلە		۴	۴
یەك ڙن	چواریهك	۱	۱
پاش ماوه		۲	۰
دایك	سێ یه‌کی پاشماوه	۱	۱
باوك	عه‌سه‌به	۲	۲

لەم دوو مەسەلەدا بۆیە دایک سێ یەك نابات - لەگەڵ ئەوێشدا کە دهمبوو سێ یەکی بکەوێت - چونکە پێسایەکی گشتی پەر لە حیکمەت لە (فرانض) دا هەیه کە دەئێت: هەموو مێیینەیه‌ك نیووی ئەو نێرینه‌یه میرات دهبات کە لە هەمان پلە ی خۆیدایەتی. جا ئەگەر دایکە کە سێ یەك ببات، وباوکه‌کش سێ یەکی بردبێت، ئەوا بەشەکانیان یەكسان دمن، وئەمەش پێچەوانەی ئەو پێسایە سەرموویه. بەلام لەگەڵ ئەوێشدا ئێبنو عەباس خۆی بە ته‌نها فەتوای داوه و فەرموو یەتی: سێ یەکی دهمبوو، نەك سێ یەکی پاشماوه (وهرگیر)

(۱) خوای گه‌وره سەبارەت بە هەردوو حالەتی سێیەم و چوارەم دهمبەرموێت: ﴿وَلَا تَأْكُلْ أَمْوَالَكُم مِّنْ بَيْنِكُمْ أَلَّا تَكُونُوا مِّنَ الْفَاسِقِينَ﴾ النساء/ ۱۲.

حاله‌تیکی تر هەیه کە هەمێك له زانایان ناماژمیان پێداوه، کە تێیدا نێرینه دوو بەرامبەری مێیینە میرات دهبات، ئەویش حالەتی میرد و ژن. خوای گه‌وره دهمبەرموێت: ﴿وَلَكُمْ مِّنْهُ مِثْلُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِن لَّيَكُن لَّهُنَّ الْوَلَدُ فَإِن كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ مِّنْهُ مِثْلُ مَا تَرَكَنَّ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِ بُوَصِيَّتِ بِهَا أَوْ دَرَبٍ وَلَهُنَّ مِمَّا تَرَكَنَّ إِن لَّمْ يَكُن لَّكُمْ وَلَدٌ فَإِن كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمْنُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِ بُوَصِيَّتِ بِهَا أَوْ دَرَبٍ﴾ النساء/ ۱۲. بەلام ئەم حالەتە بەر ئەم باسە ئێمە ناکەوێت، چونکە ئێمە لێرمدا باسی گۆبوونەوی نێرینه و مێیینە دهمکەین. بەلام لێرمدا نێرینه و مێیینە کە بەیه‌که‌وه کۆ نابنەوه، چونکە ئەگەر ژنە کە بمیرێت ئەوا میردەکی ماوه، و ئەگەر میردە کە بمیرێت ئەوا ژنە کە ماوه، و هەرگیز ناگونجێت کە بە سیفەتی ژن و میردایەتی بەیه‌که‌وه کۆ ببنەوه. بەلام لە هەمان کاتدا ئەو زانایانە پێیان وایە کە هۆی ئەو جیاوازیە لە میراتی ژن و میرددا لە هەردوو حالەتە کەدا دهمبەرموێتەوه بۆ ئەوێ کە ئەمانە نێرینه و مێیینەمان ولە یەك پلەشدان، بۆیە دهمبێت نێرینه‌کە دوو بەرامبەری مێیینە کە میرات ببات. (وهرگیر)

ئەو حالەتەندەى كە مېيىنە ونيرىنە يەكسانن لە ميرات بردندا

١. دايك وباوك، كاتىك كە كورى كورپان لەگەلدا بىت.^(١)
٢. برا وخوشكى تەنھا دايكى.^(٢)
٣. چەند خوشكىك كە لەگەل چەند برا وخوشكىكى دايكىدا كۆبنەو.^(٣)
٤. كچ كاتىك كە لەگەل مامى خۇيدا، يان لەگەل نزيك ترين عەصەبەكانى باوكيدا كۆ بېيتەو. وگەسيكىش نەبىت كە مامەكە بى بەش بكات.^(٤)
٥. دايكى دايك لەگەل باوك، وكورى كوردا.^(٥)

(١) ھەرومھا ئەگەر كورپيشان لەگەلدا بىت، لەم كاتەدا ھەريەكە لە دايك وباوكەكە شەش يەك دىمەن، وپاشماومكەش بۆ كورپان كورى كوردەكە دىمىت، خواى گەورە دىمەرمووت:
﴿...وَلَا يُؤْتِيهِ لِكُلِّ وَاجِدٍ مِّنْهُمَا الشُّدُسُ إِن كَانَ لَهُ وَلَدٌ﴾ النساء/١١. (ومرگىر)

(٢) ئەگەر كەسك نەبىت لە ميرات بېيەشيان بكات، ھەريەكەيان شەش يەكى ميراتەكە دىمەن، بە مەرجىك كە بە تەنھا بن، خواى گەورە دىمەرمووت: ﴿...وَإِنْ كَانَتْ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَلَةً أَوْ امْرَأَةً وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاجِدٍ مِّنْهُمَا الشُّدُسُ﴾ النساء/١٢. ھەرومھا ئەگەر زمارەشيان دوو بىت يان زياتر، ھەر تەنھا خوشكەكان بن، يان تەنھا براكان، يان پىكەومەن، ئەوا سى يەكى ميراتەكە دىمەن، بەبى جياوازى نىوان نيرىنە وميىنە، خواى گەورە دىمەرمووت: ﴿...فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرًا مِّنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ﴾ النساء/١٣. (ومرگىر)

(٣) پىم وايە ئەم حالەتە ھەر دووبارە بوونەومى بەشى دوومى خالى دوومە، كە باسمان كرد، ئەگىنا ئەو دىمەى كە لە ئەصلەكەدا ھاتوو ھەئەيە، كە دەلىت: (اخوات مع الإخوة والاخوات لام). (ومرگىر)

(٤) چونكە لەم كاتەدا كچەكە نيوە دىبات ھەك خاومەن بەشى ديارىكراو، ومامەكەش (يان ھەر عەصەبەيەكى تر، يەك بىت يان زياتر) نيوەكەى تر دىبات بە عەصەبەگەرايەتى. (ومرگىر)

(٥) چونكە لەم كاتەدا دايكى دايك شەش يەك دىبات، وباوكەكەش شەش يەك دىبات، وپاشماومكەش كورى كوردەكە دىبات بە عەصەبەگەرايەتى. (ومرگىر)

۶. میڤرد ودايک و دوو خوشکی دایکی و برایهکی دایک و باوکی، به پتی قهزاویتی ئیمامی عومەر (خوای ئی رازی بیت)، که لهم مهسهلهیهدا دوو خوشکه دایکیهکه وبرا دایک و باوکیهکه دمبن به هاوبهش له سنییهگدا.^(۱)

(۱) جا نهم مهسهلهیه به (مشرکه) ناسراوه، که مهسهلهکهش نهمهیه؛
 زنیك بمریت: میڤرد، ودايک یان داپیره، و دوو یان زیاتر براو خوشکی دایکی، و برایهکی دایک و باوکی یان زیاتری لهپاش بهجی بمینیت، جا نیتر نهو برا دایک و باوکیه خوشکی دایک و باوکی لهگهلدا بیت یان نا.
 ئیستا: میڤردمهکی نیوه دمبات، ودايکهکه شمش یهک دمبات، وبرا و خوشکه دایکیهکان سی یهک دمبن، وبرا دایک و باوکیهکانیش عهسهبهن، بهمهش نهصلی مهسهلهکه له شمشه (۶)، سی (۲) بۆ میڤردهکه، یهک (۱) بۆ دایکهکه، دوو (۲) بۆ برا و خوشکه دایکیهکان، بهمهش هیچ نهمایهوه بۆ برا دایک و باوکیهکان.
 بهلام لیڤمدا برا دایک و باوکیهکه دپته پیشهوه، ودهلئیت: خو من بهئێ لهگهل برا و خوشکه دایکیهکاندا راسته که باوگمان جیاوازه، بهلام خو دایگمان یهک دایکه، نیتر بۆچی نهوان بهش بیهن، و من هیچ نهبهم؟!
 بۆیه کاتیک که نهم مهسهلهیه برایه خزمهتی حهزرمتی عومەر (خوای ئی رازی بیت)، ویستی برا دایک و باوکیهکان بی بهش بکات، نیتر نهوانیش وتیان: وها دابنی که باوگمان بهردیکه، و فریڤدراوخته ناو نهو ناوهوه، یان وا دابنی که باوگمان گهریک بووه، خو دایگمان لهگهل برا، و خوشکه دایکیهکاندا یهک دایکه (نیتر بۆچی نهوان بهشیان ههمیه، و نیمه هیچ)؟! جا حهزرمتی عومەر هسهکهیانی پی جوان بوو، ههر لهبهر نهوه به خزمایهتی دایکیان نهمانیشی بهشدار کرد له بهشی برا و خوشکه دایکیهکان.
 نیتر به گویری بریارهگی حهزرمتی عمر بوون به هاوبهشی برا و خوشکه دایکیهکان له سی یهکهکهدا، و بهبی جیاوازی له نیوان نیر و می دا سی یهکهکه دابیش دهکریت به سهریاندا به پتی ژمارهی سهرمگانیان، بهمهش ژمارهی نهو گهسانهی که سی یهکهکهیان دهکوویت بوو به سی کهس، و سی یهکهکهش که دوو (۲) بوو دابیش ناکریت بهسهر سی دا، بۆیه بۆ ساغ کردنهوهی مهسهلهکه دمبیت نهصلی مهسهلهکه لیگدانی سی (۲) بکهین، نهو کاته نهصلی مهسهلهکه دمبیت به ههژده (۱۸)، نهو جا لهم ههژدهیه، نو (۹) بۆ میڤردهکه، و سی (۲) بۆ دایکهکه، و شمش (۶) بۆ دوو برا، یان دوو خوشکه دایکیهکه، به هاوبهشی لهگهل برا دایک و باوکیهکه، بهمهش ههر یهکهیان دوو (۲) بهشیان دهکوویت، به بی جیاوازی له نیوان نیر و می (چونکه نهوهی که دیمان کهویت له پیکهی بهش بردنهوهیه، نهک له پیکهی عهسهبهگهراپهتی). ههروهها نهم مهسهلهیه پیی دموتریت: الحجریه، الیمیه، الحماریه.

۷. نىرىنەيەك يان مېينەيەك بە تەنھا مېرات بەر بن، كەواتە ئەگەر كۆر بوو بە تەنھا ئەوا ھەموو مېراتەكە دەبات بە عەصەبەگەرايەتى، ئەگەر كچىك بوو بە تەنھا، ئەوا نىوۋى مېراتەكە دەبات، وەك خاۋەن بەشى ديارى كراۋ، نىوۋەكەى تىرىشى بۆ رەد دەكرىتەۋە، ھەروەھا ئەگەر باۋك بە تەنھا بىت، ئەوا ھەموو مېراتەكە دەبات بە عەصەبەگەرايەتى، ئەگەر دايكىش بىت بە تەنھا ئەوا سى يەكى مېراتەكە دەبات وەك خاۋەن بەشى ديارى كراۋ، پاشماۋەكەشى بۆ رەد دەكرىتەۋە.
۸. خوشكى دايك وىاۋكى (يان تەنھا باۋكى)، ئەگەر كۆبۈيەۋە لەگەل مېرد، لەم كاتەدا ھەر وەك ئەۋە وەھايە كە برايەكى دايك وىاۋكى لەگەل مېرددا

مېرات بەرەكان	بەشەكانيان	ئەصلى مەسەلە	سەھمەكان
دايك	شەش يەك	۶	۱
مېرد	نىۋە		۳
برا خوشكى تەنھا دايكى	سى يەك		۲
براى باۋك ودايكى	عەصەبە		

جا وەك لە نموونەكە دا دەردەكەۋىت، لەم مەسەلەيە دا پىنج مەرج پىۋىستە:
 ✓ دەبىت مەسەلەكە مېرات بەرىكى تىدا بىت، كە شەش يەك ببات، وەك دايك، وداپىرە.

✓ مندالى دايكى، دەبىت لە يەك زياتر بن، جىاۋازى نىيە لەۋە دا كە نىرىنە بىت، يان مېينە، يان نىرىنە ومېينە بەيەكەۋە، چونكە: ئەگەر يەك كۆر، يان يەك كچ بىت، ئەوا: خاۋەن بەشەكان ھەموو مېراتەكە نابەن، بەلكو پاشماۋەيان ئى دەمىننەۋە بۆ برا دايك وىاۋكىەكان.

✓ دەبىت مندالە دايك وىاۋكىەكان، نىرىنەيان تىدا بىت، جا نىر مېينەيان لەگەل دا بىت، يان نا، چونكە ئەگەر بە تەنھا مېينە بن، ئەوا: بەشى ديارى كراۋى خۇيان ھەيە، وبى بەش نابن، بەلكو بەشەكەى خۇيان دەبەن، ونەگەر ئەصلى مەسەلەكەش پىۋىست بە زىاد كىردن (عول) بكات، زىادى دەكەين.

✓ ئەو برا خوشكانەى كە دەبەن ھاۋبەش دەبىت براۋ خوشكى دايك وىاۋكى بن.
 ✓ دەبىت مەسەلەكە مېردى تىدا بىت، واتە دەبىت مردوۋەكە ژن بىت، ومېردەكەى مابىت. (ۋەرگىز)

كۆ بووبىتەۋە، چۈنكى مىردەكە نىۋە دىمبات ۋەك خاۋمن بەشى دىيارى كراۋ، ۋىراكەش نىۋەكەي تر دىمبات بە عەسەبەگەرپەتە، ئەگەر مىرد خوشكەكەش بن، ئەۋا مىردەكە ھەر بەھەمان شىۋە نىۋە دىمبات، ۋ خوشكەكەش نىۋەكەي تر دىمبات، ئەۋىش ۋەك خاۋمن بەشى دىيارى كراۋ.^(۱)

۹. خوشكىكى دايكى لەگەل براپەكى دايك ۋىۋاۋكى، ئەمەش لە كاتىكدا كە ژنىك بىرپىت: مىرد، ۋدايك، خوشكىكى دايكى، ۋىراپەكى دايك ۋىۋاۋكى لە پاش بەجى بىمىنىت. ئەۋا: مىردەكە نىۋە دىمبات، ۋدايكەكەش شەش يەك دىمبات، ۋ خوشكەكەش شەش يەك دىمبات، ۋپاشماۋەكەش (كە دىمبات: شەش يەك) براپە بە عەسەبەگەرپەتە دىمبات.

۱۰. خىزمانى سىك (ذو الأرحام) بەلەي مەزھەبى (أهل الرحم) مود، كە ئەم مەزھەبە لە مادە (۳۱)ى ياساى بارى كەسىتى (مىسىر) ى ژمارە (۷۷)ى سالى (۱۹۴۳) كارى پى دەكرىت. ئەمانىش لە كاتىكدا كە مىردۋەكە مىرات بىرى خاۋمن بەشى دىيارى كراۋى نەبىت، ۋعەسەبەشى نەبىت، ئەۋا ئەم كۆمەلە خىزمە مىراتەكە بە يەكسانى لە نىۋانىندا دابەش دەكرىت، بەبى جىۋاۋزى لە نىۋان نىرىنە ۋمىيىنە، ۋەك ئەۋى كە مىردۋەكە كچى كچىك ۋكۆرى كچىك ۋخال ۋپوورىكى لە پاش بەجى بىمىنىت، ئەۋا ھەموۋىيان ۋەك يەك مىرات دىمەن.^(۲)

(۱) چۈنكى خوشك ئەگەر يەك دانە بىت ئەۋا نىۋە دىمبات. خۋاى گەۋرە دىمەرمۇيت: ﴿إِنْ أَمْرُكَ هَٰذَا فَلَيْسَ لَكَ وَلَدٌ وَلَهُ أَخْتُ فَلَهَا يَصْفُ مَا تَرَكَ﴾. النساء / ۱۷۲.

(۲) بۇ چۈنكى مىرات بىردىنى (ذو الأرحام) زاناىان بوون بە سى بەشەۋە: ھەندىكىيان پىيان دىموترىت (مىزەب اهل التنزيل)، ھەندىكىشىيان پىيان دىموترىت: (مىزەب اهل القرابة)، ھەندىكى تىرىشىيان پىيان دىموترىت: (مىزەب اهل الرحم)، جا دىرئەۋى باسى ھەرىكە لەم سى مەزھەبە لە زۆرىك لە سەرجاۋە ۋكتىبە فىقىھەكاندا باس كراۋە. بىروانە: المغنى لابن قدامة / ۶ / ۲۳۱. (ۋەركىز)

۱۱. شەش كەس ھەن كە ھەرگىز بە تەواۋىتى لە مىرات بېشەش ناكىرىن، ئەوانىش: سى نىرىنە، وسى مېيىنەن، نىرىنەكان برىتىن لە: (مىرد و كور و باوك)، مېيىنەكانىش برىتىن لە {ژن (واتە: ھاوسەر)، و كچ و دايك} ^(۱).

ئەو حالەتەندە كە مېيىنە لە نىرىنە زياتر مىرات دەبات

۱. مىرد لەگەن تەنھا كچىك ^(۲).
۲. مىرد لەگەن دوو كچ ^(۳).
۳. كچىك لەگەن چەند مامىكىدا ^(۴).
۴. ئەگەر ژنىك بمرىت، و (۶۰) دۆنم زموى ^(۵) لەپاش بەجى بمرىت، ونەم مىرات بەرانەشى ھەبىت: مىرد، و باوك، و دايك، و دوو كچ. ئەو مىردەكە

(۱) پېم وايە نەم خالە پەيوەندى بەم باسەوۋە نىيە، چونكە دانەر لىرەدا دىيەۋىت باسى ئەو حالەتەنە بىكەت كە مېيىنە ونىرىنە لە برى بەشە مىراتدا وەك يەك وىەكسانن، بەلام نەۋى كە لەم خالەدا ھاۋوۋە باس لە حالەتى لەيەك چوۋنى مېيىنە ونىرىنە دىمكەت، لەۋەدا كە ئەو دوو كۆمەلە لە ھەردوۋە دىمكەز، ھەرگىز بە تەواۋىتى لە مىرات بى بەش ناكىرىن، نەگىنا ئەۋە شتىكى زانراۋە كە بەشە مىراتى ئەم مېيىنە ونىرىنەنە بە شىۋەيەكى گشتى ولە زۆرىك لە حالەتەكاندا جىاۋازن. (ۋەرگىر)

(۲) مىردەكە چۈرەك دىمەت، و كچەكەش نىۋە دىمەت وەك خاۋەن بەشى دىيارى كراۋ، ونەۋەش كە دەمىنەتەۋە دىمگەپنىرەتەۋە بۇ كچەكە بەلەي زۆرىنە زانايانەۋە. (ۋەرگىر)

(۳) مىردەكە چۈرەك دىمەت، و دوو كچەكەش دوۋسى يەك دىمەن وەك خاۋەن بەشى دىيارى كراۋ، وپاشماۋەكەشيان بۇ دىمگەپنىرەتەۋە. (ۋەرگىر)

(۴) كچەكە بەتەنەنە نىۋە دىمەت وەك خاۋەن بەشى دىيارى كراۋ، ومامەكانىشى (كە برى مىردوۋەكەن) بە ھەموۋىانەۋە نىۋەكە تىر دىمەن بە عەسەبەگەرايەتى. (ۋەرگىر)

(۵) بەۋ پىيەي كە مامۇستەي دانەر خەلكى ولاتى (مىصرە، بۇيە لىرەدا وشەي (فدان)ى بەكار ھىناۋە، كە بە مەتر چۈرەگۆشە دىمكەتە (۴۰۶)م، بەلام تەنھا لەبەر زىادە روۋنى مىن وشەكەم گۆرپوۋە بە (دۆنم)، چونكە ئەم پىۋەرە زياتر لە كوردستاندا باۋە بۇ پىۋانە كىردى زموى، نەگىنا شىۋاز ورتىسا ونەمانەتى كارى ۋەرگىران ۋەھا دەخۋازىت كە بە ئەمانەتەۋە ھەموۋە وشەكان لە نوۋسراۋەكەدا چۆن ھاۋەن، ھەر بەۋ شىۋەيە بەيىنەنەۋە. (ۋەرگىر)

چواریهك دمبات، وباوك ودايكهكەش هەریهكەیان شەش یەك دمبەن، و دوو كچهكەش دووسى یەك دمبەن، كهواته ئەصلی مەسەلەكه بریتیه له دوازده (۱۲)، بەمەش میردمهكە سى بەش دمبات، وباوك ودايكهكەش هەر یهكەیان دوو بەش دمبەن، و دوو كچهكەش هەشت بەش دمبەن، كهواته دمبیت مەسەلەكه عەولی تیدا بكریت تا دهگاته پازده (۱۵)، جا ئیستا ئەگەر بێینه سەر دابەش كردنى (۶۰) دۆنمهكه، ئەوا هەردوو كچهكه بەیهكهوه (۲۲) دۆنم دمبەن (واته: یهكى (۱۶) دۆنم). بەلام ئەگەر له جیگهی ئەم دوو كچه، مردومهكە دوو كۆرى هەبوايه، ئەوا كۆرەكان عەصەبه بوون، وپاشماوهی بەشی خاوهن بەشەكانیان دمبەرد، و مەسەلەكەش پێویستی به عەول نەدەكرد، و ئەو كاتەش به هەردوو كۆرەكهوه (۲۵) دۆنمیان دمبەرد، بەمەش بەشی دوو كچهكه له بەشی دوو كۆرەكه زیاتر دمبوو.

۵. ئەگەر زنیك بمیریت، و (۴۸) دۆنمی لەپاش بەجی بمینیت، و ئەم میرات بهرانەشی هەبیت: میرد، و دوو خوشکی دایك و بابووكی، و دایك، ئەوا میردمهكە نیوه دمبات، و دایكهكەش شەش یەك دمبات، و دوو خوشكهكەش دووسى یەك دمبەن، كهواته ئەصلی مەسەلەكه بریتیه له شەش (۶)، بەمەش میردمهكە سى بەش دمبات، و دایكهكەش یەك بەش دمبات، و خوشكهكانیش چوار بەش دمبەن، كهواته دمبیت مەسەلەكه عەولی تیدا بكریت بۆ هەشت (۸). ئیستا ئەگەر بێینه سەر دابەش كردنى (۴۸) دۆنمهكه، ئەوا هەردوو خوشكهكه بەیهكهوه (۲۴) دۆنم دمبەن (واته: یهكى (۱۲) دۆنم). بەلام ئەگەر له جیگهی ئەم دوو خوشكه مردومهكە دوو برای دایك و بابووكی هەبوايه، ئەوا براكان عەصەبهبوون، وپاشماوهی بەشی خاوهن بەشەكانیان دمبەرد، و مەسەلەكەش پێویستی به عەول نەدەكرد، و ئەو كاتەش به هەردوو براكهوه (۱۶) دۆنم دمبەن، بەمەش بەشی دوو خوشكهكه له بەشی دوو براكه زیاتر دمبیت. هەروەها لەم مەسەلەدا

ئەگەر خوشكى تەنھا باۋگىش بىن، ولە جىگەلى ئەۋان بىراى تەنھا باۋكى دابىرىت، ئەۋا خوشكەكان ھەر لى بىراكان زىاتىر دەبەن.

٦. ھەمان مەسەلەلى پېشوو، بەلام ئەگەر دوو خوشكى باۋكى لى پاش بەجى بىمىنىت، ئەۋا ئەمانىش ھەر لى برا باۋگىكەكان زىاتىر مىرات دەبەن.

٧. ئەگەر ژنىك بىرىت، و (١٥٦) دۆنمى لەپاش بەجى بىمىنىت، ئەم مىرات بەرانەشى ھەبىت: مىرد، و باۋك، و دايك، و كچىك. ئەۋا مىردەكە چۈارىكە دىمبات، و باۋك و دايكەكەش ھەرىكەكان شەش يەك دەبەن، و كچەكەش نىۋە دىمبات. كەۋاتە ئەۋالى مەسەلەكە بىرىتە لى دۈۋدە (١٢)، بەمەش مىردەكە سى بەش دىمبات، و باۋك و دايكەكەش ھەر يەكەكان دوو بەش دەبەن، و كچەكەش شەش بەش دىمبات، كەۋاتە دىبىت مەسەلەكە عەۋلى تىدا بىرىت تۈۋەك دىگاتە سىازدە (١٣). ئىستا ئەگەر بىيىنە سەر دابەش كىردى (١٥٦) دۆنمەكە، ئەۋا كچەكە (٧٢) دۆنم دىمبات. بەلام ئەگەر لى جىگەلى ئەم تەنھا كچە مىردەكە كورپكى ھەبۋايە، ئەۋا ئەم كورە عەۋەبە دەبۋو، و پاشماۋى بەشى خاۋەن بەشەكانىان دىبىرد، و مەسەلەكەش پىۋىستى بە عەۋل نەدەكرد، و ئەۋا كاتەش كورەكە (٦٥) دۆنمى دىبىرد، بەمەش بەشى كچەكە لى بەشى كورەكە زىاتىر دەبۋو.

٨. ئەگەر ژنىك بىرىت، و (٤٨) دۆنمى لەپاش بەجى بىمىنىت، ئەم مىرات بەرانەشى ھەبىت: مىرد، و خوشكىكى دايك و باۋكى، و دايك. ئەۋا مىردەكە نىۋە دىمبات، دايكەكەش شەش يەك دىمبات، خوشكەكەش نىۋە دىمبات. كەۋاتە ئەۋالى مەسەلەكە بىرىتە لى شەش (٦)، بەمەش مىردەكە سى بەش دىمبات، دايكەكەش يەك بەش دىمبات، خوشكەكەش سى بەش دىمبات، كەۋاتە دىبىت مەسەلەكە عەۋلى تىدا بىرىت بۇ ھەۋت (٧). ئىستا ئەگەر بىيىنە سەر دابەش كىردى (٤٨) دۆنمەكە، ئەۋا خوشكەكە (١٨) دۆنم دىمبات. بەلام ئەگەر لى جىگەلى ئەم تەنھا خوشكە مىردەكە بىرايەكى دايك و باۋكى ھەبۋايە، ئەۋا براكە عەۋەبە دەبۋو، و پاشماۋى بەشى خاۋەن

بەشەکانیان دەبرد، و مەسەلەگەش پێویستی بە عەول نەدەکرد، و ئەو کاتەش براگە (٨) دۆنمی دەبرد، بە مەش بەشی خوشکەگە لە بەشی براگە زیاتر دەبێت. هەروەها لە مەسەلەدا ئەگەر خوشکیکی تەنھا باوکیش بێت، و لە جێگەی ئەو براگەکی تەنھا باوکی دابنرێت، ئەوا خوشکەگە هەر لە براگە زیاتر دەبات.

٩. ئەگەر پیاویک بمریت، و (٤٨) دۆنمی لەپاش بەجی بمینیت، و ئەم میرات بەرانبەشی هەبێت: ژنیک، و دایک، دوو خوشکی تەنھا دایکی، و دوو برای دایک و باوکی، ئەوا ژنەگە چواریەک دەبات، و دایکەگەش شەش یەک دەبات، و خوشکە دایکیەکانیش سێ یەک دەبن، و براکانیش عەصەبەن، کەواتە ئەصلی مەسەلەگە بریتیە لە دوازدە (١٢). بە مەش ژنەگە سێ بەش دەبات، و دایکەگەش دوو بەش دەبات، و خوشکەکانیش چوار بەش دەبن، و سێ بەشیش دەمینتەووە بۆ دوو براگە. ئیستا ئەگەر بێنە سەر دابەش کردنی (٤٨) دۆنمەگە، ئەوا دوو خوشکەگە (١٦) دۆنم دەبن (واتە: یەکی (٨) دۆنم)، بەلام دوو براگە (١٢) دۆنم دەبن (واتە: یەکی (٦) دۆنم)، بە مەش بەشی خوشکەکان لە بەشی براکان زیاتر دەبوو.

١٠. ئەگەر ژنیک بمریت، و (١٢٠) دۆنمی لەپاش بەجی بمینیت، و ئەم میرات بەرانبەشی هەبێت: میرد، و خوشکیکی دایکی، و دوو برای دایک و باوکی. ئەوا میردەگە نیو دەبات، و خوشکەگەش سێ یەک دەبات، و براکانیش عەصەبەن. کەواتە ئەصلی مەسەلەگە بریتیە لە شەش (٦). بە مەش میردەگە سێ بەش دەبات، کە دەکاتە شەست (٦٠) دۆنم، و خوشکەگەش دوو بەش دەبات، کە دەکاتە چل (٤٠) دۆنم، و یەک بەشیش دەمینتەووە بۆ دوو براگە، کە دەکاتە بیست (٢٠) دۆنم. کەواتە بەشی یەک خوشکەگە لە بەشی

همردوو براكه زیاتره.^(١)

١١. دایك له گهڤان میڤردا، کاتیڤدا که مردوه که لقی میراتبه‌ری نه‌بیت (واته: مندان، یان مندالی گوری نه‌بیت) به‌لای مه‌زه‌بی ئیبنو عه‌باسه‌وه. جا نه‌گهر پیایوێك^(٢) به‌ریت، و‌باوێك و‌دایك و‌میڤردی له‌پاش به‌جی به‌مینیت، نه‌وا میڤرده‌که نیوه دمبات. دایکه‌که‌ش سی یه‌ك دمبات، پاشماوه‌که‌ش (که شه‌ش یه‌که) باوکه‌که دمبات، واته به نه‌ندازه‌ی نیوه‌ی به‌شی دایکه‌که (که ژنی باوکه‌که‌یه).

١٢. نه‌گهر ژنیك به‌ریت، و (٦٠) دۆنمی له‌پاش به‌جی به‌مینیت، و‌نهم میرات به‌رانه‌شی هه‌بیت: میڤرد، و‌دایك، و‌خوشکیکی ته‌نها دایکی، و‌دوو برای دایك و‌باوکی، نه‌وا میڤرده‌که نیوه دمبات، دایکه‌که‌ش شه‌ش یه‌ك دمبات، و‌خوشکه‌که‌ش شه‌ش یه‌ك دمبات، و‌براکانی‌ش عه‌سه‌به‌ن، که‌واته نه‌صلی مه‌سه‌له‌که بریتیه له شه‌ش (٦)، به‌مه‌ش میڤرده‌که سی به‌ش دمبات، و

(١) به‌لام له راستیدا نهم نموونه‌یه به‌م شیویه‌ جه‌ل نا‌کریت. به‌لکو راستیه‌که‌ی نه‌مه‌یه: میڤرده‌که نیوه دمبات، و‌خوشکه‌که‌ش شه‌ش یه‌ك دمبات (چونکه به ته‌نهایه) خوی گه‌ورمه‌ش دمه‌فرمویت: **وَإِنْ كَانَتْ رَجُلٌ يُّورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةً وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ** النساء/ ١٢. و‌براکانی‌ش عه‌سه‌به‌ن. به‌مه‌ش میڤرده‌که سی به‌ش دمبات، و‌خوشکه‌که‌ش یه‌ك به‌ش دمبات، و‌دوو به‌شیش دمه‌نینته‌وه بۆ دوو براكه. که‌واته به‌شی خوشکه‌که یه‌کسانه له‌گه‌ل به‌شی هه‌ریه‌ك له دوو براكه. بۆیه پیم وایه که وه‌ك ریزیک له توانا و‌پێگه‌ی زانستی مامۆستای دانه‌ر، نهم نموونه‌یه نه‌گهر بۆ نهم باسه‌ بگونجیت، دمه‌بیت به‌م شیویه‌ بیت: ژنیك مردوه: میڤرد، و‌دوو خوشکی دایکی، و‌دوو برای دایك و‌باوکی له‌پاش به‌جی ماوه. میڤرده‌که نیوه دمبات، و‌دوو خوشکه‌که‌ش سی یه‌ك دمه‌به‌ن، و‌دوو براكه‌ش عه‌سه‌به‌ن، به‌مه‌ش میڤرده‌که سی به‌ش دمبات، و‌خوشکه‌کانیش دوو به‌ش دمه‌به‌ن، و‌براکانی‌ش یه‌ك به‌شیان بۆ دمه‌نینته‌وه، که‌واته به‌شی هه‌ریه‌ك له خوشکه‌گان به ته‌نها یه‌کسانه به به‌شی هه‌ردوو براكه پێکه‌وه. (ومرگێڤ)

(٢) دمه‌بیت نهم مردوه ژن بیت، نه‌گینا چون دمه‌بیت پیاو به‌ریت و‌میڤریش به‌مینیت!! (ومرگێڤ)

دايكەكەش يەك بەش دىمبات، خوشكەكەش يەك بەش دىمبات، ويەك بەشىش دەمىنىتەوۋە بۇ دوو براكە، بەمەش ئەو تەنھا خوشكە بە ئەندازى ھەردوو براكە مىرات دىمبات جا ئىستا ئەگەر بېينە سەر دابەش كىرنى (۶۰) دۆنمەكە، ئەو خوشكەكە خۇي بە تەنھا (۱۰) دۆنم دىمبات، بەلام ھەردوو براكە بەيەكەوۋە (۱۰) دۆنم دىمبەن (واتە: يەكى (۵) دۆنم).

۱۲. ئەگەر پىاويك بىرىت، و(۵۷۶) دۆنمى لەپاش بەجى بىنىت، ونەم مىرات بەرانەشى ھەبىت: ژن، وباوك، ودايك، وكچىك، وكچى كورپىك. ئەو بەشى كچى كورمەكە لەو برە پارمىە دىمكاتە نەوۋە وشەش (۹۶) دۆنم، لە كاتىكدا ئەگەر لە جىگەي ئەم كچى كورە، كورپى كورپىك بوايە، ئەو بىست وىھوت (۲۷) دۆنمى دىمىرد.^(۱)

(۱) لە راستىدا ئەم نمونەيەش خۇي بۇ ئەم باسەي كە تىيىداين راستە، كە مېيىنە لە نىرىنە زىاتىر مىرات دىمبات، بەلام لە چۆنىتى ھەل كىرن وديارى كىرنى بەشى كچى كورمەكە وكورپى كورمەكەدا ھەلەي تىدايە، چونكە ھەل كىرنەكەي بەم شىۋمىيە: ژنەكە ھەشت يەك دىمبات، وباوكەكەش شەش يەك دىمبات، ودايكەكەش شەش يەك دىمبات، وكچەكەش نىوۋە دىمبات، وكچى كورمەكەش شەش يەك دىمبات. كەواتە ئەسلى مەسەلەكە بىرىتە لە بىست وچوار (۲۴). بەمەش ژنەكە سى بەش دىمبات، وباوكەكە ودايكەكە وكچى كورمەكەش ھەريەكەيان چوار بەش دىمبەن، وكچەكەش دوانزە بەش دىمبات، كە سەرجەم ئەم بەشانە $(۲ + ۴ + ۴ + ۴ + ۱۲)$ دىمكاتە بىست وىھوت (۲۷). بۇيە دىمبىت مەسەلەكە ەھولى تىدا بىكرىت، تاومكو دىمكاتە بىست وىھوت، نىتر لەوۋىدا مەسەلەكە راست دىمىردەچىت. جا ئەگەر لە تەواۋى مىراتەكە بەشى كچى كورمەكە دىمبەن، ئەو بەم شىۋمىيە دىمبىت: (۵۷۶) $۲۷ = ۲۱,۲۲$ ئەو جا ئەم ژمارمىيە لىكىدانى (۴) دىمكەين، كە بەشى كچى كورمەكەيە، بەم شىۋمىيە $(۲۱,۲۲ \times ۴ = ۸۵,۲۲)$. بەلام بە ھەر حال نمونەكە ھەر راستە، ومەبەستەكەش دىمبىكىت، وبەشى كچى كورمەكە ھەر لە بەشى كورپى كورمەكە زىاتەر. چونكە لەم نمونەيەدا ئەگەر لە بىرىتى كچى كورمەكە، كورپى كورپىك دىمبەن، ئەو مەسەلەكە بەم شىۋمىيە لى دىت: ژنەكە ھەشت يەك دىمبات، ودايك وباوكەكەش ھەر يەكەيان شەش يەك دىمبەن، وكچەكەش نىوۋە دىمبات، وكورپى كورمەكەش ەمەبەيە. بەمەش ژنەكە سى بەش دىمبات، ھەريەك لە دايك وباوكەكەش بە تەنھا چوار بەش دىمبەن، وكچەكەش دوانزە بەش دىمبات، بەمەش تەنھا يەك بەش دىمبىتەوۋە بۇ كورپى كورمەكە، ومەسەلەكەش پىۋىست بە ەھولى تىدا كىرن ناكات. جا ئەگەر ئەو يەك بەشە لە بىرى (۵۷۶) دۆنمەكە دىمبەن، ئەو بەم

١٤. ئەگەر كەسك بىر ئىت، و (٦٠) دۆنمى لەپاش بەجى بىننىت، وئەم مىرات بەرانبەشى ھەبىت: دايك، ودايىكى دايك، ودايىكى باوك. ئەوا دايكەكە شەش يەك دىمبات، وەك خاومىن بەشى ديارى كراو، وپاشماومكەشى بۆ رەد دەكرىتەو (چونكە بە بوونى دايك، ھەريەكە لە دايكى دايك ودايىكى باوكىش بە تەواوى لە مىرات بى بەش دىمىن). بەلام ئەگەر لە جىگەي دايكەكە باوك بوايە، واتە مىرات بەرەكان بىرىتى بوونايە لە: باوك، ودايىكى باوك، ودايىكى دايك، ئەوا دايكى دايكەكەش مىراتى دىمىرد، و بە باوكەكە بى بەش نەدەبوو. واتە مەسەلەكە بەم شىۋمىيەي لى دەھات: باوكەكە شەش يەك دىمبات، ودايىكى دايكەكەش شەش يەك دىمبات، ئەوجا پاشماومكەش دەدرىت بە باوكەكە بە عەسەبەگەرايەتى. كەواتە لە مەسەلەي يەكەمدا دايكەكە تەواوى (٦٠) دۆنمەكەي دەبىرد، بەلام لە مەسەلەي دووھەمدا باوكەكە (٥٠) دۆنمى دەبىرد، (و دە (١٠) دۆنمەكەي تر بۆ دايكى دايكەكە بوو).

ئەو ھالەتەندەي كە مېيىنە مىرات دەبات، بەلام ئەگەر نېرىنە لە جىگەي ئەو بىت مىرات نابات

١. ئەگەر ژنىك بىر ئىت، و (١٩٥) دۆنمى لەپاش بەجى بىننىت، وئەم مىرات بەرانبەشى ھەبىت: مىرد، و باوك، ودايىك، و كچىك، و كچى كورپىك، ئەوا مىردەكە جوارىەك دىمبات، وھەريەكە لە باوك ودايىكەكەش شەش يەك دىمەن، و كچەكەش نىو دىمبات، و كچى كورپەكەش شەش يەك دىمبات، كەواتە ئەسلى مەسەلەكە بىرىتيە لە دوازە (١٢). مىردەكە سى بەش

شىۋمىيە دىمىت: (٥٧٦ - ٢٤ = ٢٤). كەواتە بەشى كورپى كورپەكە ھەر لە بەشى كچى كورپەكە كەمترە. (ومرگىر).

دمبات، وباوك ودايكه كېش همر يه كهيان دوو بهش دمېمن، وكچه كېش شمش بهش دمبات، وكچي كورېكېش دوو بهش دمبات، بهمېش كوي سهرجه مېشهكان دهگاته پانزه (١٥). بويه پيويست دمكات ئهصلي مېسهلهكه عهولي تيدا بكرېت تاومكو دهگاته: پازده (١٥)، لهبهر نهووي كه هم بهشي كچهكه، وهم بهشي كچي كورېكه تهواو بېن. ولهم مېسهلهيهدا كچي كورېكه (٢٦) دوئم دمبات. بهلام نهگهر لهم مېسهلهيهدا له جېگهي نهو كچي كورې نهگهر كوري كورېك بوايه، نهوا عهصه به دمبوو، مېسهلهكېش تهنها عهولي تيدا دهكرا بؤ سيازده (١٢) بؤ نهووي كه بهشي كچهكه تهواو بېيت، نيت هرېج نهدمه ميهوه بؤ كوري كورېكه، وله ميراتهكېش بي بهش دمبوو. بهلام نهم دابهش كردنه به پېچهوانهي ياساي ووسيتي پيوسته وويه (الوصية الواجبة)^(١) كه ياسي (مصري ژماره (٧١)ي سالي (١٩٤٦) پي و مرگرتوه، كه به پېچهوانهي مېزه بهكانه، ئيمېش قسه له باره مېزه به متمانهداركانهوه دمكېن، وباس لهوه دمكېن كه چوّن ميراث دمكات به ميپينه، ونايدات به نيرينهيهكي هاو وينهي نهو ميپينه.

(١) ووسيتي پيويست، بؤ نهو حالتهيه كه ميراث بهريك به هوې ميراث بهريكي تر يان به هوې چهند ميراث بهريكي ترموه له ميراث بي بهش بكرېت، نهو كاته ومها دادميريت كه مردومكه ووسيتي كردووه بؤ نهو ميراث بهره، كه به نمندازهي بهشي نهو كهسهي بدرېتي كه نهم به هوپهوه دمكات به مردومكه، بهلام بهو مېرجهي كه له سي پهكي ميراتهكه تينه پېرېت، واته لهم نمونويهيهدا، دميت كوري كورېكه به نمندازهي كوريكي بدرېتي. وه نهم جوړه ووسيتي له مادهي (٧٤)ي ياساي باري كهسيتي عيراقې ژماره (١٨٨)ي سالي (١٩٥٩)دا هاتووه كه نهمه دمقهكهيته به و مرگيراي: ((نهگهر مندال، نير بېت يان مي، بهر له مردني باوكي يان دايكي، مرد، نهوا نهو منداله مردووه به زيندوو دادميريت له كاتي مردني هريهك نهواندا، وه بهشه ميراتهكي دمگواستريتهوه بؤ مندالهكاني، چي نيرينه بن يان ميپينه، به پي برياړمكاني شريعهتي ئيسلام، بهو پييهي كه به ووسيتي واجب وپيويست دادميريت، بهلام به مېرچيك كه له سي پهكي ميراتهكه تي نه پېرېت)) (ومرگير)

۲. ئەگەر ئۇنىڭ بىر ئىت، ۋ (۸۴) دۇنمى لەپاش بەجى بىمىنىت، ۋ ئەم مىرات بەرئەشى ھەبىت: مىرد، ۋ خوشكىكى دايىك ۋىباۋكى، ۋ خوشكىكى تەنھا باۋكى، ئەۋا خوشكە تەنھا باۋكىگە شەش يەك دىمبات، كە دەكاتە: دوانزە (۱۲) دۇنم. بەلام ئەگەر لە جىگەي ئەم خوشكە باۋكىگە، براپەكى باۋكى ھەبۋاپە، ئەۋا ھىج مىراتى نەدەمىرد. چۈنكە مىردەكە نىۋەي دىمىرد، ۋ خوشكە دايىك ۋىباۋكىگەش نىۋەي دىمىرد، ۋىراكەش عەسەبە بوۋ، بۇيە ھىجى بۇ نەدەمايەۋە.

۳. مىراتى داپىرە، داپىرە لە زۆر مەسەلەدا مىرات دىمبات، بەلام ئەگەر لەجىگەي ئەۋا باپىرە بۋاپە، ئەۋا مىراتى نەدەمىرد. بە ئاگادار بوۋن بەسەر رىساي مىرات بىردىنى باپىرە ۋ داپىرە ئەمانەمان دەست دەكەۋىت: باپىرەى درووست ۋ ساغ (ۋاتە: مىرات بەر) بەۋ باپىرەى دەۋىرتىت كە لە زىجىرەى خىزمايەتىگەي بۇ مردۈكە مىيىنەي تىدا نىيە، ۋەگو: باۋكى باۋك، يان باۋكى باۋكى باۋك، ۋ نىتەر بەرۋ زوۋرتىرىش. بەلام باۋكى دايىك، يان باۋكى دايىكى دايىك (ھەروھە باۋكى دايىكى باۋكىش) ئەمانە بە باپىرەى ۋوۋچەل (ۋاتە: مىرات نەبەر) ناۋ دىمىرئىن. داپىرەى درووست ۋ ساغىش ئەۋا داپىرەى كە باپىرەىكى نادرووست نىيە لە زىجىرەى خىزمايەتىگەيدا بۇ مردۈكە، يان بەۋ داپىرەى دەۋىرتىت كە لە زىجىرەى خىزمايەتىگەي بۇ مردۈكەدا نىرىنەيەك نىيە لە نىۋان دوۋ مىيىنەدا. ھەر بۇيە دايىكى باۋكى دايىك بە داپىرەى نادرووست ۋوۋچەل دادەنرىت، بەلام دايىكى دايىك ۋ دايىكى دايىكى باۋك بە داپىرەى درووست دادەنرىن، ۋ مىراتىش دىمەن.

۴. ئەگەر كەسىك بىر ئىت: باۋكى دايىك (بابە گەۋرە يان باپىرە)، ۋ دايىكى دايىك (داپە گەۋرە يان داپىرە) لەپاش بەجى بىمىنىت، ئەۋا دايىكى دايىكەكە ھەموۋ مىراتەكە دىمبات، چۈنكە شەش يەك دىمبات ۋەك خاۋمىن بەش، ۋ پاشماۋەكەشى بۇ رەد دەكرىتەۋە. بەلام باۋكى دايىكەكە مىرات نابات، چۈنكە باپىرەى نادرووستە ۋە (فوي الأرحام) دادەنرىت.

٥. بە ھەمان شىۋە ئەگەر كەسك بىرئىت: دايكى دايكى دايك، وباوكى دايكى دايكى لەپاش بەجى بىئىت. ئەوا دايكى دايكى دايكەكە ھەموو مىراتكەكە دىمبات، بەلام باوكى دايكى دايكەكە ھىج مىرات نابات، چونكە باپىرەى نادرووست ومىرات نەبەرە.

كەواتە لىرمدا زياتر لە سى (٢٠) ھالەت ھەيە كە تىياندا مېينە يان ومكو نىرېنە مىرات دىمبات، يان لەو زياتر، يان مېينە مىرات دىمبات، ونىرېنەى ھاو وىنەى مىرات نابات، نەمەش لە بەرامبەر چوار ھالەتى ديارى كراو كە مېينە تىياندا نىوھى نىرېنە مىرات دىمبات. نەمەش بەرھەمى ئەو بەدواداچوون وگەرەن وپشكىنەيە كە بۇ ھالەتەكان ومەسەلەكانى مىرات بىردن كراوھ لە زانستى (ھرائىض)دا. بۆيە من ومھاي دىمىنەم كە لەپاش نەم پوون كىرنەوانە، نىتر ئەو گومانە نامىنەت لەلاى كەسك كە لەگەل خۇيدا بە وىزدان وراستگۇ بىت.^(١) داوا لە خواى گەورە دىكەين كە خۇى چاودىرەيمان بىكات وبەمان پارىزىت، وسوپاسىش بۇ پەروەردىگارى ھەموو بوونەومەران.

(١) منىش ئەلئىم: ئەو گومان وخەرافات وساختەكارى وچەواشەكەردنە با بەس بىت. رەخنە ئەگەر بابەتى وبونىاتنەرانە بىت، ھەموو كەس ھەموو لاپەنىك پىي رازىيە. بەلام ھەلبەستنى درۆى بى بناغە، وخەلتاندىنى خەلگى سادە ونەشارەزا دىكرىت بۇ ماومىيەك سەرىگىرەت، بەلام ھەركەس كە بىھوئەت بەشوئەن راستىيەكاندا بىگەرەت، دىمىت بىچىتە لاى خەلگەنى پىسپۇر وشارەزا، پىزىشك نەخۇشى دىدۆزىتەوھ ودىرمان وچارەسەرى گونجاوى بۇ ديارى دىمكات. بۆيە وازەينان لەم بەناو رەخنە رووخىنەر ومايەپووج وساختەكارىانە، كارىكى زىرانەيە، وگەرەن وگەرەنەمىيە بۇ راستىيەكان، جا ئەگەر كەسك چاوى راستى نابىنەت! يان نازانى راستى چىيە! يان خۇى گىل دىمكات! ئەوھ خۇى بەرپەرسىارە، ئەگىنا وەك وتم چەواشەكارىش تا ماومىيەكە. (ومەگىر)

به شی دووه

شایه تی دانی نافرمتی موسولمان و پهرچ دانه وهی گومانیک له باره یه وه

وشه‌ی (شهادة) له زمانه وانیدا بهم چهند واتایه هاتووه: هه‌والی بی گومان، ناماده بوون و بینین و ناشکرای، سوین خواردن، دان پیاان، وشه‌ی شایه‌تومان، مردن له ڕیگه‌ی خوا.
له زاراوه‌ی فیهیدا، زانایانی فیهی ئیسلامی ئهم وشه‌یان به‌کار هیناوه له (چهند مانایه‌کدا وهک):

١. هه‌والدان به‌وه‌ی که مافی که‌سیکت له‌سه‌ره.
٢. کوژران و مردن له ڕیگه‌ی خوا.
٣. سویند خواردن، وهک له مه‌سه‌له‌ی (لعان) دا.^(١)
٤. هه‌رومها زانایان ئهم وشه‌یان به‌کار هیناوه بۆ: هه‌وال دان به مافی که‌سیکت له‌سه‌ر که‌سیکی تر له دانیشتنه‌کانی دادگادا. که ئهمه‌یان بابته‌ی باسه‌که‌ی ئیمه‌یه.
- جا زانایان له چو‌نیتی پیناسه کردنی ئهم جو‌ره شایه‌تیه‌دا ناکوکن، به‌م شی‌ومه‌یه‌ی خواریوه:

(١) ئاماژه به هه‌رمووده‌ی خوی که‌وره له هورنانی پیرۆزدا که ده‌فه‌رمووت: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَدُوا بِحُدُودِ اللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنَ الْكَافِرِينَ﴾ ٦ وَالْخَوَاسِئَةُ أَنْ لَعَنَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ٧ وَيَذَرُوهَا الْعَذَابُ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعُ شَهَدَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَافِرِينَ ٨ وَالْخَوَاسِئَةُ أَنْ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ ٩ النور (٦، ٧، ٨، ٩) (وه‌رگن‌ر)

- (الکمال)^(۱) که زانایهکی حهنهفی مهزههبه، پیناسهی شایهتی بهم شیومه کردوو: ههوال دانی کهسیکی راستگوویه بو چهساندنی مافیك به لهفزی شایهتی، له دانیشتنی دادگادا.
- (الدردیر)^(۲) که زانایهکی مالیکی مهزههبه، پیناسهی کردوو بهوهی که: ههوال دانه به دادومر بهپیتی زانیاری، تاومکو نهویش بهپیتی نهو ههوال دانه بریاری خوئی بدات.
- (الجمال)^(۳) که زانایهکی شافیعی مهزههبه، پیناسهی کردوو بهوهی که: ههوال دانه به بوونی مافی کهسیك لهسر کهسیکی تر، به لهفزی شایهتی دمدم (اشهد).

(۱) ناوی تهواوی (محمد بن عبد الواحد)ه وناسراوه به (ابن الهمام). له سالی (۷۹۰)ی کۆچی لهدايك بووه، چهندين کتیبی نووسیوه، لهوانه: تحرير الأصول. وزاد الفقير. وشرح بديع النظام لابن الساعاتي. وشرح حديث كلمتان خفيفتان. وفتح القدير للعاجز الفقير. وفواتح الافكار في شرح لمعات الانوار مقدمة التسريح. والمسائرة في العقائد المنجية في الآخرة، له سالی (۸۱۱) کۆچی دوايی کردوو. بپروانه: هدية العارفين للباباني / ۱ / ۵۵۷. (ومرگيڤ)

(۲) ناوی تهواوی (احمد في مسنده بن محمد بن أحمد في مسنده بن أبي حامد العدوي أبو بركات المصري الأزهري المالكي)ه وناسراوه به (الدردير). له سالی (۱۱۲۷)ی کۆچی له دايك بووه، چهندين نووسراوی ههيه، لهوانه: أقرب المسالك إلى مذهب مالك في شرح مختصر الشيخ خليل. وتحفة الإخوان في آداب أهل العرفان. والتوجه الاسنى بنظم أسماء الله الحسنی، له سالی (۱۲۰۱) کۆچی دوايی کردوو. بپروانه: هدية العارفين / ۱ / ۹۷. (ومرگيڤ)

(۳) ناوی تهواوی (سليمان بن عمر بن منصور العجلي المصري الأزهري الشافعي)ه وناسراوه به: (الجمال)، چهندين نووسراوی ههيه، لهوانه: حاشية على شرح الرملی لمنهاج النووي، وحاشية على متن الهمزية لابن حجر الهيتمي. وشرح قصيدة بانث سعاد لكعب بن زبير. والفتوحات الاحمدية بالمنح الحمديّة لشرح الهمزية. والفتوحات بتوضيح تفسير الجلالين لدقائق الخفيات. وفتوحات الوهاب بتوضيح شرح منهج الطلاب. والمنح الإلهيات بشرح دلائل الخيرات. له سالی (۱۲۰۴)ی کۆچی ومفاتی کردوو. بپروانه: هدية العارفين / ۱ / ۲۱۲. (ومرگيڤ)

• (الشیبانی)^(١) که زانییه کی حەنبەلی مەزھەبە، پێناسەی کردووە بەووی که:
هەوال دانە بەووی که زانیاریت پێی هەیه بە لەفری شایەتی دەدم (اشنەد،
شەنت)

ناوانی ئەم جۆرە هەوال دانە بە لەفری (شەادە) ناماژمە بۆ ئەووی که ئەم
جۆرە شایەتیە لە بێنیی دڵنیاپەوه وەرگیراوە، چونکە ئەو کەسە کی
شایەتی دەمات، هەوال لە شتیکەوه دەمات که خۆی بێنیویەتی، که ئەمەش
یەکیکە لەو بەلگانە کی داوای دادگایی پێ دەسەڵتێت.

ئەووی که پەيوەندی بەم باسی شایەتی دانەوه هەیه، ئەو گومانە دوووە
که کەسانی تر هەر لەسەر زمانیانە وچەند بارە دیارە دیارە، بە هەولێ ئەووی
که شەریعەتی ئیسلام تۆمەتبار بکەن بەووی که گواپە نافرمتی بە کەم تەماشای
کردووە، وستمی ئی کردووە، وەک هەموو جارێک دەلێن ودمیلێنەوه: ((ئیسلا
ستمی کردووە لە نافرمت، که شایەتی دانی نافرمتیکی بە نیووی شایەتی دانی
بیاوێک داناه)).

سەرما دەبێت ئەوه بزانی که شایەتی دان ئەرک و بەرپرسیاریتیە، کاتێک
که خۆی گەوره ئەم شایەتی دانە لەسەر نافرمت سووک کردووە، ئەمە مانای
واپە که پێزی ئی ناوه، ئەک بە پێچەوانەوه، هەروەها پێویستە ئەومش بزانی
که ئەو مەرجانە کی دەبێت لە شایەتی دانا پەچاو بکەن، ناگەرێنەوه بۆ
ومسفی نێرینەیی و مێینەیی کەسی شایەتی دەر، بەلکو دەرێنەوه بۆ دوو
شت:

١. دادپەروری و کارامەیی و بێر تیزی و لێهاتوویی شایەتەکە.

(١) ناوی تەواوی (عبد القادر بن عمر بن عبد القادر بن عمر ابن أبي تغلب الشیبانی
الدمشقي الحنبلي) یە، لە سالی (١٠٥٢) ی کۆچی لە دایک بووه، یەکیک لە نووسراوەکانی
بریتیه لە (شرح دلیل الطالب) لە فیهی حەنبەلیدا، لە سالی (١١٣٥) کۆچی دواکی کردووه..
بروانه: هدية العارفين / ١ / ٢٢١. (وەرگیر)

٢. بوونی په یومندیه کی ومها له نیوان شایه ته که و نهو پرووداوه کی شایه تیه که ی بو دمدات، که وا بکات نه م شایه ته ناگای لهو پرووداوه هم بیټ وبه و پییهش نهو شایه تیه ی بو بدات.

نه ووش شتیکی زانراوه که نه گمر دادومر زانی شایه ته که نه م جوړه سیفه تانه ی تیدایه (واته: همست ناسکی وسوزداری)، نه و شایه تی دانه که ی لی و مرناگیریت، چونکه نه م سیفه تانه به لگن له سر نه ووی که په یومندی نهو شایه ته به مهسه له تاوانیه کان، وتوانای نهو کهسه له سر بینین وناگا لیوونی نهو تاوانانه لاوازه یان هر بوونی نییه، نه مهش وا دکات که نهو کهسه لهو مهسه لانه دا نه هلیه تی شایه تی دان له دمست بدات.

نه مانه ی خواره ووش هندیك لهو راستیانن که پیو یسته له مهسه له ی شایه تی داندایانان:

- شایه تی دانی میینه به تنها و مر دگیریت له بینینی مانگی رده زاندا، به وینه ی و مر گرتنی شه تیدانی پیاوه لهو بواردا.
- شایه تی دانی میینه به وینه ی شایه تی دانی نی رینه یه، له بابته ی مولاعنه دا.^(۱)
- شایه تی دانی میینه پی و مر گراوه لهو بابته تانه ی که تایه تمه ندن به نافرمانه وه. (ابن قدامة) له (مغنی) دا دمفرمویت: ((شایه تی دانی میینه ی دادپهرومر و مر دگیریت لهو شتانه ی که پیاوان ناگایان لی نابیت، و دک: شیر پیدان و مندال بوون، وسووری مانگانه، وماوه ی (عدة)، وبابه ته

(۱) نامازیه بهو مهسه له یی که خوی گه وړه له م جهند نایه تی سوورمتی نووردا باسی کردوون، که دمفرمویت: ﴿وَالَّذِينَ يَزْمُونَ اَرْوَاجَهُمْ وَلَوْ يَكُنْ لَهُمْ شَهِدَةٌ اِلَّا اَنْفُسُهُمْ فَشَهَدَتْ اَحَدُهُمْ اَرْبَعُ شَهَدَاتٍ بِاللّٰهِ اِنَّهُ لَمِنَ الصّٰدِقِيْنَ ۝ وَالْخَمْسَةَ اَنْ لَعَنَ اللّٰهُ عَلَيْهِ اِنْ كَانَ مِنَ الْكَذِبِيْنَ ۝ وَيَذَرُهَا الْعَذَابُ اَنْ تَشْهَدَ اَرْبَعُ شَهَدَاتٍ بِاللّٰهِ اِنَّهُ لَمِنَ الْكَذِبِيْنَ ۝ وَالْخَمْسَةَ اَنْ غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ اِنْ كَانَ مِنَ الصّٰدِقِيْنَ ۝﴾

هاوشىۋەكەنى تىرىش. بى نازانىن كە لە نىۋان زانا ياندا ناكۆكى ھەبىت لە
 ومىگرتنى شاھەتى ئافرىمىتان بە تەنھا لەم بابەتەنەدا^(۱) ئەۋجا ھەر لە پاش
 ئەم ھەرموودمىيە زىاتەر بابەتەكە روون دەكاتەۋە، و دەمفەرموئىت: شاھەتى
 مئىيىنەكان بە تەنھا ومىدەگىرىت لە بىنج شتدا:

۱. مىندال بوون.

۲. دەنگ لىۋە ھاتنى كۆرپەى تازە لەدايك بوو (الاستھلال).

۳. شىر پىدان.

۴. ئەۋ ەھىب ونەنگىانەى كە لەژىر پۇشاك داپۇشراون (واتە: لە
 خەلگى شاراۋەن)، ۋەك بەرىبەست بوونى شوئىنى زاۋزى ۋجووت
 بوونىيان بە پارچە گۆشتىك (الرتق)، يان ئىسقانىك (القرن)،
 مەسەلەى كچىتى (البكارە)، و بىۋمژنى (الثيوبە)، ۋبەلەكى (البرص).

۵. تەۋاۋ بوون ۋكۆتايى ھاتنى ماۋەى (عدە)

● شاھەتى دانى تەنھا يەك مئىيىنە ومىدەگىرىت. ئىبىنو قودامە ھەرموۋىيەتى:
 ((ھەر جىگەيەك كە تەنھا شاھەتى مئىيىنەى تىدا ومىدەگىرىت، ئەۋا شاھەتى
 تەنھا يەك مئىيىنەشى تىدا ومىدەگىرىت)).^(۲)

لە ھەرموودمىيەكى پىغەمبەرىشدا ھاتوۋە كە: عوقبەى كورپى حارث
 پەرسىيارى كەرد لە پىغەمبەر، ۋوتى: من ژنىكم مارە كەردوۋە. دواتر كەنيزەكىكى
 رەش پىست ھات ۋوتى: من شىرم داۋە بە ھەردوۋكىيان (واتە عوقبەش
 ۋژنەكەشى). ئىتر پىغەمبەرىش ھەرمانى دا كە لە ژنەكەى جىيا بىيىتەۋە.

(۱) المغنى لابن قدامة/ كتاب الشهادات/ تقبل شهادة امرأة عدل فيما لا يطلع عليه الرجال/
 بەرگى/ ۱۲/ لاپەرە/ ۱۶. (ومىگىر)

(۲) بروانە: المغنى لابن قدامة/ كتاب الشهادات/ فيما يجوز فيه شهادة المرأة وحدها وفيما لو
 شهد رجل بذلك/ بەرگى/ ۱۲/ لاپەرە/ ۱۷. (ومىگىر)

ئەویش وتی: ئەو کەمیزەکە درۆ دەکات. پێغه مەهریش فەرمووی: ((وازی ئی بێنە)).^(۱)

جا (ابن القیم) لەسەر ئەم فەرموودمیه وتوویەتی: ((لەم فەرموودمیه وە درەدەگەوێت کە شایەتی دانی یەك مێینەش پێی وەردەگیرێت، باوەکو کەمیزەگیش بێت، و شایەتیەکەشی لەسەر کار و کردەومیه کی خۆی بێت)).^(۲)

هەر وەها (معروف الدوالیبی)ش وتەیه کی جوانی لەسەر ئەم فەرموودمیه ههیه، کە دەلێت: ((شەریعەتی ئیسلام لە مەسەلە و بابەتە مائی و داراییەکاندا بە شیۆمیه کی پەها بۆ ئەو دەچێت کە شایەتی دان بەهێز و بته و بێت، بەو هی کە لەگەڵ شایەتیکی پیاو دەبێت پیاویکی تریش شایەتی بدات، تاوەکو شایەتی دانەکە جێگە ی گومان نەبێت، و لە تۆمەتبار کردن دوور بێت، هیچ کەسیکیش لەم جێگە و لەم مەسەلەکاندا و دەهای دانەناو کە هیچ جۆرە بێ پزیه کی بۆ پیاوی (شایەتی) یەکەم تیدا بێت، چونکە وەك وتمان: شایەتی پیاوی دووهم تەنها بۆ بته و کردنی شایەتیەکەیه و زیاتریش زامنی پاراستنی مافی کەسەکانە، سەرەرای ئەویش، کە شایەتی دانی تەنها یەك پیاو و مەرنەگیراوه هەتاوەکو باوەکو لە کەم نرخ ترین مەسەلە ی مائی و دارایی بێت، بەلام ئاferمت ئەو جیاوازیە ی ههیه لە پیاو کە گوێ لە شایەتی دانی دەگیرێت، نەگەر چی خۆشی بە تەنها بێت، و مەسەلەکەش لەو بابەتە بێت کە زۆر ترسناک ترن لە شتیکی کەم نرخ ی مائی و دارایی، بەلام پیاو وەها نییه. وەکو زانراوه لە شایەتی دانی ئاferمت لەسەر منداڵ بوون و پاشکۆکانی، وەك: نەزاد و میرات، کەچی شایەتی دانی پیاویک بە تەنها و مەرنەگیرێت لە کەم نرخ ترین مەسەلە

(۱) البخاری/ کتاب الشهادات/ باب شهادة الإماء والعبيد/ ۲۵۱۶، و فی باب شهادة المرضعة بلفظ: امرأة سوداء/ ۴۸۱۶، و کذا: فی: أبي داود/ کتاب الأقضية/ باب الشهادة في الرضاع/ ۳۶۰۳، و الترمذی/ الرضاع/ شهادة المرأة الواحدة في الرضاع/ ۱۱۵۱، و النسائي/ کتاب النکاح/ الشهادة في الرضاع/ ۳۳۳۰، و أحمد فی مسند/ مسند المدینین/ حدیث عقبه بن الحرث/ ۱۶۱۹۳، و ۱۶۱۹۹.

(۲) بڕوانە: أعلام الموقعین/ ۱/ ۹۶. (وەرگیر)

مائىھەكاندا، كە لەمەشدا بەرپەرچ دانەۋمىيەكى بەھىزى تىدايە بۇ ئەۋ كەس
ولايەنەنەى كە ئىسلام تۆمەتبار دىمكەن بەۋەى كە لە شاىھەتى داندا پىاۋى قەزىل
داۋە بەسەر ئافرىتىا)).

● لە ھەندىك كاتدا دۋاى ئەۋەى كە گۈى لە شاىھەتى پىاۋ وئافرىتى دىمگىرىت،
بەلام شاىھەتى دانى ئافرىتىكە پىش دىخىرىت بەسەر شاىھەتى دانى
پىاۋەكەدا: ((ھەرىكە لە ژن وئىرد بۇيان ھەيە كە مارە برىنەكەيان
ھەئبۋەشىننەۋە، بە ھۈى عەبىيىكەۋە كە لە كەسى بەرامبەردا دىبىنن...
بەلام ئەگەر بوۋ بە ناكۈكىان لە عەبىيى ژنەكەدا، ئەۋ كاتە ژنەكە پىشانى
ئافرىتىكى مەمانەدار دىدرىت، ووتە وشاىھەتى تەنھا يەك ئافرىتى
ۋەردىمگىرىت، جا ئەگەر شاىھەتى دا لەسەر وتەى پىاۋەكە (مىردەكە) ئەۋە
تەۋاۋە، ئەگىنا قەسە قەسەى ژنەكەيە)).^(۱)

● شاىھەتى دان لەگەل گىرپانەۋەى قەسە ۋەھۋالدا جىاۋازى ھەيە، خۇ دىبىنن
كە گىرپانەۋەى قەسەيەك لەلايەن يەك ئافرىتىكەۋە پىي ۋەردىگىراۋە لە ھەموۋ
شىتىكدا، ھەتاۋەكو لە قەرموۋدەكانى پىغەمبەرىشدا (صلى الله عليه وسلم). ئەۋ
قەرموۋدەيەى پىغەمبەر كە تەنھا ئافرىتىك بۇى گىرپاۋىنەتەۋە، ھەمان
ھىزى بەبەلگەبوۋنى ئەۋ قەرموۋدەيەى ھەيە كە تەنھا پىاۋىك بۇى
گىرپاۋىنەتەۋە، ھىچ كەسكىش رەد ۋەبەرپەرچى وتە وقەسەى ئافرىتىكى
نەداۋمەۋە تەنھا لەبەر ئەۋەى كە ئافرىتى، مەلوۋمىشە كە گۈاستنەۋەى
دىقىكى ناينى كە برىارىكى شەرىى ۋەقىھى لى ۋەردىمگىرىت، زۆر ترسناك
ترە لەۋەى كە برىارىكى دادگايى لەسەر دىرىچىت. (شەۋكانى)
قەرموۋىەتى: ((لە ھىچكام لە زانايانەۋە نەگىراۋمەۋە كە بەرپەرچى
ھەۋالىكىان دابىتەۋە، كە ئافرىتىك گىرپاۋىتتەۋە، تەنھا لەبەر ئەۋەى كە

(۱) بىروانە: الفنى لابن قدامە/ كتاب النكاح/ مسألة حكم ما لو عقد المحرم نكاحا/ ۷/ ۵۷۹.
(ۋەردىگىر)

ئافرمته، زۆریك له سونهت و فهرمودهكانی پێغه مبه ریش هه ن كه گه یشتوه به م ئومه ته له په كێك لهو ئافرمته نه ی كه هاوه ئی پێغه مبه ر بوون، ئه مه ش ه یج كه سێك ئینكاری ناكات كه كه مترین شارمزیی وزانیاری له باره ی فهرمودهكانی پێغه مبه رموه هه بیته)).^(١) (ابن القیم) دفه رمو یت: پێغه مبه ر (صلی الله علیه وسلم) هه رگیز هه وائی ته نها كه سیکی دادپه رومری رمد نه كرده وته وه، نه له گیرانه ومدا ونه له شایه تی داند، به لكو هه وائی كه سیکی دادپه رومری قیوول كرده وه له هه ر جێگه په كدا كه هه وائی پێ درابیت.. شایه تیدانی كه نیزه كێکی رمشى به ته نها له بابه تی شیرپێداندا قبوول كرده وه.

ئه وجا له پاش ئه م راستیانه، ده بینین كه سه رچاوه ی ئه و گومانه ی كه ئه و كه سانه ی ده یو رووژین، ووه های دادمنین كه ئیسلام له كه سایه تی ئافرمته ی كه م كرده ومته وه وه یناویه ته خواره وه، به وه ی كه شایه تی دانی ئه وى به نیوه ی شایه تی دانی پیاویك دانه وه، بریتیه له (ئه م ئایه ته ی قورئانی پیرۆز كه دفه رمو یت): ﴿وَأَسْتَشْهِدُوا شَهِدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ رَضَوْنَ مِنَ الشَّهَادَةِ أَنْ تَضَلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى﴾ البقرة / ٢٨٢. ((واته: جگه له نووسینه كه، دوو پیاویش له خوتان ـ له و كه سانه ی كه موسو لمانن وله شایه تیداندا راستگو ن وله حق لاندان ـ بكه نه شایه ت، ئه گه ر دوو پیاو ده ست نه كه وت، با پیاویك و دوو ئافرمته بیت له و كه سانه ی كه خوتان به شایه تیدانیان رازین، تا ئه گه ر شتیکیان سه بارمه به چه ند وچو نی قه رزمكه له بیر چوو یه وه، به بیر یه كتری به یننه وه، وچو نی تی قه رزمكه وهك خو ی بخره نه رو)).

(١) بېروانه: نیل الأوطار/ كتاب العدد/ باب ما جاء في نفقة المبتوتة وسكناها/ ٧/ ٦٣. (ومرگیز)

نهمهش تیکه‌ل کردنه له نیوان شایهتی دان (الشهادة)، شایهتی گرتن (الإشهاد) که نهم نایمه پیرۆزه باسی لیوه دمکات، چونکه شایهتی دان که دادگا پشتی پی دهبهستیت له دهرخستنی راستیه‌کان و دادپهرومريدا، که له‌سه‌ر به‌لگه راومستاه، وله ناوجهرگه‌ی داواي لایه‌نه ناکوکه‌کانه‌وه به پوختی و مردمگیریت، نهو شایهتی دانه نیرینه‌یی و میینه‌یی ناکریت به پیومر بو راستی و دروویی، تاوه‌کو دواتر قه‌بوول بکریت یان ره‌فرز بکریت‌وه، به‌لگو پیومری و مرگرتنی نهو شایه‌تیه بریتیه له: دل نارامی و دلنیا‌بوونی دادومر بو راستیتی شایه‌تیه‌که، نیت‌ر بی گویدانه نه‌وه‌ی که کسی شایه‌ت چی ره‌گه‌زیکه، نیرینه‌یه یان میینه، بی گویدانه ژماره‌ی شایه‌ته‌کان.

که‌واته دادومر نه‌گه‌ر دلنیا‌بوو و ویزدانی ناسووده بوو به‌وه‌ی که به‌لگه و شایه‌تیه‌که دروسته وله جینی خویدایه، نهو کاته بو‌ی هه‌یه که پشت به شایه‌تی دانی دوو پیاو، یان دوو ژن، یان پیاوێک و ژنێک، یان پیاوێک و دوو ژن، یان ژنێک و دوو پیاو، یان ته‌نها یه‌ک پیاو، یان ته‌نها یه‌ک ژن ببه‌ستیت.. نیت‌ر نیرینه‌یی و میینه‌یی که‌سی شایه‌تی دهر هیچ کاریگه‌ری له‌سه‌ر شایه‌تیدانه‌که نابیت، که دادگا برپاری پیدمدهات به‌پیی نهو زانیاری و پروونکردنه‌وانه‌ی که ده‌یخاته روو.

سه‌بارمه‌ت به نایمه‌ته‌که‌ش، - وه‌ک ئاماژه‌مان پێدا - باس له شتیکی تر ده‌کات له به‌رده‌م دادومر دا، نه‌وه‌ک شایه‌تی دان، چونکه باس له شایه‌تی گرتن (یان شایه‌ت له‌سه‌ر هینان) ده‌کات، که که‌سیکی خاومن قه‌رز دمیهنیت بو دلنیا‌بوون له پاراستنی قه‌رز‌مه‌که‌ی، نه‌وه‌ک باس له شایه‌تی دان، که دادومر پشتی پی دهبه‌ستیت له برپاردانه‌که‌یدا له نیوان دوو لایه‌نه ناکوکه‌که‌دا.. که‌واته نهو نایمه‌ته روو له که‌سی خاومن قه‌رز ده‌کات، نه‌وه‌ک دادومر که برپار له ناکوکه‌یه‌که دمه‌ت.. به‌لگو نهم نایمه‌ته روو له هه‌موو خاومن قه‌رز و مافی‌ک ناکات، نهو مه‌رجانه‌شی تیدا نییه که له ته‌واوی حاله‌ته‌کانی قه‌رزاری به‌مه‌رج

گىراون سەبارەت بە پەلەكانى شايەتى گرتن وژمارەى شايەتەكان. بەلكو تەنھا نامۇزگارى وړېنموويى خاومن قەرزىكى تايبەتى دەكات، لە ھەندىك حالەتى تايبەتى قەرزارى، كە (ملاښات)ى تايبەتى ھەيە، وەك لە ئايەتەكەدا ھاتووہ.. كە قەرزىكە بۆ كاتىكى ديارى كراو.. پېويستە بنووسرىتموہ.. دىمبىت شايەتەكانىش دادپەرورە بن.

ھەندىك لە زانايان بە راستى لەم ئايەتە تىگەشتوون كە باس لە شايەت گرتن دەكات لە قەرزىكى تايبەتدا، نەوہك باس لە شايەتى دان.. ھەروەھا ئەم ئايەتە نامۇزگارى وړېنموويى بۆ خاومن قەرز و ماھەكە تىدايە، كە لە حالەتىكى تايبەتدايە، نەوہك ياسايەك بىت وړووى پى كرابىتە دادومر بۆ برپاردان ويەكلايى كردنەوہى ناكۆكيەكان.

جا ھەندىك لەو زانا شەرع زانانەى كە گەشتوونەتە ئەم راستى، وبەم شىومىيە لە ئايەتەكە تىگەشتوون، وبە درىژى باسيان لىوہ كردووہ، برىتين لە: (ابن تيمية وتلميذه ابن القيم) لە زانايانى سەدەكانى پيشوو، (محمد عبده و محمود شلتوت) لە زانا نوپيە ھاوچەرخەكان.

ئەو جا سەبارەت بە بەلگە ھىنانەوہ (البينة) كە دادومر برپارى پى دمردەكات، وفەرموودەيەكى پىغەمبەر بناغەى شەرى و فېقھى بۆ داناوہ، وەك دەفەر مويت: ((البينة على المدعي واليمين على المدعى عليه))^(۱) (واتە: بەلگە ھىنانەوہ لەسەر كەسى داواكارە، سوپىندىش لەسەر كەسى داوا لەسەر كراو..)، (ابن القيم) فەرموويەتى: ((بەلگە (البينة) لە شەرعدا بە شتىك دىموتريت كە راستى ڤوون بىكاتەوہ و ئاشكرائى بىكات، كە ئەويش جارى وا ھەيە كە چوار شايەتە، جارى واش ھەيە كە سيانە، وەك لە شايەتيداندا لەسەر كەسى

(۱) الترمذي/ الأحكام/ أن البينة على المدعي واليمين على المدعى عليه / ۱۲۴۱، والدار قطنى/ كتاب الوصايا/ باب خبر الواحد يوجب العمل، والبيهقي في السنن الكبرى/ كتاب الدعوى والبيانات/ باب البينة على المدعى واليمين على المدعى عليه / ۲۰۹۹۲.

(مفلس)دا هاتوو، جاری واش ههیه که دوو شایهته، یان یهك شایهت، یان یهك نافرمت، دمسکریت نهو بهلگهیه (البینه) سویند نهخواردن بیټ، دمسکریت که سویند خواردن بیټ، دمسکریت که پهنجا سویند بیټ، یان چوار سویند، دمسکریت که کهسکی شایهتی ناماده وشارمزا بیټ که خوی رووداوکهی به چاوی خوی بینی بیټ. کهواته نهو فهرموودمیهی پیغه ممبر (صلی الله علیه وسلم) که فهرمووی: (البینه علی المدعی) نهوه دهگهیه نیټ که شتیک بهینیت که نهوه دمریخت که نهو کهسی داوا بهرزکه رموه له داواکهیدا راست دمکات، جا نهگهر به همر ږیگهیهك دمرکهوت که راست دمکات، نهو کاته بریار ددریت له بهرژموندی نهو)).^(١)

نهو جا وهك چۆن بهلگه دمسکریت به شایهتی دانی یهك پیاو یان زیاتر بیټ، همروا دمسکریت که به شایهتی دانی یهك نافرمت بیټ یان زیاتر، نهویش بهپی نهو پیومرهی که دلنیاپی و نارامی ددهات به ویزدان ودلی دادومر.

نهو جا (ابن القیم) خوی کهمیک^(٢) لهپاش نهو وتهیهی (ابن تیمیه) دمفهرمویت: ((منیش دهلیم: له هورناندا نههاتوو که وا بخوازیټ که بریار نادریت مهگهر به دوو شایهتی پیاو، یان به پیاویك ودوو نافرمت نهبیټ، بهلکو خوی گهوره فهرمانی کردوو به خاومن مافهکان که مافهکانی خویان بهم ژماره (دوو پیاو، یان پیاویك ودوو نافرمت) بپاریزن، فهرمانی نهکردوو به دادومر مگان که بهو ژماریه بریار دمریکه، چ جای نهوهی که نهمری پی کردبن که نابیت بهو ژماریه نهبیټ بریار دمریکه. همر بویه دادومر دمتوانیت بریار دمریکات بههوی سویند نهخواردنهوه، یان سویندی بهرامبر

(١) الطرق الحکمیة فی السیاسة الشرعیة/ ص٢٤/ ابن القیم/ مطبعة المدني - القاهرة/ تحقیق: د. محمد جمیل غازي/ عدد الأجزاء: ١.

(٢) وشه ی کهمیک لیژمدا له جیگهی خویدا نییه، چونکه نهو وتهیهی (ابن القیم) له لاپهره/ ١٩٨ دایه. بویه نهگهر نهو وشهیهی همر نههینایه، یان بیوتایه همر له هه مان سمرچاوه وباسدا وتوویمتی... نهوا باشر بوو. (ومرگیر)

بدات لە برىتىدا، يان برىيار بدات بە شاىهەتى دانى يەك ئافرىت، يان تەنھا بە شاىهەتى دانى ئافرىت، كە پىاويان لەگەل نەبىت)).^(۱)

(ابن تيمية) ھۆكار و حىكمەتى ئەوھى كە (شاىهەتى دانى دوو ئافرىت لە بەرامبەر شاىهەتى دانى يەك پىاودايە) گەراندوو يەتتەوھە بۆ ئەوھى كە ئافرىت بە پىي عادەت پشوو درىژ نىيە و بەرگەى ئەم دانىشتانە و ئەم جۆرە مامەلانە ناگرىت، بەلام ئەگەر شارمزاىي و لىھاتوو پىي و عادات و تواناكانى خۆى پەرمپى بدات ئەو كاتە شاىهەتى دانى نەمىش ھاوتا و يەكسان دەبىت لەگەل شاىهەتى دانى پىاوان، باوھكو لە مەسەلەى پاراستنى ماف و قەرزەمگانىشدا بىت.. دەفەر مۆيت: ((گومانى تىدا نىيە كە حىكمەتى ئەم دوو شاىهەتە لە ئافرىتدا دەگەرپىتەوھە بۆ توانا و بەرگە گرتن و پشوو درىژى ئافرىت خۆى، بەلام ئەگەر ئافرىتەكە خۆى رابگرىت و بتوانىت زانىارىەكان بە باشى لای خۆى بپارىزىت و بەپىلنىتەوھە، لەو ئافرىتانەش بىت كە متمانە بە دىندارىان دەگرىت، ئەوا ئەوھى كە مەبەستە بە شاىهەتى دان و قەسەى ئەو دىتەجى، ھەر بۆيە لە چەند جىگەيەكدا شاىهەتى دانى تەنھا ئافرىتىك قەبوول دەگرىت، بەلای راست ترىنى دوو بۆچوونەكەشەوھە دەگرىت كە برىيار دەر بگرىت بە شاىهەتى دانى دوو ئافرىت لەگەل سوپىند خواردنى كەسى داواكار، كە ئەمە فەرموودەى ئىمامى مالىكە و يەككىشە لە دوو بۆچوونەكە لە مەزھەبى ئىمامى ئەحمەددا)).^(۲)

ھەروەھا (محمد عبده) ش ھەمان ئەم واتايەى باس كردووە، كاتىك كە ئەم فەزل دانەى شاىهەتى دانى پىاوى بەسەر شاىهەتى دانى ئافرىت _ كە لە ناىتەكەدا ھاتبوو _ دەگەرپىننىتەوھە بۆ ئەوھى كە ئافرىتان لەو مۆزومدا دوور بوون لە نامادە بوون لەو جىگانەى كە مامەلەى بازىرگانىان تىدا دەكرا، ھەر

(۱) الطرق الحكمية في السياسة الشرعية/ ص ۱۹۸.

(۲) اعلام الموقعين عن رب العالمين. ابن القيم/ ۱ / ۹۵ / تحقيق: طه عبد الرؤوف سعد/ دار الجيل - بيروت - ۱۹۷۲.

بۆيە دووريش بوون له تهحه مول كردن وپشوو گرتن لهو بوارانهدا، كه نه مەش واقىعكى مېژووويه، ومل كه چ دمبىت بۆ بهرمو پېش چوون وگۆران، وبه شىك نيه له سروشت وتهبىعهتى رەگهزى نافرمتان، وبه درىزايى مېژووش هەر له گه ئاندا بمىنىته وه^(۱)، وتوويهتى: ((زانايانى تەفسىرى قورئان باسيان له مەسەله يە كردوو، وهۆكارەگەشيان گەراندمتە وه بۆ مەزاج وتواناي كەسەكە، وفەرموو يانە: مەزاجى نافرمت ساردى پرووى تى دەكات، نهویش له بیر چوونە وه دىت به شوینیدا، كه ئەمەش هەموو كات نایەتە دى ووما ناییت. بۆيە (دمبىت بوتريت كه) هوى درووست وراسته قینه نهوميە كه: ئيشى نافرمت نيه كه خوى به مامەلەى مالى وهاووپنه كانى وهك شت به شت دان خەريك بكات، هەر بۆيە بىرى لاوازه وشتى كەم له بىردا دەمىنىت (لەم مەسئەلەنەدا)، بەلام له كاروبارى ناو مالدا كه ئيشى خويەتى، ووما نيه، بەلكو بىرى له بىرى پياو بههيز ترە، ئەمەش ئەوه دەگەيه نيەت كه: سرووشى هەموو مروفيك، نيرينه بىت يان ميبينه، ئەوميه كه زياتر بىرى به هيزە بۆ ئەو كار

(۱) ئەم بۆچوونەى (محمد عبده) وا دەگەيه نيەت كه ئەگەر داب ونەرىتى خەلك گۆرا، به جۆرىك كه نافرمتان زياتر خەريك دمبوون به كاروبارى بازركا نيه وه، ئەمە وا دەكات كه شايعەتى دانى نافرمت لەم مەسئەلەنەدا هاوتا وپەگسان بىت به شايعەتى دانى پياو!! بەلام دكتور (محمد سعيد رمضان البوطي) له كتيبىكىدا به ناوونيشانى (المرأة بين طغيان النظام الغربى ولطائف التشريع الرىبانى/ ۱۵۲) له تەحقيقىكى ورد ودرووستدا دمفرمويت: گۆران وبەرموپيش چوونى داب ونەرىتى كۆمەلايهتى كاتيك دمبىت به هوى گۆرانى برپارى شەرىعى، كه لەسەر بنەمايهكى درووست وگونجاو بىت له گەل رېساكانى شەرىعهتى ئىسلاميدا، ئەگينا درووست نيه وناپىت، وه لەم مەسەلەشدا كه نيمە باسى ليوە دەكەين، دمبىت رەوا بىت كه نافرمتان به گشتى خەريك بن به كاروبارى بازركانى ومامەلەى مالى وداراييه وه، بەلام ئەم كارە خراپەى زۆرى ئى بەيدا دمبىت، يەككە لەوانە نهوميە كه مەترسى زۆرى ئى دەكوپتە وه بۆ سەر نافرمتان به گشتى، وه هەم بۆ پياوانيش زيانى هەيه، چونكه مەحرۇوم دەبن لهو ويست وئارمزانەى كه چاومروانى دەكەن له هاوسەر وخيزانەكانيان. بۆيە پىي واپە كه لەم مەسەلەيدا گۆرپنى داب ونەرىت كارپگەرى لەسەر گۆرپنى حوكمە شەرىعه كه ناپىت. (ومرگپر)

وبارانەى كە مەبەستىتى وگرنىگە بە لايەۋە، ونەو كارانەى كە زياتر خۇى
بىيانەۋە خەرىك دەبىت.))^(۱)

ھەرومھا شىخ (محمود شلتوت) ىش پاش نەۋەى كە بە باشى لە فەتۋا
وتىگەپشتەكانى (ابن تيمية وابن القيم ومحمد عبده) ھالى بوۋە، نەۋىش ھەر
لەگەل نەم رېگە ورېچكەيەدا رېۋىشتە، وزانىارىەكى ترىشى بۇ نەم رېگەيە
زياد كىردوۋە، لە كاتىكدا كە سەرنجى راكىشاۋىن بۇ نەۋەى كە شاىەتى دانى
بىياو وئافرىمىت لە مەسەلەى (لعان)دا يەكسانن، سەبارەت بە يەكسانبوۋنى
شاىەتى دانى ئافرىمىت (لەگەل شاىەتى دانى بىياو)، وچۆنىتى بوۋنەبەلگەى نەم
شاىەتى دانە لەسەر نەۋەى كە ئافرىمىت كەساىەتى ونەھلىەمتىكى تەۋاۋى ھەيە،
دەلىت: ((نەمەش بە پىچەۋانەى نەو بىرە ھەلە وچەۋتەۋە كە ومھى دانائە كە
ھەلۋىستى ئىسلام لەم مەسەلەدا لە مەۋفايەتى وكەساىەتى ئافرىمىت ھىناۋمە
خوارمە. پاشان دەلىت: نەۋەى كە خۋاى گەۋرە دەفەرمۋىت: ﴿فَإِنْ لَمْ يَكُونَا
رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ﴾ بۇ نەو جىگەيە نەھاتوۋە كە باس لە شاىەتى دانى
بەردەم دادومر دەكات، كە دادومر لەسەر نەو شاىەتى دانە بىريارى خۇى دەدات،
بەلگو بۇ نەۋە ھاتوۋە كە رېنموۋىي كەس ولايەنەكان بىكات بۇ يەكىك لەو
رېگەيانەى كە بۇ دىنىابوۋن ودىئارامى خۇيان پىۋىستە سەبارەت بەو مافانەى
كە لە كاتى ھەلۋوۋەوتياندا لەگەل يەكتىدا پەيدا دەبىت. كەۋاتە لە
نايەتەكەدا جىگەكە جىگەى دىنىابوۋنە لەسەر مافەكان، نەۋەك بىرياردان بە
مافەكان. نايەتەكەش رېنموۋىي دەكات بۇ باشتىن جۇر ورېگاكانى دىنىايى كە
ئارامى وئاسوۋدەمىي دەداتە دل ورۇخى كەسە پەيۋەندى دارەكان لەسەر
مافەكانيان، نەمەش ماناى وا نىيە كە شاىەتى دانى يەك ئافرىمىت، پان شاىەتى
دانى ئافرىمىت بە تەنھا ھىچ مافىكى پى ناچەسپىت، ودادومرىش بىريارى پى

(۱) الأعمال الكاملة للإمام محمد عبده / ۴ / ۷۲۲. دراسة وتحقيق: د. محمد عمارة. طبعة القاهرة.

نادات، چونكه نهوپهړى نهومى كه دادگا داواى دهكات برىٲيه له هٲنانى بهلگه (البىنه).

زانای شارمزا (ابن القىم) ته حقىقى نهومى كردووه كه وشى بهلگه (البىنه) له شهرعدا ماناكهى گشتى تره له مانای شاپهٲى دان، همموو نهو شٲانهى كه راستىبهكانىان پٲى روون ببٲٲهوه وناشكرا ببن، نهوه به بهلگه دادمنرىن و دادومرىش به هوٲانهوه برپارى خوٲى دمردمكات. جا پهكٲك لهو بهلگانه نهومىه كه: دادومر برپار دمكات به نهو قهرىنانهى كه راستن وبى گومانن (القرائن القطعىة)، ههرومها برپار دمكات به شاپهٲى دانى كهسى ناموسولمانىش، ههركاتٲك كه متمانهى پٲى ههبوو، دلى لهسهرى رازى ونارام بوو. ههرومها دانانى شاپهٲى دانى دوو ئافرمٲ به شاپهٲى دانى پهك پىاو بوٲ دنٲيا بوون، لهبهر نهوه نىبه كه بىر وهوشى لاوازه، كه نهگهر ومها بٲٲ، نهوا دمبٲٲه هوٲى نهومى كه له كهسايهٲىشدا ههر نوقسان بٲٲ، كه نههمىش پهكٲكه له شوٲنهوارهكانى لاوازى هزر وبىرى كهسهكان، بهلكو لهبهر نهومىه كه ئافرمٲ، وهك (محمده عبده) دهٲٲٲ: ((خهرك بون به مامهله كردن وكاروبارى بازركانى نىشى ئافرمٲ نىبه، بوٲه دهكرٲٲ كه بىر وهوشى لهبارمىانهوه لاواز وبٲى هٲز بٲٲ، بهلام له كاروبارى مالهومدا كه نىشى خوٲهٲى، ومها نىبه، بهلكو لهو كارانهدا بىر وههستى زور له پىاوان بههٲز تره، بهشٲومىهكى گشتى سرووشٲى مروفهكان ومهاپه كه بىر وهوشىان بههٲزتره لهو كاروبارانهى كه پٲىانهوه خهركن ومهبهستىانه، وزىاتر سهرهقالى كردوون)).

بوٲه ناپهٲهكهش ههر بهو شٲومىه هاٲوووه كه له نىش وكارى ئافرمٲاندا باوه، كه تاومكو ئٲستاش زورٲنهى ئافرمٲان ههر بهو شٲومىهن، ناچنه نهو جٲگهپانهى كه مامهلهى قهرزىان تٲدا نهنجام دهدرٲٲ، خوٲشان به بازارمكاني كرىن وفروشتنهوه خهرك ناكهن، بهلكو خهرك بوونى ههنديك ئافرمٲىش

بەو جۆرە گارانەو پېچەوانەى ئەم رېسا گىشتىە نىيە كە سىرووشتى ژيانى
ئافرىتە خۆى وا دەخوازىت.))^(۱)

ئەوجا تا ئەم سىنوورە لە ھىنانى وتە وبۆچوونى زانايان وليكۆلىنەوھى
خۆمان دەكرىت توانىيىتەمان كە بەرپەرج وىردى ئەو كەسانەمان دابىتەوھە كە
ويستوووانە تۆمەت بلكىنن بەم شەرىعەتە ھەكىمەوھە، ئىمە وھە دەبىنن كە
لەم تۆمەتبار كىرەنەى مەسەلە وباسەكانى ئەم شەرىعەتە راستەى ئىمە،
كەسانى بەرامبەر لىيان تىك چووھە وشەكان تىكەل دەكەن و دەسيان لى
وھىنراوھە، بە جۆرىكى وھە كە دەبىتە بەلگە بۆ دووپات كىرەنەوھى ئەوھى كە
ئەم شەرىعەتە زۆر بەھىز وبتەوھە، لە لاىەن خوايەكى شارمزا وكار بەجىوھە
ھاتوھە. وسووباس بۆ پەروەردگارى بوونەوھەران.

(۱) الإسلام عقيدة وشريعة / ۲۳۹ – ۲۴۱. طبعة القاهرة، سنة (۱۴۰۰) هجرية، سنة (۱۹۸۰) ميلادية. وه زانای پاپە بەرز دکتۆر (محمد سعيد رمضان البوطي) لە پەراوێزی باسی شایەتی داندە دەفەرمویت: یەكێك لە گەورەترین بەلگەکانی ئەم قەسەپە ئەومەپە كە: من خۆم نزیكەى سى سالىك لەمەو بەر سەردانی بۆرەى شارى نیوركەم كرد.. وه لە كاتى تىفكرىنەم لەو زاومزاو وقەربالغى و دەمار گىزىە زۆرەى كە ھەبوو، ھەر وەك نازمزوویەك گەرام بە شوین تەنھا ئافرىتىكى ھىلاك لەو كاروبارى كە ئەو پیاوانەى ماندوو وشەكەت كىردووه، بەلام چاوم یەك ئافرىتىشى نەبینى.. بۆیە ئەمە بەلگەى ئەو قەسانەپە كە كىردمان. بىروانە: المرأة بین طغیان النظام الغربى ولطائف التشريع الریانى / ۱۴۹. (وەرگێڕ)

بەشى سىيەم

چەند ژنى وحەقىقەتەكەى

وەك راست كىرنەۋەى مانا وچەمكەكان، ودىرخستىن وراۋمستاندى
راستىيەكان، پىۋىستە لەسەرمان كە بزانىن: ئىسلام ھاتوۋە سنوۋرى بۇ فرە ژنى
داناۋە، نەۋەك فرە ژنى ھىنا بىت، وەك كەسانى تر وا گومان دىمەن. نەۋمىتا لە
سالىمەۋە نەۋىش لە باۋكىيەۋە بۇمان دەگىرپتەۋە كە غەيەلانى كۆرى
سەلەمەى ھۆزى ئەقىف موسولمان بوو، ولەو كاتەدا دە ژنى ھەبوو، و
پىغەمبەرىش (صلی اللہ علیہ وسلم) پىى فەرموو: ((اختر منهن اربعاً))^(۱) واتە:
چوار لەو ژنانەت ھەلبىزىرە.

لەم فەرموۋدەيەۋە بۇمان دىردەكەۋىت كە ئىسلام سنوۋرى بۇ فرەژنى
داناۋە، لە بەرامبەرىشدا ھىچ فەرمانىك نەھاتوۋە بۇ كەسىك كە يەك ژنى
ھەيە باۋەكو ژنىكى تر بەيىنىت، ھۆى نەمەش دەگەرپتەۋە بۇ نەۋەى كە
فرەژنى خۆى لە خۆيدا مەبەست نىيە، بەلكو ھىنانى ژنىكى تر لە لايەن
پىاۋمەۋە لەبەر چەندىن ھۆكار وبەرزمۇندى گشتىيە.

لە قورئانى پىرۋزدا باسى فرەژنى نەكرائە بە جۆرىك كە باسى ھۆكارەكانى
نەكرىت، نەۋمىتە خۋاى گەۋرە دەفەر مۆيت: ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَمَنِ
فَإِنْكُمْ حُرَّامًا طَابَ لَكُمْ مِنَ الْإِسَاءِ مَثْنٌ وَنُكْرٌ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاجِدَةٌ أَوْ مَا مَلَكَتْ
أَيْمَانُكُمْ﴾ النساء/۲. ((واتە: . نەگەر مافى سەرپەرشتىارى كچىكتان ھەبوو .

(۱) أحمد في مسنده/ مسند المكثرين من الصحابة/ مسند عبد الله بن عمر بن الخطاب/
۴۶۰۹، وابن حبان/ كتاب النكاح/ باب نكاح الكفار/ ۴۱۵۶، والطبراني في المعجم الكبير/ باب
العین/ عبد الله بن عمر بن الخطاب/ ۱۲۲۲۱.

ترسى ئەومتان ھەببوو كە مەرمىي تەواۋى بۇ بېرىار نەدەن، ئەو ھە نەبىت مەرمى بىكەن لە خۇتان و، ۋاز لەو كچە بىنن وىچن ئافرىمىكى تر پەيدا بىكەن، ودمتوانن ژنىك تا چوار ژن مەره بىكەن، بەو مەرجەى بە عەدالەتەو ھەگە ئياندا بىجولئىنەو ۋەك يەك تەماشايان بىكەن. بەلام نەگەر ترسى ئەومتان ھەببوو كە نەتوانن بە عەدالەتەو ھەگە ئياندا بىجولئىنەو، لەلەيەنى رابواردن و گوزمەرانىنەو، لەو كاتەدا نەبىت لە ژنىك زياتر بەينن، بەلام دمتوانن لەو كەنيزەگانەى بە كۆيلايەتى دىكەونە بەردەستەن، پەيۋەندىتان ھەبىت، جا يەكك بىت يان زياتر، ئەمە نىزىكىن وباشترىن رېگايە بۇ ئەو ھەى كە خۇتان لە ستەم دور بىخەنەو، و دووچارى خراپە وناخۇشى نەبن).

جا ئەوانەى كە تەفسىرى ئەم نەبەتە پىرۋەزىيان كىردوۋە يان لىكۆلئىنەو مەيان لەسەر كىردوۋە ۋەكو نىزامىكى مەۋىي كۆمەلەيەتى، تەفسىرىيان كىردوۋە دور لەو ھۆكارە سەرمەكەى كە نەبەتەكەى بۇ دابەزىو، كە ئەۋىش بوۋنى ھەتتىو وپىۋەزەنە، چۈنكە لە نەبەتەكەدا باسى فرە ژنى لەگەل ھەتتىواندا ھاتوۋە، ئەوانە ھەستاون بە تەنھا ئەو بەشەى نەبەتەكەيان ھىناۋە كە دىمەرمەۋىت: ﴿فَأَنكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَتَىٰ وَتِلْكَ وَرُبَّعٌ﴾، نىتر بەبى بەشى پىشۋى، كە بە شىۋەى مەرج دارپىزراۋە ھاتوۋە، ۋەك دىمەرمەۋىت: ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَنبَىٰ﴾، ھەروەھا بەبى بەشى دواترىش، كە كۆتىكى دانائە بۇ رەۋاىي و دروۋستى فرەژنى، كە دىبىت پىاۋەكە دادپەرۋەر بىت لە نىۋانىياندا، ۋەك دىمەرمەۋىت: ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَمْلِكُوا فَوْجَدَةً﴾.

ئەۋجا ھەر كەسك كە روۋ لە ھورئانى پىرۋز بىكات، نەبىنەت كە بانگەشەمەكى كراۋەى راشكاۋى تىدا بىت بۇ فرەژنى، بەبى ئەو كۆتانەى كە نامازەمان پىدان. ھەر كەسكىش كە روۋ لە فرەموۋەدەكانى پىغەمبەرىش بىكات، ئەبىنەت كە ئانىنى ئىسلام فرە ژنى لە چوار ژن زياترى ياساغ و ھەرام

كردووه، جىاوازيهكى زۆر ھەيە لى نىۋان ئەۋەدى كە ئىسلام فەرمىنى دابىت بە فرمۇنى تاۋەگو دمگاتە چوار، لى نىۋان ئەۋەدى كە فرمۇنى لى سەروۋى چوارمۈە ياساغ ۋەدەدەگە كردووه.

ئەم نىزامى فرمۇنىيە بەر لى ھاتنى ئىسلامىش ھەر باۋ بوۋە لى كۆمەلگەي غەرمبىدا، ھەرومھا لى نىۋان جوۋلەكە ۋەفارسەكانىشدا، مىژوۋىش كە باسى پاشا ۋەدەسەلاتدارەكانەمان بۆ دىگىرپتەۋە، كە خانوۋ ۋەمالى ۋەھا فراۋانىيان دروۋست كردووه كە ھەندىك جار جىگەي زىاد لى ھەزار كەسى تىدا بوۋمتەۋە، بۆ ئەۋەدى كە ژن ۋەكەنىزەكەكانىيانى تىدا بىت، ھەندىك جارىش ئەم ژن ۋەكەنىزەكەكانەيان ۋەك بەخشش ۋەدىارەك دىنارد بۆ پاشاكانى تر، ۋژنى تازەمىان دىھىنا، ۋەك چۆن لى شەرىعەتى جوۋلەكەكان ۋەياساكانىيان _ تاۋەگو ئىستاش _ فرمۇنىيان ھەر بى پەۋايە، ۋ كەجى ھىچ كەسىكىش ناۋىرئىت بە بى ترس باس لى بىروپاۋمې ۋەناين ۋەشەرىعەتەكەيان بىكات.

ئەۋەدى كە نامۇيە ئەۋەيە كە: ئەۋانەي كە شەپ دىگىرپ بە ئاپىنى ئىسلام لەۋەدا كە رېگەي داۋە بە پىاۋىك كە لى بارودۇخىكى دىارى كراۋدا دىتۋانىت زىاتر لى ژنىك بەئىنىت، ئەۋانە خۇيان دىنالىنن بە دەست گەفتى لىك ھەلۋمىشانى خىزانى ۋەبلاۋ بوۋنەۋەي خراپەكارى ۋەداۋىن پىسى، ۋ دروۋستى ۋ پەۋايى فرە ھاۋەلى ۋەفرە دۇستى (العشيقات ۋ الخليلات) بە بى ژمارە ۋەبە بى سنوۋر. جا ئەۋ دۇست ۋەاۋرپىيانە ئەۋ مافانەي كە ژن ۋەاۋسەر ھەيەتى، ئەۋان نىانە، سەرمەراي ئەۋەدى كە ناپاكىيە بەرامبەر بە ھاۋسەر ۋەخىزان، ۋپىشىل كەردنى ماھەكانى، ۋپشت گوى خستىن ۋحىساب نەكەردنە بۆ خۇي ۋمىندالەكانى. جا ئەۋ ھاۋرپى ۋدۇستانە خۇيان دىمىت شان بىدەنە ژىر پارە ۋكرى لىبار بىردنى سىكە ناشەرىعەكانىيان، يان ھەر دىمىت بە بى مىرد (ۋەك دىكىكى شوۋ نەكردوۋ) بىمىننەۋە ۋخزمەت ۋچاۋدىرى مىنالە ناشەرىعەكەيان بىكەن. جا ئەگەر بىزانن: كام لەۋ دوۋ كۆمەلە زىاتر ھەست بە ئاسايش

وناسوودمىيى دىمكەن؟! ﴿فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ ﴿الأنعام/۸۱﴾.
(زىنىك كە مىردىمكى چەند زىنىكى ترى ھەبىت، يان ئافرىمىتىك كە تەنھا دۇست
و ھاۋرىيى ھەبىت).

ئەو فرەزىيەيى كە لە رۇژئاۋادا ھەيە، ھىچ چۈار چىۋىمىيەكى نىيە، چۈنكە
فرە زىيىيەكە كە ئافرىمىت ھىچ مافىكى بۇ دەستەبەر ناكىرىت، بەلكو پىاۋان ۋەكو
كەنيزەك مامەلەيان لەگەلدا دىمكەن، ۋەپەيۋىمىدىيەكى ئافرىمىيان لەگەلدا
درووست دىمكەن، ۋەگۈلى تەمەن ۋەگەنجىتىيان دادىرپن، پاشان لە دل ۋزىيانىيان
دىمىيانكەنە دىمروە، كە زۇر چار ئەم پەيۋىمىدىيە ئاشەرىيە دىمىتە ھۋى پەيدا
بوۋىنى چەندەھا نەخۇشى ترىسناك، سەرمەراي لىكەۋتەنەۋى چەندىن مىندالى
ئاشەرىيى كە زۇر چار ھىچ كەسىك ھەر دانىشىيان پىدا نانىت، ئەۋجا لەبەر
زۇرى ژمارە ۋزۇرى سەرمەرىيەكان، ئىمە تەنھا يەك ۋلات ۋەكو نەۋىيەكە
لە ۋلاتانى رۇژئاۋا دىمىنىن ۋەس، كە نەۋىش با ئەمەرىكا بىت، ئەۋجا باۋەكو
ژمارەكان خۇيان بدوۋىن ۋەسە بىكەن:

- لە سالى (۱۹۸۰)ى زاپىنى (۱,۵۵۳,۰۰۰) ھالەتى سىك لەبار بىردن ھەبوۋە، كە
(۳۰٪) لەۋ ھالەتەنە لە لايەن ئەۋ ئافرىمىتەۋە بوۋن كە تەمەنىيان لە
بىست سالى تىنەپەرىبوۋ، پۇلىسىش ۋەتەۋىيان: ژمارە پاستىيەكە سى
بەرامبەرى ئەۋمىيە كە باس كراۋە.
- لە سالى (۱۹۸۲)ى زاپىنى (۸۰٪) ئەۋ ئافرىمىتەۋە كە ماۋە پانزە سال بوۋ
مىردىيان ھەبوۋ، تەلاق دران.
- لە سالى (۱۹۸۴)ى زاپىنى (۸,۰۰۰,۰۰۰) ھەشت مىيۇن ئافرىمىت لەگەل
مىندالەكانىيان دىمىن، بەبى ھىچ يارمەتىيەكى دىمەكى.
- لە سالى (۱۹۸۶)ى زاپىنى (۲۷٪)ى دانىشتۋان لەسەر چىسابى ئافرىمىتان
دىمىيان.

- له سالی (۱۹۸۶)ی زاینی (۶۵) حالهتی دمست دریژی گردنه سهر نافرمتان هه‌بووه، له هه‌موو (۱۰,۰۰۰) هزار نافرمتیک.
- له سالی (۱۹۹۵)ی زاینی (۸۲,۰۰۰) هزار تاوانی دمست دریژی گردنه سهر نافرمتان هه‌بووه، که (۸۰٪)ی نه‌و ژماریه له دموروبه‌ری خیزان وهاوول وهاورپکاندا بووه، له کاتی‌کدا که پۆلیس ده‌لین: ژماره راستیه‌که (۲۵) نه‌ومنده‌ی نه‌ومیه که باس کراوه.
- له سالی (۱۹۹۷)ی زاینی به پپی وته‌ی نه‌و کۆمه‌لانه‌ی که پاریزگاری وداکۆکی له مافی نافرمت ده‌که‌ن: هه‌موو (۲) چرکه‌یه‌ک دمست دریژی دمکریته سهر نافرمتیک، له کاتی‌کدا که لایه‌نه فهرمیه‌کان به‌رپه‌رچی نه‌م وته‌یان دایه‌وه به‌وه‌ی که: نه‌و ژماریه زیاده‌مه‌روی تیدا کراوه، چونکه ژماره راستیه‌که نه‌ومیه که له هه‌موو (۶) چرکه‌یه‌کدا حاله‌تیکی دمست دریژی گردنه سهر نافرمتیک هه‌بووه.
- (۷۴٪)ی به‌سال‌چوه هه‌ژاره‌کان نافرمتن، و (۸۵٪)ی نه‌و نافرمتانه‌ش به ته‌نها ژیان به‌سهر دمبه‌ن، وهیج که‌سی‌کیش کۆمه‌کی وهاوکارییان ناکات.
- له سالی (۱۹۷۹ – ۱۹۸۵): نه‌شته‌رگه‌ری نه‌زۆک کردنی نافرمتان کراوه بۆ نه‌و نافرمتانه‌ی که له نه‌مه‌ریکای لاتی نییه‌وه هاتوون بۆ ولایه‌گگرتووه‌کانی نه‌مه‌ریکا، بۆ نه‌و نافرمتانه‌ی که له پمگه‌ز وئه‌صلدا له هیندییه سووره‌کانن، نه‌ویش به‌بی زانیاری وناگادار بوونی خو‌یان.
- له سالی (۱۹۸۰ – ۱۹۹۰)ی زاینی: له نه‌مه‌ریکادا نزیکه‌ی (۱,۰۰۰,۰۰۰) یه‌ک ملیۆن نافرمت کاری له‌ش فروشیان ده‌کرد.
- له سالی (۱۹۹۵): دمسهاتی دامه‌زراوه‌کانی به‌د‌مه‌وستی وله‌ش فروشی، ودمزگاکانی راگه‌یان‌دن‌یان گه‌یشه (۲۵۰۰) ملیۆن دۆلار.^(۱)

(۱) راپۆرتی سالانه به ناوی (هاموس المرأة) که له پهمانگای توێزینه‌وه‌ی نیوده‌وله‌تی له‌باره‌ی نافرمته‌وه دمرد‌ه‌چیت، که باره‌گاکه‌ی له شاری مه‌دریده.

تەۋاۋى ئەم ژمارانە دەرئەنجامىكى سىروۋشتىن بۇ ئەۋدى كە ئىمە ياسا
 ونىزامى ھاۋسەرگىرى ورپىزى ئافرىمىت لە شەرىعتى ئىسلامدا بىگۇرپىنەۋە بە
 نىزامى لەبەرىك ترازان ۋەفرە ھاۋەلى ۋەفرە دۋستى ئەۋ كەسانەى كە ھىرش
 دەكەنە سەر شەرىعتى ئىسلام.

با تەماشايەكى بۇچوونى كەسە بە وىژدانەكانى رۇژئاۋا

بەكەين لەم بابەتەدا

يەككە لە ئافرىمىتەكانىان دەئىت: ((بەرستى ژمارەى كچە سەرگەردان
 ۋەدەربەدەردەكانمان زۆر بوۋە، ۋەمەنەتەكەش بە گشت لايەكدا بلاۋ بوۋەتەۋە،
 تۋىژمەۋەدەكانىش دەزانن كە ھۆكەرەكانى چىيە، جا ئەگەر مەن ئافرىمىتەكە كە
 دەمبىنىت دەروانە ئەۋ كچانە، دىم لەم لەم دەمبىت بە ھۆى بەزمىي
 ۋخۇشەۋىستىم بۇيان، بەلام ئەم دىتەنگى ۋنازار ۋواۋمىلاى مەنە چى
 سوۋدىكىان پى دەگەيەنەت؟! باۋەكو تەۋاۋى خەلگىش ھاۋخەم ھاۋا نازارم بىن،
 چونكە ھىچ سوۋدىكى نىيە، مەگەر كار بىرەت بۇ رىگە گرتن لەم حالەتە
 پىسە. زانايەكىان بە ناۋى (تۋس) ۋاى دەمبىنىت كە دەرمان ۋچارەسەرى ئەم
 بەتا ۋنەخۇشە ئەۋمىيە كە رەۋا بىرەت بۇ پىاۋ كە زىاد لە ژنىك بەئىنىت، كە
 گومانى تىدا نىيە بەم ھۆكەرە ئەم نەخۇشە نامىنىت، ئەۋجا كچەكانمان دەبنە
 خاۋەن مال، بەلا ۋەمەنەتەكى زۆر گەۋرمىيە كە پىاۋى ئەۋروۋىي ئىجبار
 بىرەت لەسەر ئەۋدى كە تەنھا يەك ژنى ھەبىت، چونكە ئەم سىۋور دانانە ۋاى
 لە كچەكانمان كىردوۋە كە سەرگەردان بىن، ۋەفرەى داۋنەتە ناۋ كاروبارى
 پىاۋانەۋە، كە گومانى تىدا نىيە كىشە ۋگرفتەكە ھەر رۋو لە زىاد بوۋن
 ۋلەدەست دەرچوون دەكات ئەگەر رىگە نەدرەت بە پىاۋ كە زىاد لە ژنىك
 بەئىنىت، ئەبىت چى گومانىك ۋچى كىردەۋمىيەكى باش لەۋ پىاۋانە چاۋمىرئ
 بىرەت كە ژنىان ھىناۋە ۋچەندىن مىندالى ئاشەرىيان ھەيە، كە بوۋن بە
 بارگرانى ۋمەشەخۇر ۋشۋورىمى لە كۆمەلگەى مەۋفايەتىدا، بۇيە ئەگەر فرەژنى

رەوا بواپە، ئەوا ئەو هەموو ئازار و سزا و سەركزیه پەرووی لەو منداڵانە و دایكەكانیان نەدمەكرد، و ئابرووی هەردوو لایەشیان سەلامەت دەبوو. ئەو مەتا بەر بەرەمەكانی ئافرمەتان لەسەر پیاو و ئیرانی و كاولكاریمان بۆ دەهێنیت، باشە نابینن كە سرووشتی ئافرمەتان و امان پێ دەئیت كە ئەو دی لەسەر ئەمە لەسەر پیاو نییە، ئەو هەش كە لەسەر پیاو لەسەر ئەم نییە. بە پێگەدان بە فرمۆنی، هەموو ئافرمەتێك دەبێت بە خاوەن مەل و مندالی شەری خۆی)).^(١)

دانەرێکی تری ئافرمەت دەئیت: ((ئەگەر كچەكانمان لە مەلدا كارەكەری بكەن، یان وەك كارەكەر و مەهەبن، باشتر و ئاسان ترە لەو دی كە لە كارگەكاندا كار بكەن، كە ئەو كچە چەپەل دەبێت بە چلکی كەسانێك كە بۆ هەتا هەتایە پەروەق و شەوقی ژبانی ناهێنیت، ئای خۆزگە و لاتەكانی ئێمەش وەكو و لاتە ئیسلامیەكان دەبوو، كە شەرم و پەروەشت بەرز و داوین پاكی و خاوەنی تەداپە، كە كارەكەر و خەزمەتكارەكانیش لەو پەری خۆش گوزەرانیدا دەژین، و هەمان مامەنە منداڵەكانیان لەگەڵدا دەكریت، و هەرگیز نامووس و حورمەتیشیان پێ ریزی پێ ناكڕیت. بە ئێ ئەو نەنگیەکی زۆر گەورە بۆ ولاتی ئینگلیز كە كچەكانی بكاتە نموونە پەروەشت و سەرشۆری، بەهۆی زۆر تێكەڵ كردنیان لەگەڵ پیاوان، ئەو ئێمە بۆچی بۆ ئەو هەول نەدەین كە كچ بەو شیوە كار بكات كە لەگەڵ سرووشتی خۆیدا گونجاو بێت، و لە مەلەو بەیت، و كاری پیاوانیش واز ئێ بەهێریت بۆ پیاوان، تا وەكو ریز و شەرفی ئافرمەتان بە سەلامەتی بەمێنێتەو)).^(٢)

(١) تەفسیری مەنار / ٤ / ٤٨٥، كە ئەویش لە پۆژنامەی (لندن ئیرو) و مرگرتووە، لە پێنووسی پەكێك لە دانەرەكانەو، كە ئەو دی سەرمەو دەقەكەیتە بە كورتی و بە وەرگێڕاوی.

(٢) تەفسیری مەنار / ٤ / ٣٦٢، كە ئەویش لە پۆژنامەی (لندن ئیرو) و مرگرتووە، لە پێنووسی پەكێك لە دانەرەكانەو، كە ئەمە دەقەكەیتە بە كورتی و بە وەرگێڕاوی.

ئەمما فەيلەسووفى بەناوبانگى ئەلمانى (شوبنهور) دەلىت: ((بەراستى ياساكانى ژن ھىنان وشوۇ كىردن لە ئەوروپا بە پووجەلى داپىژراون، بەھەمى كە ئافرىتيان لەگەل پياودا يەكسان كىردوۋە، كە ئەمە ۋەھى لى كىردوۋىن كە تەنھا يەك ژن بەھىن، كە ئەمەش نىۋە مافەكانمانى لەدەست دەر كىردوۋىن، ۋەركەكانىشى دوۋقات كىردۆتەۋە.. ھەتا دەگاتە ئەھەمى كە دەلىت: لەو گەل ۋەتەنەۋەنى كە رېگە بە فرمۇنى دەدەن، ئافرىتىك نىيە كە مىردى نەبىت ۋەپىۋىستى ۋەكاروبارەكانى بۇ راپەرىننىت، بەلام لاي نىيە ئافرىتى شوو كىردوۋ كەمەن، كەچى ئەۋانى تر ھەر لە ژمارە نايەن، كە دىيانىيەت كەسىك نىيە داۋىيارىان بىت (دو كۆمەلەن): كچىكى شوو نەكردوۋى بەسالا چوۋ لە خىزانە پايەبەرز ۋەدەسەلەندەركەن، كە سەرگەردانە ۋەھو ۋەۋمىلايەتى، يان ئافرىتانىكى بى ھىز لە پەلە نەمەكاندا، كە ئازارە سەختەكان دەچىژن ۋەخۇيان داۋەتە بەر ناپەھەتەكانى كارە گران ۋەقورسەكان، لەۋانەشە زۆر بە رسوايى ۋەسەركىزى ۋەدە بەختى بىزىن كە ھەمەۋ بى رېزى ۋەسەرشۆرپەكى تىدا بىت، ئەمما تەنھا لە شارى لەندەن (۸۰،۰۰۰) ھەشتا ھەزار كچ ھەيە كە خويىنى شەرفىيان رېژىنراۋە، ۋەۋەنەتە قورىيانى كورت ھەلەنەن لەسەر يەك ژن، ۋەك دەرئەنجامىك بۇ پىداگىرى ۋەملەدانى ئافرىتى ئەوروپى، ۋەھو درۆ ۋەقسە پىروپوۋچانەنى كە بۇ خۆى باسىيان لىۋە دەكات. باشە كاتى ئەۋە نەھاتوۋە كە نىيەش فرمۇنى ۋەك راستىيەك بىيىن بۇ تەۋاۋى ئافرىتان بە تىكرا؟))^(۱)

(انى بىزانى) سەركىردە (ثىۋوفىيە)ى^(۲) جىھانى لە كىتەبەكەيدا بە ناۋى (الادىيان المنتشرة فى الهند)دا دەلىت: ((ھەر كاتىك نىيە بە تەرازوۋىيەكى

(۱) الإسلام روح الدنيا / مصطفى الغلاييني / ۲۲۴، ۋە ئەۋ ژمارەشە كە (شوبنهور) باسى كىردوۋە لەو كاتەى ژيانى نەۋدا بوۋە، كە ئەۋ لە سالى (۱۸۶۰) كۆچى دوايى كىردوۋە.

(۲) ۋەھەمەكى لىكراۋى يۇنا نىيە، پىك ھاتوۋە لە ھەردوۋ ۋەھى: (theos) كە بە ماناى خودا دىت، ۋە (Sophia) كە بە ماناى ھىكەمەت دىت. نىستا ۋەكو رىكخراۋ ھەن، كە بە زۆرى لە ئەمەرىكا ۋەبەرىتانيا دامەزراون، ۋەزۆرىنەى نەندامەكانىشان ئافرىتى. بۇ زانىارى

دادومرى وراست كارمىكان كىشانه بىكەين، بۇمان دمردەكەوئىت كە رېگەدان بە فرمۇنى لە ئىسلامدا _ كە ھەم پارىزگارى ھەم خۇراك ھەم پۇشاكى ئافرىمىتانى تىدايە _ دىكەوئىتە تا قورسەكەي، وكىشى زۇر زىاترە لەو داوئىن پىسى وخرابە كاريەي رۇژئاوا، كە رېگە دىمىت بە پىاوان كە ئافرىمىتانيان لايىت، تەنھا بۇ تىركردنى ئارمىزومىكانيان، پاشان ئەگەر ئارمىزوويان تىر بوو، ئىتر فرمىيان بىدەنە سەر شەقام ورېگەكان)).

(غوستاف لوبون) دەئىت: ((نيزامى فرمۇنى نيزامىكى چاكە، وئاستى رەوشتى ئەو نەتەوانە بەرز دىمىكەتەو كە لە ناوياندا پەيرەو دىكرىت، وخىزانەكانىشيان زىاتر بەيەكەو پەيوەست دىمىكەت، رېز وبەختەومرىەكى وھا دىبەخشىت بە ئافرىمىت كە لە ئەورۇپادا دىمىت ناكەوئىت)).

ئەوچا ئەوئى كە رابوورد، ئەوئەمان بۇ دووپات دىمىكەتەو كە نيزامى فرمۇنى، يان رېگەدان بە ھىنانى زىاد لە يەك ژن، لەبەر ئەو بارودۇخ وھالەتەنى كە شىرىيەتى ئىسلامى باسى لىو كىردوون، لە لايەن ھەموو بىر مەندە رۇژئاوايىيەكانەو ھەلئەوشىنراوئەو و بەرپەرج نەدراوئەو، وەك بىنىمان كە بىر مەندە بە وىزدانەكانىان شايەتيا ن لەسەر دابوو.

لە كۇتايىدا ئەو دووپات دىكەيەنەو كە: ئاينى ئىسلام بە رەوئى دانائە كە پىاويك زىاد لە ژنىك بەيىنىت، لەبەر ئەو سوودانەي كە باسما ن كىردن، بەلام ئەم رېگەپىندانەش كۆتى بۇ دانراو لە قورئاندا، وەك خوائ گەورە دىمىرەموئىت: ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَمِينِ فَأَنْكِحُوا طَائِبَاتٍ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَتْنٍ وَتِلْكَ وَرَبِّعٌ فَلِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ۖ﴾ النساء/۲. لە جىگەيەكى تردا خوائ گەورە نامازەي داو بەوئى كە دادپەرورى لە نىوان ژنەكاندا زۇر

گرانە، وەك دمه‌رمویت: ﴿وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ﴾
 النساء / ۱۲۹. ((واته: ئیوه هه‌رچه‌نده هه‌ول بدم وبتانه‌ویت، هه‌رگیز ناتوان به
 یه‌ك چاو ته‌ماشای خیزانه‌كانتان بکه‌ن، و به‌ دادبه‌رومیه‌کی تهاو له‌گه‌تیاندا
 به‌جولینه‌وه)).

هه‌روه‌ها به‌نیمان که له هه‌رمووده دره‌وشاوه‌کانی پێغه‌مبه‌ریشدا که
 پێغه‌مبه‌ر له هه‌یج هه‌رموودیه‌گدا هه‌رمانی نه‌کردوه به‌ پیاویکی خاوه‌ن ژن
 که ژنیکی تر به‌یئیت، به‌لکو به‌ پێچه‌وانه‌وه، هه‌رمانی کردوه به‌و که‌سه‌ی که
 ژنیکی زۆری هه‌بووه، که دهبیت نه‌ومندمیان ته‌لاق بدات تاوه‌کو ده‌گه‌نه
 ژماریه‌کی دیاری کراو، وەك باسما‌ن کرد له هه‌رمووده‌که‌ی سالیم که له
 باوکیه‌وه گیراویه‌تی‌وه له غه‌یه‌لانی کورپی سه‌له‌مه‌ی (ثقی‌ی)‌وه که کاتیک
 موسولمان بوو، ده ژنی هه‌بوو، پێغه‌مبه‌ریش پیتی هه‌رموو: چوار له‌وانه
 هه‌لبێژره.

من وها دهبینم که مه‌سه‌له‌که‌ پوون بوویه‌وه، وگومانه‌که‌ش لاچوو، ده‌ریش
 که‌وت که پێکه‌دان به‌ هه‌ینانی ژنیک زیاتر، که له شه‌ریعه‌تی ئیسلامیدا هاتوه‌وه،
 له راستیدا پێژیکه‌ بو ئافه‌رمتان، چونکه‌ مرو‌ف دهبیت به‌ ته‌واومتی تی‌ بفکریت
 ولیکی بداته‌وه، له‌به‌ر نه‌وه که هه‌یج وێژدانیه‌کی تیدا نییه که ته‌نها به‌روانه‌یه
 نه‌و ژنه‌ی که می‌رده‌که‌ی ژنیکی تری هه‌یناوه به‌سه‌ریدا، چونکه‌ نه‌وه‌ی تریش
 که می‌رده‌که‌ ماره‌ی ده‌کات ودمیه‌یئیت، نه‌ویش هه‌ر ئافه‌رمته، وشه‌رعیش پێژی
 لی ناوه به‌وه‌ی که پێکه‌ی داوه به‌ پیاو که ماره‌ی بکات و به‌یه‌یئیت، وەك
 چارمه‌ریک بو نه‌و کێشه‌ کو‌مه‌لایه‌تی وئابووریانه‌ی که به‌ ده‌ستیانه‌وه
 دمه‌نالیئیت وپێیانه‌وه گیرۆده‌یه.

داواکارین له خوا‌ی گه‌ورمه‌ش که له کاروباری دنیا و دینه‌ماندا
 به‌رچاوپرۆشمان بکات، خو‌شی نه‌زانیت که مه‌به‌ستمان چیه‌.

بەشى چوارەم

مافى ئافرىتى لە ھەئىزاردنى مىردەكەيدا

ئاينى ئىسلام پىياو وژنى يەكسان كىردوو ھە مافى ھەئىزاردنى ھەريەكەيان بۇ ئەوى ترىان، ودمسەلاتى نەداو ھە باوك ودايك كە ئىجباريان بكەن، چونكە رۆلى باوك ودايك لە ژن بۇ ھىنان وبەشوودانى مندالەكانيان خوى لە نامۆزگارى ورپنمووييدا دمىنىتەو، بۆيە بۆيان نىيە كە مندالەكانيان _ چى نىر بن ياخود مى _ ئىجبار بكەن لەسەر ھاوسەرگىرەك كە پىي رازى نىن، بەلكو ويست وئارمىزوو ھەئىزاردن لە گۆتاييدا ھەر بە دەستى مندالەكانە.

ھاوسەرگىرى يەككە لە تايبەتمەندىەكانى مروڤە، بۆيە ئىجبار كىردنى كچىك لەلايەن يەككە لە باوك ودايكەو ھە لەسەر ئەو ھە كە شوو بكات بە كەسك كە نايەوئىت، لە شەرعدا ھەرامە، چونكە ستەمە وبە دەستىرپىزى دادمىرپىت لەسەر مافى كەسانى تر، ئافرىتىش لە ئاينى ئىسلامدا ئازادى وسەرپەستىەكى تەواوى ھەيە لە رازى بوون ورازى نەبوون بەو كەسە كە دىتە خوازبىنى كىردنى، باوكى ئەو كچە يان سەرپەشتىارمەكى مافى ئەو ھەيان نىيە كە بە زۆر بىدەن بەو كەسە كە نايەوئىت، چونكە ژيانى ھاوسەرگىرى ناگونجىت كە لەسەر بناغەى زۆرلىكىردن وناچار كىردن دابمەزىت، لەبەر ئەو ھە كە زۆرلىكىردن وناچار كىردن دژى ئەو خۆشەويستى وسۆزمىە كە خواى كەورە خستووئەتە نىوان ژن ومىردەو.

ئەم بىرپارمىش كە باسما كىرد دىقكى زۆرى شەرىعەتە خاوينەكەمانى لەسەر ھاتوو، ھەرومەھا چەندىن راستى ورووداوى واقىيەى عەمەلىش ھەن كە بۇ تەواوى جىھانى روون كىردووتەو كە ئەم پىغەمبەرەى (صلى الله عليه وسلم)

کە پێشەوای هەموو مەروفاپەتیه، خەلات و سۆزی خوایی بوو لەگەڵ ئافرمەتان و سەرپەرشتیارانی شیان، لە ڕووبەر و ڕووبوونە و میهکی ئاشکرای هەموو ئەو نیزامانە کە لە سەر دەمی نەفامیدا سته میان لە ئافرمەت دەکرد، و مافی ئەوێ دا بە ئافرمەت کە خۆی هاوسەری خۆی هەڵبژێرت، ئەو جۆرە بەشوودانە هەلومشاندموه کە بە هەول دراوه بە ناچارکردن ئەنجام بدریت، ئەگەرچی لەلایەن باوکیشەوه بێت، ئاشکراشە کە ئەمە پێچەوانەی داب و نەهریتی عەرەبەکان بوو لەو کاتەدا، وەك تاقی کردنەومیهك و مەها بوو بۆ دلی ئیماندارەکان، کە دەبێت ڕازی بن بەو شەریعەتە کە بەم شیومیه ڕیزی لە ئافرمەت گرتو، و حیسابی بۆ ویست و ئارەزوو و هەلبژاردنی کردوو، دەبێت خۆیان دوور بخەنەوه و خاوین بکەنەوه لە هەموو ئەو نیزامانە کە بێ ڕیزی و سته میان لە ئافرمەتان کردوو، و بە چاوی سووك تەماشایان کردوو.

تەواوی فەرموودەکانی پێغەمبەریش (صلی الله علیه وسلم) لەم

باسەدا جەخت لەسەر بوونی ئەم مافە دەکەنەوه:

- یەکیك لەوانە، ئەو فەرموودمیە پێغەمبەرە کە دەفەرموێت: ((لا تنكح الیم حتی تستأمر، ولا تنكح البکر حتی تستأذن. قالوا یا رسول الله، وکیف إنهن؟ قال: ان تسکت))^(۱) واتە: ئافرمەتی بێومژن بەشو و نادریت، تاو مگو پرسی بێ نەکریت و خۆی بپار نەدات، کچیش بە شو و نادریت، تاو مگو داوی ڕینگەپێدانێ ئی نەکریت. ئەوجا پرسیان لە پێغەمبەر: ئەی

(۱) البخاری/ کتاب النکاح/ باب لا ینکح الاب و غیره البکر والثیب إلا برضاها/ ۴۸۴۲، و مسلم/ کتاب النکاح/ باب استئذان الثیب فی النکاح بالنطق والبکر بالسکوت/ ۱۴۱۹، والنسائی/ کتاب النکاح/ إذن البکر/ ۳۲۶۷، وأحمد فی مسنده/ مسند المکثرین من الصحابة/ مسند أبی هريرة/ ۹۶۰۳، والبيهقي فی السنن الکبری/ کتاب النکاح/ باب إذن البکر الصمت، وإذن الثیب الکلام/

پېغه مبهري خوا (صلی الله علیه وسلم)، رېگه پېدانی کچ چۆن ده بېت؟
نه ویش فهرمووی: به وه دمبیت که بى دمنگ بیت وهسه نه کات.

• ههرومه جارێك كچێك هاته خزمهتی وگلهیی له وه دهکرد که باوکی به ناچار کردن داویهتی به شوو، نه ویش پێی ناخۆش بووه، پېغه مبهريش (صلی الله علیه وسلم) سه رېشکی کرد.^(۱)

• دهگێرنه وه که پیاوێك كچێکی خۆی به زۆر به شوو دابوو، كچه كەش هاته خزمهتی پېغه مبهري (صلی الله علیه وسلم)، ووتی: باوكم به زۆر به شووی داوم، وپېشتریش كۆره مامېكم خوازیبێنی كردهووم. پېغه مبهريش فهرمووی: ((لا نکاح له، انكحي من سنت))^(۲) واته: بۆ نهو نیکاحه كمت پېویست نابیت، به لكو بۆت ههیه که پاش هه لوه شانده وه شوو بکهیت بهو کهسهی که خۆت دمه ویت.

• دهگێرنه وه له خه نسانی كچی خود دامه وه که وتوویمتی: کچ بووم و باوكم به شووی دام و منیش پیم ناخۆش بوو، بۆیه گله ییم برده خزمهتی پېغه مبهري (صلی الله علیه وسلم)، نه ویش فهرمووی: ((لاتکحها وهي کاره))^(۳) واته: نابیت به شووی بدهیت، له کاتی کدا پێی ناخۆش بیت.

• دهگێرنه وه که نافرمتیکی نه نصاری ژنی پیاوێکی نه نصاری بوو، جا پیاومکه له رۆژی ئو خوددا شه هید کرا، وکۆرپکیشی لهو پیاوه هه بوو، پاشان (دوو پیاو) مامی کۆرپکه ی له گه ل پیاوێکی تری خزمی باوکی ژنه که

(۱) ابو داود في السنن/ كتاب النکاح/ باب في البكر يزوجه ابوها ولا يستأمرها/ ۲۰۹۶، وابن ماجه/ باب من زوج ابنته وهي کارهه/ ۱۸۷۵، واحمد في مسنده/ مسند بني هاشم/ مسند عبد الله بن العباس/ ۲۴۶۹.

(۲) النسائي في السنن الكبرى/ كتاب النکاح/ النهي عن أن تنكح البكر حتى تستأذن والشيخ حتى تستأمر/ ۵۳۷۹.

(۳) الطبراني في المعجم الكبير/ مسند النساء باب الخاء/ خنساء بنت خدام بن خالد الأنصارية/ ۶۴۱، والنسائي في السنن الكبرى/ كتاب النکاح/ باب البكر يزوجه ابوها وهي کارهه/ ۵۲۸۲.

خوازيبينان كرد، نهوئيش درا به پياومكهى خزمى باوكى، ونه درا به مامى مندالهكهى، بويه هاته خزمهتى پيغه مبهى (صلى الله عليه وسلم)، ووتى: باوكم داومى به پياويك كه خوّم نامه وئيت، ونه داوم به مامى مندالهكهى، منيش دمرانم كه مندالهكهى ئى دمه نرئته وه. نهو جا پيغه مبهى (صلى الله عليه وسلم) بانگى باوكى ژنهكهى كرد، و(به شيوى پرسىيار) فهرمووى: كچه كهت داوه به فلانه پياو؟ نهوئيش وتى: به ئى. پيغه مبهى (صلى الله عليه وسلم) فهرمووى: ماره كردنه كهت بو نهو پياوه چه سپاو نابيت، به لكو دمكرئت هه ئى بوومشئيتته وه، وپرؤ شوو بكهروه به مامى مندالهكهى.^(۱)

• فهرموودميهكى پيغه مبهى (صلى الله عليه وسلم) ههيه: كه دايكه عائشه (خوى ئى رازى بيت) پرسىيارى ئى كرد له بارهى نهو كچهى كه كه سوكارى دميدن به شوو، ئايا پرسى پى دمكرئت، يان نا؟ پيغه مبهى (صلى الله عليه وسلم) فهرمووى: به ئى پرسى پى دمكرئت. جا دايكه عائشه فهرمووى: نهى نهو شهرم دمكات، پيغه مبهى (صلى الله عليه وسلم) فهرمووى: نه گهر بى دمگ بوو، وهىچى نهوت، نهوه رازى بووه. والبكر تستاذن فى نفسها واذنهما صماتهما)). له جيگهيهكى تر دا بهم شيوميه هاتووه: ((والبكر يستاذنهما ابوها فى نفسها واذنهما صماتهما)). له ههردوو سهحيجى بوخارى وموسلىما هاتووه كه پيغه مبهى (صلى الله عليه وسلم) فهرموويهتى: ((ولا تنكح البكر حتى تستاذن قالوا يا رسول الله وكيف اذنهما؟ قال ان تسكت)). كچيكيش پرسىيارى كرد له پيغه مبهى (صلى الله عليه وسلم) باوكى به شووى داوه ونه مئيش پيى ناخوشه، پيغه مبهى (صلى الله عليه وسلم) سهريشكى كرد. فهرمانى داوه به وهى كه پرس وپرمزاهه ندى كچ وهر بگيرئت، ونههى كردووه له وهى كه به بى ريگه پيدان وپرمزاهه ندى خوى

(۱) عبد الرزاق فى مصنفه/ كتاب النكاح/ باب ما يكره عليه من النكاح فلا يجوز/ ۱۰۳۰۴، وكذا بتعبير آخر ذكره: سعيد بن منصور فى سننه/ باب ما جاء فى استثمار البكر والثيب/ ۵۶۸، وابن أبي شيبة فى مصنفه/ كتاب النكاح/ من أجاز به بغير ولي ولم يفرق/ ۱۵۹۵۲.

بدریت به شوو، نمو نافرمتی سمرپشك كردوو كه بهی پرسی کردن به شوو دراود، بویه چۆن دمبیت که لهم هه موو هه موودمیه لادبریت وبه پیچه وانموه پرهتار بکرت!!^(۱)

ئەوجا گرنگی دانی ئیسلام به مەسەلەى هەلبژاردن له نێوان ژن ومێرددا راستیهکەى ئەومێه که ئەم ئاینه گرنگی دمدات به ناوکی سهرهکی درووست بوونی خیزان، چونکه سهرهتای خیزان به پیاو وژن دمست پی دمکات که به پیی فەناعەت وتیگه پشتنی ههردووکیان گه پشتون بهیهک، که نه مهش کاریگهری دمبیت له سهر خیزان، کاتیك که گهوره دمبیت ولق ولایه نه کانی زیاد دمکات، خیزانیش خشتی سهرهکی و بناغه ی پیکهینانی کۆمه لگایه، ههر له سهر نمو بناغه یه ساغهش شارستانی درووست دمبیت وبهها به مرزه کانیش گه شه دهکهن.

به لگه ی گرنگی بوونی نافرمت بو پیکهینانی کۆمه لگایه کی موسولمان، وتهیه کی (امیر الشعراء أحمد شوقي) یه که دهئیت:

الأم مدرسة إذا أعددتها • أعددت شعباً طيب الأعراق

واته:

دايك قوتابخانه يه، گهر باش ناماده ی بکه ی

گه ئیکی پشه خاوین بو خۆت دمسته بهر نه که ی

ههرومها وهك چۆن ئیسلام مافی ههلبژاردنی مێردی داوه به نافرمت، به هه مان شیوه مافی ئەومشی پێداوه که سمرپشك بیت له مانموه وپیکهوه ژیان یان جیا بوونهوه، له کاتی کدا که ژیان وپیکهوه بوونیان خراپ دمبیت، ونه شه مگونجا که ریک بکهون وپیک بهیترینهوه، ههر بویه مەسەلەى ته لاهی داناوه، ئەومیش له پیناو به مرزه ومندی ژن ومێرده که به یه کسانى.

(۱) اعلام الموقعين/ ابن القيم/ ۴/ ۲۶۰ - ۲۶۱/ دار الكتب العلمية.

يەككە لىمۇ چەمكە باۋانەي گە لەبارەي ئىسلام و نىزامى خىزا نىيەۋە ھەيە، ئەۋمىيە كە: تەنھا پىاۋ مافى ئەۋەي ھەيە كە پەيۋەندى ھاۋسەرىتى كۆتايى پى بېيىتىت، تەنھا ئەۋىش خاۋەن بېيارە لە تەلەقدا، ئافرىمىت ئەم مافەي نىيە، بەلەم راستىيەكەي ۋەھا نىيە.

چۈنكى شەرىعتى ئىسلامى بەۋ نىزامە پى ۋىنەيەۋە ۋەك چۈن مافى كۆتايى ھىنانى پەيۋەندى ھاۋسەرىتى داۋە بە پىاۋ، ھەروا ئەۋ مافەشى داۋە بە ئافرىمىت، كە ئەم كۆتايى پى ھىنانە لەلەيەن ئافرىمىتەۋە خۇي لە چەند شىۋەيەكدا دەيىنىتەۋە:

- ئەۋمىت ئافرىمىت بۇي ھەيە بەمەرجى بگىرىت لەسەر مىردەكەي، كە مەسەلەي تەلەق بەدەستى خۇي بىت، بەۋ مانايەي كە ھەر كاتىك بىيەۋىت، خۇي تەلەق بەدات، كە لەم ھالەتەدا ئافرىمىتەكە خۇي تەلەقى خۇي دەدات، ۋەھەموۋ مافەكانىشى دەكەۋىت، ۋەھەروەكۇ ئەۋە ۋەھايە كە مىردەكەي تەلەقى دابىت، بۇيە ھىچ لە مافەكانى كەم نابىتەۋە.
- ھەروەھا بۇي ھەيە كە داۋاي جىبابوۋنەۋە بىكات لە مىردەكەي، بە ھۇي زىان لىكەۋتەۋە، ئەگەر زىانىكى كاريگەرى لە مىردەكەيەۋە پى گەشت، ئەۋكاتە دادۋەر لەيەكەيەن جىيا دەكاتەۋە، ۋەلەم كاتەشدا ھەموۋ مافەكانى دەكەۋىت بە پى كەمو كورتى.
- ھەروەھا بۇشى ھەيە كە (خەلغ) بىكات، كە لەم ھالەتەياندا دەتوانىت لە مىردەكەي جىيا بىيىتەۋە، بەلەم دەيىت دەسبەردارى ھەندىك لە مافەكانى بىيىت، چۈنكى ھۇيەكى ۋەھا نىيە بۇ كۆتايى پى ھىنانى پەيۋەندى ھاۋسەرگىريەكە، بۇيە ھىچ دادبەرۋەرى تىدا نىيە كە مافەكانى ئەم ژنە بە مىردەكەي بېزىرىت، كە ئەۋ ھەر مەبەستىتى ۋاۋاي ئەۋەش دەكات كە پىكەۋە زىانەكەيان ھەر بەردەۋام بىت.

بەلگەش زۆرن بۆ ئەۋەدى كە ئافرىمىت سەرپىشكە لە بىرىارى جىبابوونەۋەدا، لەۋانە:

- ئىبنو عەبباس (خودا لە خۇى وىاۋكىشى رازى بىت) بۇمان دىگىرپىتەۋە: كە مىردەكەى (بىرە) كۆپلەيەك بوو، پىيان دەۋت: (مغىث): ئىستاش ۋەك بلىت ھەر لەبەر چاۋمە كە بەشۋىنىدا دەرۋىشت ۋەدىگىرىا ۋەفرمىسك بە رىشىدا دىمھاتە خوارەۋە، جا پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ۋەرموۋى بە عەبباسى مامى: ئەى عەباس، سەرت سوور نامىنىت لە خۇشەۋىستى (مغىث) بۆ (بىرە)، ۋە رىق لىبوۋنى (بىرە) بۆ (مغىث)؟ ئەۋجا پىغەمبەر ۋەرموۋى: ئەگەر بىرىت بىگىرپىتەۋە بۆ لى؟ (لە گىرپانەۋەيەكدا دىمەرموۋىت: چۈنكە باۋكى مىندالەكەتە) (بىرە)ش ۋتى: ئەى پىغەمبەرى خوا، ۋەرمەنەم بى دەكەيت؟ ئەۋىش ۋەرموۋى: تەنھا تىكا دىكەم. ئەۋىش ۋتى: دەى من ھىچ پىۋىستىم بەئەۋ نىيە. ^(۱) ئەمەش لە كاتىكدا كە زانى ۋەرموۋەدەكەى پىغەمبەر ۋەرمەنەم نىيە، بەلكو تەنھا راپىزىكە ۋ ئەم سەرپىشكە لەۋەدا كە نەيكات، چۈنكە ئەۋ ژنە مافى خۇى بوو كە نەچىتەۋە لى مىردەكەى، لەبەر ئەۋە كە خۇى نازاد بوۋە (مەۋلوم پىشتر ژنەكە خۇشى كەنىزەك بوۋە).
- ژنەكەى (ثابت)ى كورى ۋەيس ھاتە خزمەتى پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)، ۋتى: ئەى پىغەمبەرى خوا، من رىق لە دىن ۋرەۋىستى (ثابت)

(۱) البخارى/ كتاب الطلاق/ باب شفاعۃ النبی صلى الله عليه وسلم على زوج بريرة/ ۴۹۷۹، والنسائي/ كتاب آداب القضاة/ شفاعۃ الحاكم للخصوم قبل فصل الحكم/ ۵۴۱۷، وابن ماجه/ كتاب الطلاق/ باب خيار الامة اذا اعتقت/ ۲۰۷۵، والدارمي/ كتاب الطلاق/ باب في تخيير الامة تكون تحت العبد فتعتق/ ۲۹۲، وابن حبان/ كتاب الطلاق/ ۴۲۷۲، والدار قطني/ كتاب زكاة الفطر/ باب في اوامر النبي/ ۱، والطبراني في المعجم الكبير/ باب العين/ احاديث عبد الله بن العباس/ ۱۹۶۲، والبيهقي في السنن الكبرى/ كتاب النكاح/ باب الامة تعتق وزوجها عبد/ ۱۴۰۴۵.

نىيە، بەلام ئەۋەندە ھەيە كە خۇشەم ناۋىت (لە گىرپانەۋىيەكى تردا
وتوۋىيەتى: پىم ناخۇشە كە موسولمانم كارىك بىكەم كە خراپ بىت لەگەل
مىردەكەم، و لە كاھىر بوون نىزىكەم بىكاتەۋە)، پىغەمبەرىش ھەرموۋى:
باخچەكەى بۇ دەگەرپىنئىتەۋە؟ ئەۋىش وتى: بەلى. نىتەر باخچەكەى بۇ
گەراندەۋە، و پىغەمبەرىش ھەرمانى پى كىرد (كە باخچەكە ۋەربىگىرئىتەۋەۋ
تەلەھىكى بدات)، وپاشان لە يەگىر جىبابوۋنەۋە.^(۱)

نەمە ۋەكو روونكردەنەۋىيەكى كورت بۇ مەسەلەى ھەلپزاردنى زن بۇ
مىردى خۇى، وپىز گرتن لە وىست وئارەزوۋى ئەۋ زنە، ئەگەر وىستى لە
مىردەكەى جىا بىپىتەۋە. ھەر بۇيە نە باوك ونە ھىچ كەسىكى تىرىش بۇيان
نىيە كە كورپان كىچ ناچار بىكەن بە ھاۋسەر بوونىان لەگەل كەسىك كە پىيان
ناخۇشە ۋەزىيان لىى نىيە، ھەروھە ئافرىتى بۇى ھەيە كە كۆتايى بە
پەيۋەندى ھاۋسەرئىتى بەپىنئىت بەۋ شىۋانەى كە باس كران، وخواى گەۋرەش لە
ھەموان بالادەست تر وزانا ترە.

(۱) البخارى/ كتاب الطلاق/ باب الخلع وكيفية الطلاق فيه / ۴۹۷۱، والنسائي/ باب ما جاء في
الخلع / ۲۴۶۲، وابن ماجه/ باب المختلعة تأخذ ما أعطاها / ۲۰۵۶، والدار قطني/ باب المهر / ۳۸،
والطبراني في المعجم الكبير/ باب السين/ سهل بن الحنظلية الأنصاري / ۱۱۹۶۹، والبيهقي في
السنن الكبرى/ كتاب الخلع والطلاق/ باب الوجه الذي تحل به الفدية/ ۱۴۶۳.

بەشى پىنجەم

پىش نوپۇزى كىردى ئافرىتى

نوپۇز عىبادەتتىكى كە خۇاى گەورە چۆنىتى وشىۋازى بۇ دانائە، وھەۋلى
ھىچ كەسىكى تىدا نىيە. ھەر خۇشى چەند مەرجىكى بۇ دانائە، تاۋەكو
دروست بىت. نىرىنەيى كەسى پىش نوپۇزى كىردوۋە بە پەكىك لە مەرجەكانى
كىردى نوپۇز بە كۆمەل، كە ئەمەش نە مافە بۇ پىاۋ، ونە كەمكىردنەۋەى پەلە و
پايەى ئافرىتىشە، بەلكو بەر لە ھەموو شتىك ئەمە مەسەلەپەكى
(تەبىدى) پە.^(۱)

موسولمانانىش لە رىز گىرتى ئافرىتىا يەككىنگىن، پىشيان واپە كە رىگە
نەدان بە پىش نوپۇزى ئافرىتى رىزى تىداپە بۇى، نەۋەك بى رىزى وسووك
سەپىر كىردى.

پەكىكىش لە فەرمانە ئىسلامىيەكان بۇ ئەم مەبەستە نەۋەپە كە خۇاى
گەورە فەرمانى كىردوۋە بە ئافرىتان كە لە پىشتەۋەى رىزى پىاۋانەۋە بوۋەستىن،
چونكە نوپۇز كىردى موسولمانان سوچىدە وكرىنوۋش بىردىن لەخۇ دىگىرىت، كە
ئەمە ۋەك ئەۋ ۋتە غەربىيە ۋەھاپە كە دەلىت: (لما احرك لىقندىك). واتە:
بۇپە دۋاى خستى، تاۋەكو پىشت بىخات. بەۋاتاپەكى تر: ئەۋ دۋاخستىنە خۇى
بۇخۇى پىشخستىنە. بۇپە خستىنە دۋاۋەى ئافرىتان لە رىزىمەكانى نوپۇزدا جۇرىك
نىيە لە جۇرمەكانى دابەزاندنى رىز وپەلەى ئافرىتان، بەلكو لەبەر بەرز كىردنەۋە

(۱) مەسەلەى (تەبىدى) بەۋ مەسەلەپە دىۋەرتىت كە نىمە وىكو موسولمان دىۋىت پىنپەۋە
پابەند بىن، ئەگەرچى نەشرانىن جى حىكمەتتىكى تىداپە. (ۋەركىر)

ورپىزگىرتىن ورپەچاۋ كىردىنى پەرۋەردە وشەرم ونەدەمبە بەرزىمىكانە، ھەرۈمھا ھاۋكارىيەكىشە لە نىۋان پىۋان و ئافرىمىتاندا لە گوپرايەلى كىردىن و جىيەجى كىردىن ھەرمانى شەرىق سەبارمىت بە گىرتىنى چاۋمىكان ونەزىمىر نەكردىن.

لە راستىدا مەسەلەى پىشنىۋىژى ئافرىمىت بۇ پىۋا لە دوو گۆشەۋە تەماشىا دەكرىت:

گۆشەى يەكەم: برىتىيە لە واقىيى كىر ۋەھەلىسوۋكەۋتى موسولمانان بە درىژايى مىژۋو.

گۆشەى دوۋەم: سامان وبەرھەمە فىقھىيەكان، وكتىب ونووسىراۋە مىمانەدارمىكان، بەلەى موسولمانانەۋە.

سەبارمىت بە واقىيى كىرى موسولمانان: ئەبىنەن كە موسولمانان لە رۆژ ھەلەت ورۆژ ئاۋا، وئەۋانەى پىشنىيە وپاشىنىش ھەموۋ بە كىردار كۆدەنگىن لەسەر ئەۋەى كە ئافرىمىت نەبىت بانگ بدات، ونەبىت پىش نۆيژى بۇ پىۋان بىكات و، نەبىت پىش نۆيژى نۆيژى ھەينى بىكات. چۈنكە مىژۋو ئىسلامى بە درىژايى چۈۋاردە سەدە بەخۆيەۋە نەبىنىۋە كە: ئافرىمىت كە وتارى ھەينى خۆيىندەبىت، وپىشنىۋىژى بۇ پىۋان كىردەبىت، ھەتاۋمىكو لەو سەردەمانەشدا كە ئافرىمىت ھەرمەن رەۋا بوۋە، ۋەكو (شجرة الدن)^(۱) لە مىصر لە كاتى پاشايەتىدا، لەو سەردەمەشدا ئافرىمىت وتارى ھەينى نەخۆيىندەۋتەۋە، وپىشنىۋىژىشى بۇ پىۋان نەكردۋە.

(۱) ژنى يەمىن كە پاشا نەبىۋىيەكان بوۋە لە مىصر وپاشان خۆشى بوۋە بە دەسەلەتدارى نەۋە ۋلاتە. ۋە سالى (۱۲۵۷) ى زەينى كۆچى دۋاى كىردۋە (كۆۋراۋە) ۋەھەر لەۋىش بە خاك سىپىرراۋە. دۋاترىش لە باسى ئەۋە ئافرىمىتەى كە ھەرمەنرۋاىيان كىردۋە، بە درىژى باس دىكرىت. (ۋەركىزىر)

سەبارەت بە سامان و بەرھەمە شەریعیەکانیش: کاتێک کە تەماشای دەقی نوسراو و کتێبە فێقیەکان دەکەین، دەبینین کە: زانایانی فێقی ئیسلامی پێناسەی پێشنوێژیان بەو کردوووە کە: بریتییە لە بەستنه‌وه‌ی نوێژی کەسێک بە نوێژی کەسێکی تەرەو بەو مەرجانەی کە شەرع بە روونی دایناون. کەوابوو پێشنوێژ نابێت بە پێشنوێژ مەگەر کەسێک بێت و نوێژەکەی خۆی بە نوێژی ئەو مەووە بەستیتەووە، کە ئەم پێکەووە بەستنه‌ش خۆی لە خۆیدا پێشنوێژیەکیە و هەر ئەویش مەبەست و ئامانجی ئیقتیدا و شوێن کەوتنەکیە.

سەبارەت بەو دەقی شەریعیە پێشنوێژەکان کە لەم مەسەلەیدا هاتوون، دوو فەرموودەی پێغەمبەرن:

یەكەم: فەرموودمێکە کە وەدەقی کچی عەبدولای کوری (حارث) دەگیرێتەو کە پێغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) بانگیبێژی بۆ دانا کە بانگی بۆ بدات، و فەرمانیشی پێ دا کە خۆی پێشنوێژی بۆ کەسەکانی ناو خێزانەکی بکات.^(١)

دووهم: فەرموودمێکە کە جابیری کوری عەبدولای، لە گیرانەو مەکیدای بۆ یەکیەک لە وتارەکانی پێغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم)، بۆمان دەگیرێتەو،

(١) أبو داود في السنن/ كتاب الصلاة/ باب إمامة النساء/ ٥٩٢، واحمد في مسنده/ مسند القبائل/ حديث ورقة بنت عبد الله بن الحارث الأنصاري/ ٢٧٣٢٤، والدار قطني/ كتاب الصلاة/ باب صلاة النساء جماعة وموقف إمامهن/ ١، والطبراني في المعجم الكبير/ باب من يعرف من النساء بالكنى لمن لم ينته إلينا أسماؤهن ممن لهن صحبة/ أم ورقة بنت عبد الله بن الحارث الأنصارية، والبيهقي في السنن الكبرى/ كتاب الحيض/ باب إثبات إمامة المرأة/ ٥١٣٦. وه له ريوایه‌تیکی تردا بەم شیوە هاتوووە کە حەزەرت فەرموویەتی: ((انطلقوا بنا نزور الشهيدة وأذن لها أن تؤذن لها وإن تؤم أهل دارها في الفريضة (الفرائض))). ابن خزيمة/ كتاب الصلاة/ باب إمامة المرأة النساء في الفريضة/ ١٦٧٦، والحاكم في المستدرک/ كتاب الصلاة/ باب فضل الصلوات الخمسة/ ٧٢٠، والبيهقي في السنن الكبرى/ كتاب الحيض/ باب إثبات إمامة المرأة/ ٥١٣٧.

ودمه فرمویت: پیغه مبهری خوا وتاری بۆ داین... تاو مگو گه یشته نه وهی که
 فرمووی: ناگادار بن که نابیت هیچ نافرمتیک پيشنوئیزی بۆ هیچ بیاوئیک
 بکات، با عهرمی دهمته کیش پيشنوئیزی بۆ کۆچهر (مهاجر) نه کات، با
 کهسی خراپه کاریش پيشنوئیزی بۆ کهسی ئیماندار نه کات، مه گهر به زۆری
 شمشیر وهامچی خۆی سه پانده بیت، ولیی بترسن.^(۱)

هه ندیک له فرموودنهسان نه وه فرمووده ی که میان به فرموودمه کی
 لاواز داناوه، وهک شیخی ئیبنو حه جهری عه سقه لانی، که فرموویه تی: له
 زنجیره ی گیرانه وه که یدا عه بدولره حمانی کورپی خه لاد هه یه که نه وه
 که سایه تیهش (فیه جهالة). واته: یان که سیکی نه ناسراوه، یان که سیکه ته وای
 سیفه ته کانی زانراو نییه.^(۲)

فرمووده ی دووه میش زۆریک له فرموودنهسان به لاوازیان داناوه،
 که وایوو له فرمووده ی یه که م زۆر لاواز تره، چونکه شیخی عه سقه لانی
 فرموویه تی: له زنجیره ی گیرانه وه که یدا عه بدولای کورپی موحه مه دی عه ده ی
 هه یه، که وه کیعی به صری تاوانباری کردوو به وهی که فرمووده دادمه نیت،
 مامۆستاکه شی که عه لی کورپی جه ده عانه نه ویش که سیکی لاواز وبی هیزه.^(۳)

سه بارمت به سامان و به ره هه م وکتیبه فیقه یه کانی موسولمانان
 له م مه سه له یه دا: _ که نه ویش تیگه یشتنیکی درووستی رنسا گشتیه کانی
 شه ریعه ته، به تایبه تی کاتیک که کۆده نگی له سه ر هاتبیت _ نه ومتا ته وای

(۱) ابن ماجه / کتاب اقامه الصلاة والسنة فیها / باب فی فرض الجمعة / ۱۰۸۱، والطبرانی فی
 الاوسط / ۲ / ۶۴ / ۱۲۶۱، وأبو یعلی فی مسند / مسند جابر / ۸۵۶، والبيهقي فی السنن الکبری /
 کتاب الجمعة / ۵۳۵۹، والأصبهانی فی حلیة الأولیاء / سباع الموصلي / ۸ / ۲۹۶.

(۲) تلخیص الحیر / ۲ / ۲۶ - ۲۷ / أحمد فی مسند بن علي بن حجر أبو الفضل العسقلانی /
 المدینه المنوره. ۱۲۸۴ - ۱۹۶۴ / تحقیق: السيد عبدالله هاشم الیماني المدني.

(۳) تلخیص الحیر / ۲ / ۳۲.

زانایانی هەر چوار مەزھەبەکە، بەلکو هەر هەشت مەزھەبەکە^(١)، وەهوت زانا وشارمزاگانی شاری مەدینە پیرۆزیش^(٢) کۆدمنگن لەسەر ئەوێ که نابیت ئافەرت پێشنوێزی بۆ پیاو- بکات لە نوێژە فەرمەکاندا، هەر پیاوێکیش نوێژ لە دوایەوه بکات نوێژەکەى درووست نییه. بەلام هەندیک لە زانایانی وەك: (ابو ثور و مزنی و ابن جریر) بە شیومیەکی تاک رەوی و بەدەر لەو کۆدەنگیە پێیان وایە که نوێژی پیاوان لە پشت ئافەرتەوه لە نوێژە فەرمەکانیشدا درووستە^(٣)، هەروەها موحیدینی ئیبنو عەرمبیش، که زاهیری مەزھەبە، هەر هەمان بۆچوونی هەیه.

سەبارەت بە نوێژە سونەتەکان و نوێژی تەراویحیش، ئەو زۆرینەى زانایان هەر پێیان وایە که نابیت، بەلام هەندیک لە پەیرەوانی نیمامی ئەحمەد بە پێچەوانەى ئەوانەوه، و توویانە: درووستە ئافەرت پێشنوێژی بکات بۆ پیاوان لە نوێژی سونەت و تەراویحدا، یەکیك لەوانە (ابن مفلح) ه که لەسەر پێشنوێژی ئافەرت باسی کردووه، و توویەتی: ((لە نوێژی سونەتدا درووستە، لە تەراویحیشدا درووستە، و تراوه: درووستە ئەگەر لە خوێندنی قورئاندا باشتر بێت، و تراوه: ئەگەر ژنەکە قورئان خوین بێت، بەلام نوێژکەرە شوین کەوتومەکان قورئان خوین نەبن، و تراوه: درووستە ئەگەر خزم بن، و تراوه: درووستە ئەگەر ئافەرتەکە پیر و بەسالأچوو بێت، بەلام لە دواى پیاوێکانەوه

(١) واتە: (مالکی و حنفی و شافعی و حنبلی و جعفری و زیدی و ظاهری و اباضی).

(٢) واتە: (سعيد بن المسيب والقاسم بن محمد وعروة بن الزبير وخارجة بن زيد وابو سلمة بن عبد الرحمن وعبد الله بن عتبة بن مسعود وسليمان بن يسار).

پروانە: الجامع لأحكام القرآن للقرطبي / ٨ / ٢١٥. وحلیة الاولیاء لأبي نعیم الاصفهانی / ٢ / ١٦١. نصب الراية للزيلعي / ٢ / ٧٢. وعمدة القاري للبدر العيني / ١ / ٢٨. والمهذب لأبي اسحاق الشيرازي / ٢ / ٤٤٩. والسیل الجرار للشوکانی / ١ / ١٠٢. والاحتجاج بالشافعي للخطیب البغدادی / ١ / ٧٠ - ٧١. وتدريب الراوي للسيوطي شرح تقريب النووي / ٢ / ٢٤٠. ومقدمة ابن الصلاح / ١ / ١٧٩. (ومرگیر)

(٢) الموسوعة الفقهية: حرف الذال: ذكورة / ٢١ / ٢٢٦.

رابوومستىت، چونكى وا باشترە كە نەيبىن، وتراود: ئافرىمىتەكە شوپىنى ئەوان دىمكەوت وئىقتىدا بەوانەود دىمكات لە تەواوى نوپزەكەدا، بىجگە لە خویندىنى قورئانەكە، جا يەككە لە پىاودىكان نىيەتى پىشنويزى دىمەينىت، زورپىكىش لە زانايان ئەومىيان هەلبازاردود كە پىشنويزى ئافرىمىت لە هەندىك كاتدا درووستە، بە بەلگەى ئەو فەرموودمەيە كە وىرمەقە خوێ گىراپويەتەود، يان ئەودى كە هاودەلان لەسەر ئوم وىرمەقە گىراپويانەتەود)).^(۱)

هەر بۆيە ئىمەش ئەو يەكدمەنگىيە زانايانى پىشنىنە وپاشىنەمان لە وتە وكردياندا پى درووست وپەسەند ترە، وىتەتواش هەر بە ئەمە دىمەين، چونكى بەلگەكانيان بەهيز ترە، وپىر وپوانىنەكەشيان قوول ترە. وتەى ئەم زانايانەشمان (كە شاز بوو) بۆيە هەنا تەنھا لەبەر ئەمانەتى زانستى، نەك لەبەر ئەودى كە كارى پى بىكرىت. هەر بانگەشە كردنىكىش بۆ ئەودى كە كار بەم وتە شازە بىكرىت ئەود تۆمەتباركردنى زانايانى پىشنىنە وپاشىنەى تىدايە، هەرگىز نەتەودى ئىسلامىش لەسەر گومراپى كۆنابنەود، كەواتە كۆدمەنگى بەلگە وحوججەتە، وھەر بەو كۆدمەنگىش زورپىك لە مەسەلە فىقھىيەكانى ئەم شەرىعەتەپىرۆزە (ضبط) كراون.

ئەوجا حىكمەتىش لە دوور خستەنەودى ئافرىمىت لە مەسەلەى پىشنويزى كردن، ئەومەيە كە: زياتر گونجاو بىت لەگەل ئەو فەرمانەى كە ئەم ئاپنە پىرۆزە كىرەودىيەتى بۆ داوین پاكى وخوپارىزى، گونجاو تر بىت لەگەل ئەو فەرمانەى كە كراود بۆ ئىمانداران بە پىاو وژنەود بە يەكسانى كە چاوى

(۱) الفروع لابن مفلح المقدسي/ كتاب الصلاة/ باب الإمامة/ فصل: من لا تصح إمامته/ إمامة امرأة بغير نساء/ ج ۲/ ص ۱۶. جا بۆ زياتر تىگەيشتن پىم باشە كە دىمكى وتەكەى (ابن مفلح) وەك خوێ بىيىن، كە بەم شىومەيە: ((وعنه تصح في النفل، وعنه في التراويح. وقيل: إن كانت أقرأ، وقيل: قارئة دونهم. وقيل: ذا رحم. وقيل: أو عجزوا، وتقف خلفهم لأنه أسوأ، وعنه: تقتدي بهم في غير القراءة. فينوي الإمامة أحدهم. واختار الأكثر الصحة في الجملة لخبر أم ورقة العام والخاص)). (ومرگىر)

خۆیان بگرن و بپاریزن، ئەمەریان پێ کراوه بەوەی که عەورەتی خۆیان داپۆشن، ئاشکرایشه که عەورەتی ئافرمەت تەواوی گیان و لاشەییەتی بێجگە لە دەم و جاو و دەستەکانی، هەر بۆیە خۆی گەورەش فەرمانی بە ئافرمەت کردوووە که لە پستی ریزی پیاووەکانەوه راوەستن، چونکه لە نوێژی موسوڵماناندا کڕنووش بردنی تێدايە، که دەکرێت لاشەي ئافرمەتی تێیدا دەرکەوێت و ئاشکرا بێت.

سەبارەت بەوەی که ئیستا لە جیهاندا دەیبینین و هەموو کەسیکیش دەیبینێت، لەوەی که تێکەڵ کردنی هەیه لە نیوان هەردوو مەسەلەي: پێشنوێژی، ووتارخوێندنی رۆژی جومعه، ئەمەي دووهمیان هیچ کەسێک بە درووستی نازانێت و رێگەي پێ نادات، ئەو تێکەڵ کەرانش لەوانەن که سەر بە قوتابخانەي جیابوووەوەکان، که چەند تەوژمێک لەخۆ دەگرێت: هەندیکیان ئینکاری فەرموویدی بێغەمبەر و کوڵدەنگی زانیان دەکەن. هەندیکیان یاری و گاتە بە مانا و چەمکەکانی وشە و پرستەکانی زمانی عەرەبی دەکەن، هەندیکیان بانگەشە بۆ رێگەپێدانی مارەکردنی رەگەزی هاووێنە لەیەکتر (الشذوذ الجنسي) وزینا و عارەق و لەبار بردنی کۆرپە و گۆرپینی بەشە میراتەکان و هاووێنەي ئەمانە دەکەن، که لە هەموو سەردەمانێکدا ئەم جوۆرە بانگەشە هەر هەن و دەرەدەکەون، بەلام دواتر کپ دەبنەوه و دیار نامێنن، و موسوڵمانانیش هەر لەسەر ئەو رێگە و بەرنامە دەرپۆن و بەردەوامن که خۆي گەورە فەرمانی پێ کردوون، و بە کۆلی خوێشیان نامەي کامەرانی و بەختەومریان بۆ هەردوو دونیای خەلکی هێناوه. چونکه ئەوەي که چلک و کەفی سەر ئاو و دەریاکانە هەروا بە بێ سوود دەرپوات، بەلام ئەوەي که جیگەي سوودمەندی خەلکە هەر دەمینێتەوه، (وہک خۆي گەورە دەمەرموێت): ﴿قَالَ لَوْ لَدِيَ هَذَا جُفَاءً وَمَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَنْكُتُ فِي الْأَرْضِ كَذَن يَضُرُّ اللَّهَ أََلَمْ تَأْلَمْ﴾ (الرعد/ ١٧). (واتە: هەرچی کە فو کوڵە جیادەبێتەوه و دەرپوات و فری دەدریت، بەلام ئەوەي که مایەي سوودە بۆ ئادەمیزاد لە زەویدا

دەمىنىتەۋە، خۇدا بۇ جىياڭدەنەۋەى ھەق وناھەق تىمۇۋىنى ئاۋا
دەمىنىتەۋە)).

بەلگە ئىم كۆرتە باسەش لىم مەسەلەيەدا بىرپارى شەرىعى رۇۋى
كردىتەۋە، خۇۋاى گەۋرىش لى ھەمۋان بالادەست وزانائىرە.

بەشى شەشەم

خەتەنە كىردى مېيىنەكان

بەر لە ھەموو شتەك دەبىت ئەو بىزىن كە، مەسەلەى خەتەنە كىردى مېيىنە، لە ئەسلىدا مەسەلەىەكى (تەبىدى) نىيە، (كە پىوست بىت بىرىت، ئىمەش بۇمان نەبىت كە بېرسىن: بۇچى ومھايە؟) بەلكو مەسەلەىەكى پىزىكى ئاسايىە _ واتە: لەو داب ونەرىتانەىە كە لە پىشىنانەو ماونەتەو، وزىاترىش بە پىشت بەستىن بوو بە وتە ونامۇزگارى پىزىشكەكان _، ئەم عادەتەش ھەروا لە كۆنەو لە ولاتانى ھەوزى نىلدا بلاو بوومەتەو. ئەوتا مىصرىە كۆنەكان وگەلانى تر كە لەسەر پووبارى نىل بوون، ھەم مېيىنە ھەم نىرىنەشيان خەتەنە دەكرد، وپاشان ئەم عادەتە گوازرايەو بۇلاى ھەندىك لە ەمرەبەكان، ومكو ئەوانەى شارى مەدىنەى پىرۇز، بەلام لە شارى مەكەى پىرۇز ئەم عادەتە بلاو نەبوو، ھەر بۇيە كاتىك كە پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) رۇشت بۇ مەدىنە، وبىنى كە ئەو عادەتە لەوئ ھەيە وباويشە، يەكسەر ھەستا بە نامۇزگارى كىردى ئەو كەسانەى كە كارى خەتەنە كىردى مېيىنەيان ئەنجام دەدا، بەوئ كە زىادەرموى نەكەن لە كارەكەياندا، وەكو لە ھەرموودەىەكدا ھاتوو كە ئومو ەتەىە بۇمان دەگىرپتەو كە: ئافرىمىك لە شارى مەدىنە كارى خەتەنە كىردى دەكرد، پىغەمبەرىش (صلى الله عليه وسلم) پىى ھەرموو: زىادەرموى تىدا مەكە وزۇرى ئى مەبەرە، چونكە بۇ چىزى ئافرىمەكە وەھا باشترە، ومىردەكەشى وای بى خوش ترە.^(١)

(١) أبو داود في السنن/ كتاب الأدب/ باب ما جاء في الختان/ ٥٢٧١. والحاكم في المستدرک/ كتاب معرفة الصحابة/ ذكر الضحاک بن قيس الأكبر/ ٦٢٢٦. والطبرانی في المعجم الكبير/ باب الضاد/ ما أسند الضحاک بن قيس/ ٨١٣٧. والبيهقي في شعب الإيمان/ الستون من =

خەتەنە كىردىنىش ۈمكۈ پىزىشكەكانى ئەم سەردەمە تازەى خۇمان ۈمىسى
دەكەن لە چۈار قۇناغى ھەيە:

يەكەمىيان: جۇرىكە لە جۇرەكانى نەشتەرگەرى جۈانكىردن (عملیات
التجمیل)، كە زۇرىك لە پىزىشكەكان ئامۇزگارى پى دەكەن لە كاتى
پىۋىستىدا. كە خەتەنە كىردن بە مانا ئىسلامىيەكەى ئەم جۇرمىيانە ۈبەم.
شىۋىمىيە.

بەلام قۇناغەكانى تر: نەگەر چى لای پىزىشكەكان ۈا باۋە كە ھەر بە
خەتەنە كىردن ناۈ دەبىرىن، بەلام لە راستىدا ھەموۋىيان بە گۈيرەى ئەم
شەرىيەتە بەرىز ۈگەۋرىمىيە بە دەست درىژكارى دادەنرىن، چۈنكە تاۋانى بۇ
سەر ئەندامىكى لاشە تىدايە كە لە ھەموۋ ئەندامەكانى تر ھەستىار ترە، ھەتا
رادەمىيەك كە ئەم دەست درىژىيە پىۋىست دەكات سزای لەسەر بىت ۈخۈپنى لە
تۆلەدا ۈمىرگىرىت (ۈەك خۈپنى كۈشتنى كەسىك) نەگەر بوۋ بە ھۈى خىراپ
كىردنى ئەۋ ئەندامە، ۈمكۈ لە بىرىارمەكانى ئەم شەرىيەتە درەۋشاۋەدا ھاتۈۈە.

لەگەل ئەۋەى كە باسمان كىرد، نەھاتۈۈە لە پىغەمبەرۈە (صلى الله عليه وسلم)
كە كچەكانى خۈى خەتەنە كىردىت، ۈخەتەنەشى نەكىردۈۈن، لەگەل ئەۋەى كە
ئەم عادەتە تەۋاۈا بلاۋ بوۋبوۋىيەۈە لە مەدىنەدا، كە ئەۋىش پىشەنگى ئىمەيە
لەۋ رىكە راستەدا. ھەرومەھا ھىچ دەقىكى شەرىى درۈۋست ۈراشكاۋىش
نەھاتۈۈە، كە فەرمان بكات بە مۈسۈلمانان كە كچەكانىيان خەتەنە بكەن،
ھەتاۈەكۈ بەۋ مانايەى قۇناغى يەكەمىش كە پىزىشكەكان لە ھەندىك ھالەتدا
ئامۇزگارى پى دەكەن، ھەر بۈيە بەردەۋامى ئەۋ عادەت ۈداب ۈنەرىتە
دەخرىتە ئەۋ بابەۋە كە رەۋايە ۈجەلالە نەگەر زىانى لى نەكەۋىتەۋە. بەلام
لەگەل دەرگەۋتنى ئەۋ زىان ۈزەرمە زۇرانەى كە ھەندىك جار سەردەكىش بۇ

= شعب الإيمان وهو باب في حقوق الأولاد والأهلين / ۸۶۴۵. وفي السنن الكبرى / كتاب الأشربة
والحد فيها / باب السلطان يكره على الاختتان أو الصبي وسيد الملوك يأمرا به / ۱۷۳۳۷.

خەتەنە گردنیش وەكو پزىشكەكانى ئەم سەردەمە تازەى خۇمان وەسفى دەكەن له جوار قۇناغى ھەيە:

يەكەميان: جۆريكە له جۆرەكانى نەشتەرگەرى جوانکردن (عمليات التجميل)، كە زۆريك له پزىشكەكان نامۆزگارى پى دەكەن له كاتى پىويستيدا. كە خەتەنە گردن بە مانا ئىسلاميەكەى ئەم جۆرميانە وەبەم شىومەيە.

بەلام قۇناغەكانى تر: ئەگەر چى لاى پزىشكەكان وا باوہ كە ھەر بە خەتەنە گردن ناو دەبرين، بەلام له راستيدا ھەموويان بە گويرەى ئەم شەريەتە بەريز وگەورمەيە بە دەست دريژكارى دادەنرين، چونكە تاوانى بۆ سەر ئەندامىكى لاشە تىدايە كە له ھەموو ئەندامەكانى تر ھەستيار ترە، ھەتا رادميەك كە ئەم دەست دريژيە پىويست دەكات سزای لەسەر بىت وخويىنى له تۆلەدا وەربگيريت (وەك خويىنى كوشتنى كەسيك) ئەگەر بوو بە ھۆى خراب كردنى ئەو ئەندامە، وەكو له بپارەكانى ئەم شەريەتە درەوشاودە ھاتووہ.

لەگەل ئەوہى كە باسماں كرد، نەھاتووہ له پىغەمبەرەوہ (صلى الله عليه وسلم) كە كچەكانى خۆى خەتەنە كردبىت، وخەتەنەشى نەكردوون، لەگەل ئەوہى كە ئەم عادەتە تەواو بلاو بووبووہوہ له مەدينەدا، كە ئەويش پيشەنگى ئىمەيە لەو رىگە راستەدا. ھەروەھا ھىچ دەقيكى شەرعى درووست وراشكاويش نەھاتووہ، كە فەرمان بكات بە موسولمانان كە كچەكانيان خەتەنە بكەن، ھەتاوہكو بەو مانايەى قۇناغى يەكەميش كە پزىشكەكان له ھەندىك حالەتدا نامۆزگارى پى دەكەن، ھەر بۆيە بەردەوامى ئەو عادەت وداپ ونەريتە دەخريتە ئەو بابەوہ كە رەوايە وھەلالە ئەگەر زيانى ئى نەكەويتەوہ. بەلام لەگەل دەرکەوتنى ئەو زيان وەزەرمە زۆرانەى كە ھەندىك جار سەردەكيشن بۆ

= شعب الايمان وهو باب في حقوق الاولاد والاهلين / ٨٦٤٥، وفي السنن الكبرى / كتاب الأشربة والحد فيها/ باب السلطان يكره على الاختتان أو الصبي وسيد الملوك يأمران به / ١٧٣٢٧.

نەۋىش لەبەر چەند ھۆكاريكى تەندرووستى و كۆمەلەيتى و دىروونى.

• رېگە نادىت بە ئەو مامانانەى كە ئىجازەى ياساىيان ھەيە كە ھەستىن بە ھىچ كاريكى نەشتەرگەريانە، كە يەككە لەو كارانە برىتيە لە خەتەنە كىردنى مېيىنەكان.

• خەتەنەكىردن بەورېگەيەى كە ئىستا پەپرەم دىكرىت زىانى تەندرووستى و نەفسى بۇ مېيىنەكان ھەيە، بەر لە شوو كىردن يان پاش شوو كىردن.

ئەوجا كاتىك كە حالەتەكانى خەتەنە كىردن زۆر بوو، و ئەو زىانە زۆرانەشى بە تەندرووستى مېيىنەكان گەيانە، ئىتر و مەزىرى تەندرووستى مىصر برپارىكى و مەزىرى دەر كىرد، لە بەروارى: ۸ / ۷ / ۱۹۹۶، بە ژمارەى (۲۶۱) سالى (۱۹۹۶) ز كە دەلىت: نەشتەرگەرى خەتەنە كىردن بۇ مېيىنەكان قەدەغەيە، ئىتر ئايا لە خەستەخانەكاندا بىت يان لە بىنكە و يەكە تەندرووستى گەشتەكان، يان تاپەتەيەكان. رېگەش بە ئەنجام دانى ئەو نەشتەرگەريە نادىت مەگەر تەنھا لە حالەتەكانى نەخۇشىدا، كە ئەو حالەتەنەش دىمىت لەلەيەن سەرۋكى بەشى نەخۇشىەكانى ئافرىتان و مىندال بوون دىارى بىكرىن، كە نەۋىش بەپىي پىشنىار و پارساردەى پىزىكى چارسەرگەر دىمىت.

جا ھەندىك موسولمان كە ئاسۋى برپاردانىان فراوان نەبوو، تواناى زانىستان بەو رادەيە نەبوو، واپان گوومان دىمىر كە ئەو برپارە پىچەوانەى شەرىعەتى ئىسلامىيە، كەوابو پىچەوانەى دەستوورى مىصرىيە، ھەر بۇيە ھەستان بە بەرز كىردنەۋەى داۋايەكى دادگايى لەلەى دادگاي كارگىرى (القضاء الإدارى)، ئەو دادگايەش لەو برپارەى كە دىرى كىرد باسى لە چەند ھەيىياتىك كىردوۋە بۇ دىركىردنى برپارەكە، كە ئەمە دەقەكەيەتى:

((دادگاي كارگىرى گەيشتە ئەو راستىيەى كە بەپىي رىز كىردن ھەينانى ئەو بۇچوونە ھىقھانەى پىشتر كە ھەبوون: شەرىعەتى ئىسلامى برپارىكى يەكلەيى كەرموۋە و دەقەكى قەتەى تىدا نىيە كە بلىت: ئافرىمىت دىمىت خەتەنە بىكرىن،

يان نابىت خەتەنە بکرىت، ھەر بۆيە تەواۋى ئەو بېرارانەش كە لەم مەسەلەيەدا ھاتوون، ھەموويان (ظني الدلالة)ن، واتە: چەند مانايەك ھەلەمگرن، بەو پېيەي كە زانستى پزىشكىش يەك دەنگ نىيە لەسەر ئەم مەسەلەيە، بەلكو ھەندىك واى بۆ چوون كە خەتەنە كەردنى مېيىنەكان لە رپوى پزىشكىھو بەرژمەندى تىدايە، ھەندىكى تىش پېيان وايە كە خراپ ترين زيانى دەروونى وتەندرووستيان پى دەگەيەنيت، بەو پېيەي كە كاربەدەستى ولات بۆي ھەيە ئەو كاروبارانە رېك بخت، كە دەقكى شەرى قەتەيان لەسەر نەھاتووە نە لە قورئان ونە لە سونەتى پىغەمبەريشدا، زانايانىش يەك دەنگ نين، ھەرومەھا بەو پېيەي كە كاربەدەستى ولات بۆي ھەيە ئەو مەسەلەنەش رېك بخت كە زانايان تىياندا ناكۆكن، ويەك بۆچوونيان نىيە. بە شىومەيەكى گشتى (دەتوانيت) ھەموو ئەو مەسەلەنەش رېك بخت كە دروستە نىجتيھاديان تىدا بکرىت، ئەم رېگەيەش كە كاربەدەستى ولات دەيگىریتە بەر ھەروا رەھا نىيە، بەلكو پىويستە بەو كاردى كە دەيكات مەبەستى ھىنانەدى بەرژمەندى گشتى خەلك بىت، يان مەبەستى لادانى زيانىك بىت لىيان، بەلام بەمەرجىك كە ئەو كاردى كە دەيكات (و ئەو بېراردى كە دەيدات) دى دەقكى شەرى يان بېرارىكى قەتەي نەمستىتەوہ)).

ھەرومەھا لە بېرارى دادگاي گارگىریش لە سالى (١٩٩٧ز)دا ھاتبوو كە:

((ناكرىت ئەو بېراردى كە وەزىر دەرى كەردووە بە پىچەوانەي دەستوور دابىرىت. بەو پېيەي كە خەتەنە كەردن كاريكى نەشتەرگەريە، وشەريەتەش ھىچ بېرارىكى ھەي تىدا نىيە كە بە واجيىي دابىت، بۆيە ئەصل ھەيە كە ئەنجام نەدرىت، مەگەر بە مەبەستى چارمەركەردن)).

((نەشتەرگەرىش _ ھەرچۇنىڭ بىت ۋەچەندە گەرە بىت _ نەگەر ھۆيەكى ۋەھا نەبوو بۇ نەنجام دانى بە تەۋاۋى مەرچەكا نىيەۋە، نەۋا بە كارىكى قەدەغە ۋەھرام دادەنرىت لە شەرى ۋە ياساشدا، نەمەش ۋەك پابەند بوونىڭ بەۋ بىنەما گىشتىيە كە باس لە مافى مروۋ دەكات لەروۋى سەلامەتى لاشەيەۋە، دەبىت ھەموو كىرەمومىيەكىش كە شەرى بە رەۋاۋ دانەنابىت، نەگەر مەترىسى ھەموو لەسەر سەلامەتى لاشە، نەۋە دەبىت نەۋە كىرەمومىيەش بە تاۋان دابىرىت)).

نەمەي كە باسما كىرە سەبارەت بە ۋەلاتى مىصر بوو، سەبارەت بە ۋەلاتە ئىسلامىيەكانى تىرىش، نەۋمىيە كە نەۋانىش مەيىنە خەتەنە ناگەن، ۋەك شانشىنى سەۋدىيە بۇ نەۋنە.

بەلگە نەم پەرىدانەۋە كورە لەسەر نەم گومانەش ۋە بىكات كە چى تر لەمەۋلا كەس لىۋى تىك نەچىت، ۋەۋە تىگەيشتەنەش راست بىكاتەۋە كە زىاتر بۇ پەروپاگەندە بەكار دەمىترىت، ۋەيچ ۋەزەدانىكىشى تىدا نىيە.

جا ھەرچۇنىڭ بىت، پەيغەمبەر (سلى اللە ەلىه وسلم) كچە بەرپەزەكانى خۇي خەتەنە نەكردوۋە.^(۱)

(۱) نەۋەي كە لىرەدا جىگەي سەرنجە نەۋمىيە كە مامۇستاي دانەر باسى بۇچوۋنى ھىچكام لە زانايانى نەكردوۋە، بەلگە مەسەلەكەشى بەۋ جۆرە باس كىرەۋە كە تەنھا عادەتلىك بوۋە ۋەيچى تر، بەلام نەگەر بگەرىپىنەۋە سەر كىتىب ۋەسەرچاۋە بىرۋاپىكراۋ ۋەمتەنەدارەكانى ھىقەي ئىسلامى لە ھەر چوار مەزھەبەكە، نەۋە دەبىنىن كە زانايان لەم مەسەلەيەدا راۋ بۇچوۋنى خۇيان ھەيە، كە سەرچاۋە لە قورئان ۋەھەر مەۋدەكانى ھەزەرتەۋە (سلى اللە ەلىه وسلم) ۋەمىرگرتەۋە، بۇيە بە پىۋىستى نەزانم كە بۇچوۋنى ھەندىكىيان لىرەدا باس بىكەم، بۇ نەۋەي كە مەسەلەكە زىاتر روۋن بىت، ۋەۋارى پەرسىارى تىرىش نەمىنىت:

* زۆرىنەي زانايانى مەزھەبى شافىيى ۋەھەندىك لە ھەنەبەلەكان دەفەرموۋن: خەتەنە كىرەن ۋەجىبە بۇ نىرىنە ۋەمىنىنەش.

* زۆرىنەي زانايانى مەزھەبى ھەنەبەل ۋەھەندىك لە شافىيەكان دەفەرموۋن: خەتەنە كىرەن بۇ نىرىنە ۋەجىبە، ۋەۋە مەيىنەش پەز لىگرتن ۋەچاكە لەگەل كىرەن.

- * زانايانى ھەردوو مەزھەبى مالىكى وھەنەفى دەفەرموون: خەتەنە كەردن سونەتە بۇ نىرىنە ومىيىنەش.

* ھەندىكىش لە زانايان فەرموويانە: بۇ نىرىنە سونەتە، وبۇ مىيىنەش رېز گەرتن وخزمەت كەرنە، چونكە ھەزرت (دروودى خوای لەسەر بىت) فەرموويەتى: (الختان سنة للرجال مكرمة للنساء) بەلام زانايان فەرموويانە: ئەم فەرموودمىيە بى ھىزە. (پروانە: تلخيص الحبير / ۴ / ۸۲)

زانايانى كۆمەلەى يەكەم بەلگەيان بۇ بۆچوونەكەى خۇيان ھىناومتەو بە پەشت بەستەن بە فەرموودمىيەكى صەحىحى ھەزرت (دروودى خوای لەسەر بىت) كە ئىمامى بوخارى وموسلىم گىراويانەتەو، كە دەفەرمووت: ((ھەزرتى ئىبراھىم (پىغەمبەر) لە تەمەنى ھەشتا سالىدا خەتەنەى كەردو)).. وە خوای گەورەش لە قورئانى پىرۆزدا فەرمانمان پى دەكات كە بەكوينە شوپن ئاينەكەى ھەزرتى ئىبراھىم ﷺ فاتبعوا ملة ابراهيم حنيفا، كە ئەم ئاينەتە دەبىت بە بەلگە لەسەر ئەوى كە ھەر شتەك كە لەسەر ئەو واجىب بوويت ئەو لەسەر ئىمەش ھەر واجىبە، مەگەر بەلگەمەكى وھا ھاتبىت كە كەربىتى بە سونەت، وەكو سيواك، وە ئىمامى خەطابى دەفەرمووت ئەو سىفەتەنەى كە لە ھىترەتى مەروفاكان (ومكو: كورت كەردنەوى سەيلى، وتاشىنى مووى بەر، ونىۆك كەردن، ومووى بن ھەنگل دەرگىشان، وخەتەنە كەردن)، ھەموويان واجىب بوون لەسەر ھەزرتى ئىبراھىم. (پروانە: كەتەبى: (المجموع شرح المذهب) ئىمامى نەووى / ۱ / ۲۴۸)

ھەرومەھا فەرموودمىيەكى تەرى ھەزرتيان ھىناو بە باسى خۇ شۆردن دەكات لە كاتى بەمەك گەپشتەنى دوو ئەندامە خەتەنە كراومەكە (إذا التقى الختانان وجب الغسل)، كە ئەمەش بەلگەمە لەسەر ئەوى كە ھەردوو رەگەز ھەر خەتەنە كراون.

ئەوجا لە باسكەردن وتاوتوئ كەردنى بەلگەى تەواوى زاناياندا ھەسوواس زۆرە. بۆيە لىرمەدا ھەر ئەمەندە بەسە، ھەر كەسەيكەش زىاتەرى بووت دەتوانىت بەگەپىتەو لای سەرچاوە فىقھىيەكان.

بەلام بىرپارى شەرع لەم بارمىيەو ھەرچۆنەك بىت (واجب، يان سەنە، يان مەكرە)، كومانى تىدا نىيە وبەپىي بۆچوونى زۆرەك لە زانايان: كەردنى خەتەنە بۇ ئافرىمەت بەو شىومەى كە شەرع دەفەرمووت، وبەپىي رەنموويە پەزىشكەكان، سوود وقازانجى ھەم بۇ ئافرىمەكە خۆى وھەم بۇ كۆمەلگەش تىدايە. (بۇ زىاتەر شارمايى پروانە: الإعجاز الطبي في القرآن/ د. السيد الجميلي/ ۲۵۴ – ۲۵۵. وبناء الأسرة المسلمة/ خالد عبد الرحمن الحك/ ۴۵۹. وحقوق الإنسان في القرآن والسنة/ د. محمد الصالح/ ۲۱۲ – ۲۱۴) (ومەگەپ)

بەشى جەۋتەم

ماقە سىياسىيەكانى ئافرىتى

موسولمانان لە مېزوۋى خۇياندا، نە لەكاتى ئەۋپەرى شۇياندا ونە لە كاتى ئەۋپەرى لاۋازى وبېھىزىشىاندا، مەسەلە وبابەتتىكىان نەناسىۋە بە ناۋى: (باس وكىشەى ئافرىتى)، نە لە پروۋى كاركردنەۋە، ونە لە پروۋى بەشدارى سىياسىانە ونە لە ھىچ لايەننىكى تىرىشەۋە، بەلام لە كاتىكدا كە رۇژناۋا نەخۇشى وكىشەكانى خۇيان گۈاستەۋە بۇ ھەموو دونيا _ بە موسولمانانىشەۋە _ ئەو كاتە شتىك دەرگەۋت بە ناۋى (كىشە وبابەت ودىسىيەى ئافرىتى)، چونكە تاۋمكو ئەو كاتەش بابەتتىكى لەو جۇرە بوۋنى نەبوو. ئەۋجا دەست كرا بە بانگەۋاز وداۋاى ئازاد كىردنى ئافرىتى _ كە خۇى بۇ خۇى ھەر ئازاد بوۋە _ كرا لە زۇرىك لە كۆمەلگەى موسولمانەكاندا، وىستىان ئەو جەمكە تازە رۇژناۋايىانە بۇ ئىمەش بگۈزانەۋە _ كە ئەو جەمكەنە بەرپەرچە كىردارىك بوۋن بۇ سەردەمانىكى تارىك كە ئەۋروپاى تىدا دەزىا _ دەيانەۋىت ئىمەى لەسەر دادگايى بىكەن، وچەمكى ئازاد كىردن بەلاى عەلما نىيەتى رۇژناۋاۋە بىسەپىنن بەسەرماندا.

جا كۆدەنگىكە ھەيە لە نىۋان زانايانى ئۈۋول وتەفسىر وفىقھ وچەدىس لەسەر ئەۋەى كە نىرىنە ومىيىنە ھەردووكيان ۋەكو يەك موكەلەفن وبەرپرسىارىتى زوۋيان تىدەكەت، بەلگو ھەرمووشىانە: ھەموو ئەو دەقە شەرىئانەى كە پرو لە پىاۋان دەكەن، لە ھەمان كاتىشدا پرو لە ئافرىتانىش دەكەن، لە تەۋاۋى بىرپار ۋنەرك ۋپەند (و ئامۇزگارپەكاندا)، بەلام بە مەرجىك كە ئەو خىتابە كۆت (تقىيد) نەكرابىت بەو تايبەتمەندىانەى كە پەيۋەندىان بە بىكەتەى پىاۋان ئافرىتەۋە ھەيە، بە مەرجىكىش كە لە خىتابەكە خۇيدا

بە راشكاوى نەھاتىبىت كە ئەو خىتابە تايىبەتە بە پياوان نەھەك ئافرىمەت، يان بە پىچەوانەھە.

پى دەجىت (ام سلمە) پۈۈن تىرىن نەھەنە بىت بۇ ئەم جۆرە تىگەشتەنە. نەھەتە عەبدولائى كۈرى رافىع دەھەرمۇيت: (ام سلمە) گىراپەھە كە (كەنىزمەكك) قىزى (بۇ) شانە دەكرد، لەو كاتەدا گوپى لە پىغەمبەر (صلى اللە علەھ وسلم) بوو كە لەسەر مەنبەرەكە دەھەرمۇو: ئەى خەلكىنە. ئەمىش فەرمۇوى بە كەنىزمەكەھى: جارى لىم گەپى، نەھەش پىيى وت: خۇ بانگى پياوانى كەرد، نەك ئافرىمەت. (ام سلمە) یش فەرمۇوى: مەنىش ھەر خەلگەم (واتە ھۇ خەلگىنە مەنىش دەگىرتەھە)

جا سەبارەت بە ياساى ولاتى (مەصر) _ وەكو نەھەنەھەك بۇ ياساى ولاتە ئىسلامىەكان _ مافە سىياسىەكان بەھو مافانە دادەنىت كە لە ياسادا ھاتوون، ودانىان پىدا نراوہ بۇ ئەھ كەسەى كە سەر بەھو ولات ونىشتەمانەھە، زۆر جار ياسادانەر ھەبوون وخاوەندارىتى ئەم مافانە دەبەستىتەھە بە مەرجى (بوونى) رەگەزنامەھە. بەھو واتاھەى كە ئەم مافانە نادىت بە كەسەك، مەگەر خەلگى ئەھ ولاتە بىت، بۇيە بىگانە ئەم مافانەى نىيە.

نەھەنەى ئەھ ياساينەھى كە باسى ئەم مافانەيان كەردوھە، وەكو دەھى مادەى يەكەمى ياساى (مباشرة الحقوق السياسية في مصر) ى ژمارە (۷۲) ى سالى (۱۹۵۷ز) كە ئەمە دەھەكەھەتى: ((ھەموو ھاوولائىيەكى مىصرى، نىرىنە بىت يان مەينە، تەمەنى گەشتىتەھە ھەژدە سالى زاینى، دەتوانىت مافە سىياسىەكانى خۇى بەكار بەنىت)).

ھەروھە لە مادەى پىنجەمى ياساى ئەنجوومەنى گەلى ژمارە (۲۸) ى سالى (۱۹۷۲) ى ھەموار كراو بە ياساى ژمارە (۱۰۹) ى سالى (۱۹۷۶)، مادەى شەھەمى ياساى ئەنجوومەنى راپۆژكارى ژمارە (۱۲۰) ى سالى (۱۹۸۰)، مادەى (۷۵) ى ياساى فەرمان رەوايى خۇجىيى (الحكم المحلي) ژمارە (۴۲) ى سالى (۱۹۷۹) دا ھاتووه

كە: ((بەمەرج گىراۋە بۇ خۇپالۇتن، يان دامەزراندن لەو ئەنجوومەنە، كە كەسەكە رەگەزنامە مىصرى ھەبىت)). ھەرۈەك لە دەستوورى ئىستاشدا لە مادە ۷۵) دا ھاتوۋە كە: ((بەمەرج گىراۋە بۇ ئەو كەسەكى كە ھەلدەمبىزىرىت بۇ سەرۈكى كۇمار، كە دەمىت دايك وباۋكى رەگەز نامە مىصرىان ھەبىت)).^(۱)

جا ئىمە دەكرىت كە نىشانەكان ولايەنە ديارەكانى مافە سىياسىيەكان لە كۆمەلگەي موسولماناندا بە شىۋەيەكى گشتى لەم چەند خالەدا كورت بىكەينەۋە:

(۱) ھەرۈمە لە ولاتى غىراقىشدا: لە دەستوورى سالى (۲۰۰۵ز) دا لە چەند مادە وبىرگەيەكدا باسلى ئەم ماھانەيان كىرۈۋە بۇ ئافرىقى، ۋەكۇ:

• لە مادە ۲۰) دا ھاتوۋە كە: ھاۋلاتيان پىۋان وژنان مافى بەشدارى بوونيان ھەيە لە كاروبارى گشتىدا، ھەرۈمە سوۋد مەند بوون لە مافە رامىيارىيەكان، بە مافى دىنگان ۋە ھەلۋاردن وخۇپالۇتنىشەۋە.

• لە مادە ۴۷) دا لە بىرگەي يەكەمدا دەلەت: ئەنجوومەنى نوپنەران لە ژمارىيەك ئەندام.... پىكىدەت. ۋىتەر بە رەھايى ۋىيە بى باس كىردى رەگەز. ۋە لە بىرگەي چوارەمىشدا دەلەت: ياساى ھەلۋاردنەكان ھەۋلى دابىن كىردى رىژمىيەكى نوپنەرايەتى بۇ ئافرىقتان دەمات كە لە چوارىيەكى ئەندامانى نوپنەران كەمەر نەبىت. جا ئەم رىژمىيە ھىچ يەكسا نىيەكى تىدا نىيە بۇ ئافرىقتان، بەلام بۇ ۋاقىيى ئىستاي غىراق گونجاۋە.

• لە مادە ۶۵) دا باس لە مەرجەكانى پاللىۋراۋ دەمات بۇ پۇستى سەرۈك كۇمار، كە لە بىرگەي يەكەمدا دەلەت: لە غىراق لە دايك بوو بىت ۋدايك وباۋكى غىراقى بن

• لە مادە ۷۴) لە بىرگەي يەكەمدا باس لەۋە دەمات كە مەرجەكانى پاللىۋراۋ بۇ سەرۈكى ئەنجوومەنى ۋەزىران ھەر ھەمان مەرجەكانى پاللىۋراۋ بۇ سەرۈك كۇمار، ۋچەند مەرجىكى تىرىش، كە مەسەلە رەگەزىان تىدا نىيە. ۋە لە بىرگەي دوۋەمىشدا باس لە مەرجەكانى ۋەزىر دەمات كە ھەمان مەرجەكانى پاللىۋراۋانى ئەنجوومەنى نوپنەرانە.

ۋە لە پىرۋەي دەستوورى ھەرىمى كوردستانى غىراقىشدا كە پەرلەمانى كوردستان لە بەروارى / ۲۴ / ۶ / ۲۰۰۹ز پەسەندى كىرۈۋە، لە مادە ۲۰) دا كە باس لە يەكسانى دەمات كە سى بىرگەدا ئەو ماھانە تىدا باس كراۋە.

۱. هه ئبژاردن وپازی بوون به فهرمانرہوا. که ئه مه له بهرهم وکتیبه فیهیه کاندای پی دوتریت: بهیعت کردن (البیعة).
 ۲. به شداری کردنی گشتی لهو مهسه له و بابه تانه ی که تایبتمهندن به تهواوی گهل ومیلله ته وه. که ئه مهش ئه و بنه مای راویژکاریه یه که ئیسلام زۆر (سووره له سهری و) هانمان دهدات له سهری.
 ۳. گرته دهستی پله وپۆسته سیاسیه کانی حکوومهت ودمزگا ودامه زراوه کانی دهوئمت.
 ۴. نامۆزگاری کردنی فهرمان ردهوا، وفهرمان پی کردنی به چاکه، وناگادار کردنه وه ونهه ی ئ کردنی له خرابه.
- وه ئاینی ئیسلام جیاوازی نه کردووه له نیوان پیاو ونافرهتدا له تهواوی ئه م مافانه دا که باسمان کردن، وهکو له م باسانه دا زیاتر پروون دهبیته وه:
- یه که م: هه ئبژاردن وپازی بوون به فهرمانرہوا. که له بهرهم وکتیبه فیهیه کاندای پی دوتریت (البیعة).**
- خوای گهوره له زیاد له شوینیکدا به شیومه کی گشتی وبی تایبمت کردن به پیاوان یان ژنان، باسی له بهیعت کردووه. وهك دمفهرمویت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ﴾ (الفتح/ ۱۰. (واته: بهراستی ئه و که سانه ی که پهیمانی مردنیان پیدایت. که نه گهر بی باومرانی مه که عوسمانیان شهید کردبیت، نه وه بو تۆله و مرگرته وه هیرش بکه نه سهریان. نه وانه به و پهیمان به ستنه یان له گهل تۆدا، پهیمانیان له گهل خودا به ستووه، دهستی خودا له سهروی دهستی نه وانه و میه))
- ههروه ها باسی بهیعت کردنی نافرمتانیشی کردووه، وهك دمفهرمویت:
- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ يَبَايِعَنَّكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكَنَّ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقَنَّ وَلَا يَزْنِيَنَّ وَلَا يَقْتُلَنَّ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِي

مَعْرُوفٍ قَبَائِعَهُمْ وَأَسْتَغْفِرُ لِمَنْ أَلَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾ ((واته: نهی پیغمبر، نه گهر نهو نافرمتانهی که نیمانیان هیناوه هاتن به یعهتت بدمنی، لهسر نهووی که تمنها خودا بپهرستن ووینه وهاوولی بو بریار نهدمن، دمست پاک بن ودزی نه گمن وخویان له داوین پیسی وبه درهوشتی بپاریزن، ومنداله کانیان نه کوژن - وهک پیش هاتنی ناینی نیسلام هه ندیک کهس کچی خویان زیندمبه چال دهکرد، یان هر وهکو نهووی هه ندیک نافرمت که سکیان پر دمبوو سکه که یان له بار دمبرد - ههروها پمیمانیت بدمنی لهسر نهووی که مندالی که سیکی تر به درو به مندالی خویان دانه نین وبلین: نه م منداله له من بووه، ههروها به لیتت بدمنی که له جیبه جی کردنی هه موو هه رمانیکی خیرت دوانه که ون وبه جوانی نه نجامی بدمن، نهو - نهی پیغمبر - تویش لهسر نهو شتانه به یعهتیان لی وهر بگره وداوی لیخوشبوونیان له خودا بو بکه، بی گومان خودا زور لیخوشبوو خاوم به زبیه)).

کهواته قورنانی پیرۆز ئه‌وه‌ی سه‌لاندوه که ئاهازمیش وه‌گو پیاو به ته‌واومتی مافی ئه‌وه‌ی هه‌یه که به‌یعمت بکات به فه‌رمان ڕه‌وا، دهنگیشی هه‌ر هه‌مان دهنگی پیاوانه، به بێ حیاوازی.

دووم: به‌شداری کردنى گشتى لهو مه‌سه‌له و بابه‌تانه‌ى
كه تايبه‌تن به ته‌واوى گهل وميلله‌ته‌وه. كه ئه‌مه‌ش پيى
ده‌وتريت: بنه‌ماى راويژكارى (مبدا الشورى).

ئاینی ئیسلام زۆر هانی ئەوی داوێ که ئەم بنه‌مایه له نیوان کاربه‌دست و ژێردسته‌کاندا په‌یروو بکری، وه‌یج جیاوازی نه‌کردوو له نیوان پیاو و ئافرمدا له‌م مه‌سه‌له‌یه، له زیاد له جیگه‌یه‌کی قورئانی پیرۆزدا په‌رومردگارمان ئیمه‌ی رینمووی کردوو بۆ ئەم کاره، وه‌کو له باسی سیفه‌ته باشه‌کانی موسولماناندا ده‌فه‌رمویت: ﴿وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ

شُرَى يَنْهَمُ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿۲۸﴾ الشورى / ۲۸. ((واتە: ھەرومھا ئەوانە ئەو كەسانەن كە له ناستى ھەرمان و بېرىارەكانى خودای پەرورمردگار ياندا ملكەچن، وبە دائىكى بېدارەوھە وبە رېكەوپېكى نوپژەكانيان بە ئەنجام دەگەيەنن، تەنھا بەپىي نارەزووى خويان كاروبارى ولات و ميللەت بەرپۆھە نابەن، ولە خويانەوھە بېرىارى لەسەر نادەن، بەلكو پەرس وراويز دەكەن، وراو تەدبىرى خاوەن رايان و مردەگرن، لەو مال و سامانەى كە بەشمان داو، بەشى ھەزار و دەستكورتانى لى دەدەن، ولە كۆمەلگادا كەسانى چاكەكار وبە كەلكن)).

خوای گەورە ھەرمان دەكات بە پېغەمبەرەكەى، كە لەو سەردەمەدا كار بە دەست و ھەرمان پەواى موسولمانان بوو، وەك دەفەر مویت: ﴿فَأَعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ آل عمران / ۵۹. ((واتە: تۆ لە ھەلەكانيان ببووورە، وچاوپۆشى بكە، ولە خودا داواى لىخۆشبوونيان بۆ بكە، بۆ ھەر كاروبارىك پەرس وراويز بە ھاوئەلكانت بكە)).

پېغەمبەرىش راويزى كرد بە (ام سلمة) ى خيزانى، لە مەوقىف و بارودۆخىكى زۆر دژواردا، لە رېكەوتن نامەى خودەيبىيە، پاش ئەوھى كە پەيمان نامەى رېكەوتنەكە لەگەڵ موشرىكەكاندا نوسراپەوھە، پېغەمبەر ھەرمانى دا بە موسولمانان كە ھەستەن بە سەربېرىنى ھەيوان و قەزى خۆشيان كورت بكەنەوھە، چونكە ئەم سال ناچن بۆ شارى (مكە). كەچى يەك كەسيان ھەلئەسان.

جا ئىمامى عومەر ئەمەمان بۆ دەگىرپتەوھە، و دەفەر مویت: ((كَاتِيكَ كە پېغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) لە نووسىنەوھى نوسراوھە بوو، ھەر مووى بە ھاوئەلكانى: (ھەستەن ھەيوان سەر بېرن، وپاشان قەزىستان بتاشن). جا دەفەر مویت: سویند بە خوا يەك پیاو ھەلئەسا. ھەتا پېغەمبەر سى بارەى كەردەوھە. ئەوجا كە كەس ھەلئەسا، پېغەمبەرىش چوھ زوورەوھە بۆ لای (ام سلمة) وياسى ئەوھى بۆ كرد كە لەو خەلكە بىنى. (ام سلمة) ش پىي ھەرموو:

ئەى پېغەمبەرى خوا، ئەومت بى خۇشە؟ بچۆره دەرەو وىەك وشە قسە لەگەل كەسدا مەگە، تاوەكو حوشترەكەى خۆت سەردەمبەرىت، وئەوچار بانگ بكە باسەرتاشەگەت سەرت چاك بكات. ئىتر پېغەمبەرىش چوۋ دەرەو، وقسەشى لەگەل كەسدا نەكرد، هەتا كارمەكەى ئەنجامدا: حوشترەكەى سەربەرى وبانگى سەرتاشەگەشى كرد، وئەویش سەرى بۆ چاك كرد. جا كاتىك كە هاوەلان ئەمەيان بىنى، هەستانەو ئەوانىش حەيوانى خۆيان سەربەرى و دەستيان كرد بە سەرچاك كەردنى يەكترى (لە هەندىك لە رىوايەتەكاندا دەفەرموئىت: لە غەمبارى وبى تاقەتيدا خەرىك بوو يەكترى سەر بېرن)).^(۱)

لەم سەردەمە تازەى ئىمەشدا زانايانى ئىسلام رېگىريان نەكردوۋە لە هەلئەردانى نافرمت بۆ ئەنجوومەنى نوئىنەرايەتى، ونوئىنەرايەتى كەردنى چىن وتوئىزىكى فراوانى گەل، وبەشدارى كەردن لە دانان ودارشتنى ئەو ياسايانەى كە بۆ رېكخستنى كاروبارى خەلك دادەنرېن. ئەومت خانەى فەتوۋادانى ولاتى (مەصر) فەتۋاى ژمارە (۸۵۲)ى سالى (۱۹۹۷ز) دەر كەرد سەبارەت بە بېرىاردان لەسەر درووستى بە ئەندام بوونى نافرمت لە ئەنجوومەنى نوئىنەران، يان گەل، كە پووختەى فەتۋاكە ئەمەيە: هېچ رېگىركى شەرى نىيە بۆ بە ئەندام بوونى نافرمت لە ئەنجوومەنەكانى نوئىنەران وگەلدا، ئەگەر خەلك رازى بىن بەوۋى كە نافرمت نوئىنەرايەتيان بكات لەو ئەنجوومەنانەدا، بەمەرچىكىش كە مواسەفەتى ئەو ئەنجوومەنانە گونجاو بىت لەگەل ئەو سەرووشە تايبەتەى نافرمت كە خوا پى داۋە، دەبىت ئەو نافرمتە لەو جىگايانەدا پابەند بىت بە سەنۋورەكانى شەرى خواۋە، بەو جۆرەى كە خواى گەورە لە شەرىعەتى ئىسلامدا دىارى كەردوۋە وھەرمانى بى داۋە.

(۱) البخارى/ كتاب الشروط/ باب الشروط في الجهاد والمصالحة مع أهل الحرب وكتابة الشروط/ ۲۵۸۱. والطبراني في المعجم الكبير/ باب الميم/ من اسمه مسور/ ۱۲، وعبد الرزاق في مصنفه/ كتاب المغازي/ غزوة الحديبية/ ۹۷۲۰. والبيهقي في السنن الكبرى/ كتاب الجزية/ باب المهانة على النظر للمسلمين/ ۱۸۵۸۷.

سییەم: گرتە دەستی پلە و پۆسته گرنەکانی حکومەت و دەرگا و دامەزراوەکانی دەوڵەت.

گیرانە و مەیکەکی زۆر هاتوووە لەبارەى گرتە دەستی دەسلاتی جێبەجێ کردن
یان پۆلیسی یان ئەوێی کە لە کتێبە فێقهیەکاندا پێی دەوترێت: (الحسبة)، لە
لایەن ئافرمەتەو، ئەویش لە سەدەى یەكەمى كۆچیدا.

جا هەر لەسەر ئەو گیرانە و نەهەش هەندێك لە زانایانی ئیسلام بە
درووستیان دانائە کە ئافرمەت ئەم پۆست و پاپە هەستیارەى دەسلات و پێشەنگی
لە ولاتی ئیسلامیدا بگرتە دەست. ئەو هەتا لە کتێبى (الموسوعة الفقهية) دا
هاتوو: ((کەسانىكى تر پێگەیان بەم کارە داوە، چونکە ئەگیرنەووە کە
سەمرانی کچی شووھەیکى ئەسەدى^(١) کاتى خوێ بە بازاردا تێدەپەری،
و فەرمانى دەکرد بە چاکە و نەهەى دەکرد لە خراپە، بەو قامچییەى کە بە
دەستیهووە بوو.))^(٢)

ئەم هەوالەى سەمرانیى یەحیای کورێ ئەبو سولەیم گیراویەتیەو، کە
دەفەر مویت: ((سەمرانی کچی نووھەیکم بینى، کە بە خزمەتى پێغەمبەر
گەشتبوو (واتە: لە ریزی هاوێلان دەزمییرا)، جل و بەرگیكى ئەستوورى پۆشى
بوو، پەچەیهكى ئەستووریشى کردبوو، قامچییەکیشى پێ بوو کە خەلکانى پێ
تەربیت ئەدا، و فەرمانى دەکرد بە چاکە و نەهەى دەکرد لە خراپە.))^(٣)

هەر و هەا لەسەر و تەى هەندێك لە زانایانی متمانەداریش، درووستە کە
ئافرمەت کارى دادومرى بگرتە دەست، ئەو هەتا نیمامى ئەبو حەنیفە و

(١) راستیهكەى ئەمۆیه کە (سەمرانی کچی نووھەیکە).

(٢) الموسوعة الفقهية الكويتية / ١٧ / ٢٤١ / حرف الحاء / حسبة.

(٣) الطبراني في المعجم الكبير / مسند النساء / باب السين / سمراء بنت نهيك / ٧٨٥. و ذکرە ابن
عبد البر في الاستيعاب / ٤ / ٨٦٢، و الهيثمي / في مجمع الزوائد / ٩ / ٢٦٤. و عزاد الى الطبراني. ثم
قال: رجاله ثقات.

هاوڵەکانیشی پێیان وایە: ئافەرمەت درووستە کاری دادومری بگڕیتە دەست لە هەموو ئەو کارانەی کە دەگرتیت تیاياندا ببیت بە شایەت، ئیتر بە تەنھا، یان لەگەڵ پیاواندا. چونکە شایەتی دانیش هەر مانای ویلايەت و سەرپەرشتیاری تێداپە. شیخی ئیبنو حەجەر ئەمەیی باس کردوو، وەك دەفەرمووت: ((رێگە نەدان بەوێی کە ئافەرمەت کاربەدەستی و دادومری بگڕیتە دەست، ئەو و تەوی زۆرینەی زانایانە، بەلام (طیری) رێگە پێداوە، کە ئەمەش یەکیکە لەو رێپاوەتانەی کە لە ئیمامی مالیکەو گێراویانەتەو، بەلای ئیمامی ئەبو حەنیفەشەو: ئافەرمەت فەرمان ڕەوايي (و دادومری) دەگرتە دەست لەو کارانەی کە درووستە ببیت بە شایەت تێياندا))^(١)

ئەوجا ئەوێی کە باسمان کرد ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەو کە چۆن ئافەرمەت هەم لە واقعیی عەمەلی موسوڵماناندا و هەم لە کتیب و بەرھەمە فێقهیەکانیشدا هاتوو کە پۆست و دەسەلاتە گرنکە حکوومیەکانی^(٢) گرتۆتە دەست، لەم

(١) فتح الباري لابن حجر العسقلاني / ٨ / ١٢٨، قوله باب كتاب النبي صلى الله عليه وسلم الى كسرى وقيصر.

(٢) لەبەر ئەوێی کە لەم نوسراوێی مامۆستای دانەردا گومانێک درووست دەبیت لەسەر ئەوێی کە گواپە ئافەرمەت بۆی هەمە هەموو کاریکی حکومی و دەسەلات بگڕیتە دەست، لە ناویاندا: سەرۆکی کۆماری یان پاشایەتی، کە ئەم کارمیان زانایان یەكدهنگن لەسەر ئەوێی کە درووست نییە. چونکە وەکو ئیمامی بوخاری و زۆریکی تریش لە زانایان بۆمان دەگێرێ: کاتێک کە هەواڵیاندا بە حەزرتی پیغەمبەر کە فارسیەکان لە پاش کیسری کچەکەیان کردوو بە پاشای خۆیان، ئەویش فەرمووی: (لن يفلح قوم ولوا أمرهم امرأة) واتە: ئەو گەل و هۆزە بەختەومر و سەرکەوتوو نابن کە کاروباریان بدمە دەست ئافەرمەت. بەلام کارمەکانی تری هەر لە وزارەتەکانەو تەواو پاریزگاری و قائیمقانی و بەرپۆمبەری ناحیە و دادومری و بەرپرسیاریتی هەر جۆرە بەرپۆمبەرایەتیەك، هەموو ئەمانە دەرڤەتێکیان تێداپە لە شەرعدا بۆ ئەوێی کە ئافەرمەت ڕۆیان تێدا ببینیت. بەلام سەرکردایەتی ولات حیاوازی هەمە، هەم لە ڕووی سیاسییەو و هەم لە ڕووی دینیەو. بۆ زانیاری زیاتر دەتوانرێت تەماشای ئەم سەرچاوانە بکړیت: (المرأة بين طغيان النظام الغربي ولطائف التشريع الرباني/ د. محمد سعيد رمضان البوطي/ ٦٩ - ٨١، والمرأة بين الفقه والقانون/ الدكتور مصطفى السباعي/ ٣٩ - ٤١. وشخصية المرأة المسلمة في ضوء =

سەردەمەي ئىمەشدا دەبىنىن كە ئافرىمىت بەشدارى پىياو دەكات _ لە زۆرىنەي
ولاتە ئىسلامى وعەرمىيەكاندا _ لە ھەموو كارە دەولەتەكان، ولە ژيانى
سىياسى وزانستىشدا، ئەوتە چەندەھا سائە دەبىنىن كە ئافرىمىت: سەفەرە ووزىرە
ومامۇستەي زانكۆيە و دادومرە. لەگەن پىياوانىشدا يەكسانن لەرپوى پاداشت و
مووچەي پىشەكەيان، لە ھەموو ئەو كارانەدا.

**چوارەم: ئامۇزگارى كردنى فەرمان رەوا، وفەرمان پى
كردنى بە چاكە، ونەھى ئى كردنى لە خراپە.**

ئامۇزگارى كردنى ئافرىتان بۆ كاربەدەستانى ولات، وقسەي راست كردن لە
بەرامبەريان، ھەر زوو لە سەددى يەكەمى كۆچىيەو، لەو سەردەمە پىرخىرەدا
دەستى پى كرد.

ئەوتە لە سەردەمى خەلىفەيەتى عومەردا، وەكو قەتادە بۆمان دەگىرپتەو
دەفەرەمۆيت: ((ئىمامى (عمر) لە مزگەوت دەرچوو، كەسىكى لەگەندا بوو بە
ناوى (الجارود العبدى)، ئەوجا گەيشتن بە ئافرىمىت كە لەسەر رىگەكەيان، و
ئىمامى عومەر سەلامى ئى كرد، ونەويش وەلامى سەلامەكەي دايەو، و(بە
سەرسوورمانەو) وتى: ھىي عومەر كاتى من تۆم بىنى پىيان دەوتى (عمىر)
(واتە: عومەرە بچكووگەكە، چونكە منداڤ بوو)، لە بازارى (عكاظ) گالۆكىكت
پى بوو، (شوانى مەر بوويت) مەرپت ئەلەومراند (لە گىرپانەومىيەكدا ھاتوو كە:
گالۆكىكت پى بوو، منداڤت پى ئەترساند)، ئەوجا پاش ماومىيەك پىيان
دەوتىت: (عمىر)، پاش ماومىيەكى تر ناوت ئى نرا: پىشەواي ئىمانداران. جا لە
خو بترسە سەبارمىت بەو خەلكەي كە لە ژىر دەستت دان، ئەوھش بزانە كە

= الكتاب والسنة/ خالد عبد الرحمن العك/ ۲۶۶ - ۲۷۱، وشبھات واجابات حول مكانة المرأة
في الإسلام/ الدكتور محمد عمارة/ ۲ / ۸۰ - ۸۶. والمرأة بين الشريعة وقاسم أمين/ زكي علي
السيد أبو غضة/ ۲۴۶ - ۲۵۵، والمرأة بين الإسلام والقوانين العالمية/ المستشار سالم البهنساوي/
۱۱۲ - ۱۱۶) (ومرگىر)

ھەر كەسنىڭ لە ھەر ھەشەى خوا بىر سىت، شتە دوورەكانى بۇ نرىك دەبىتەو،
ھەر كەسنىكىش لە مردن بىر سىت، ئەو ترسى لەناوچوون وفەوتانى ئى
دەكرىت))^(۱).

لە ئەبو نەوفەلەو ھاتوو كە وتوويەتى: ((... پاش كوژرانى عەبدولائى
كوپى زوبەير، ھەججى كوپى يوسوفى (ثقفى) چوو بۇ لاى ئەسمانى كچى
نىمامى ئەبو بەكر، وپىتى وت: بىنىت چىم كرد بەو دوژمنى خوا؟! ئەوئىش
فەرمووى: وا دەبىنم كە تۆ دنىات لەو شىواند، بەلام ئەوئىش دواپوژى لە تۆ
شىواند، ناگادارىشە كە پىغەمبەرى خوا پىتى فەرمووين: (ان فى ثقفى كذابا
ومبيرا فاما الكذاب هرايناه واما المبهر فلا إخالك إلا إياه) واتە: ھۆزى (ثقفى)
دروژنىك ووپرانكەر (قركەر) ئىككىن تىدايە، ئىمە درۆژنەكەمان بىنى وناسىمان،
بەلام كەسە قركەر وفەوتىنەرەكەش، گومانم واپە كە لە تۆ بەولاو كەسى تر
نىيە. جا ئەبو نەوفەل دەئىت: ئىتر ھەجج ھەستا وبەجىتى ھىشت وئىتر
جارىكى تر سەردانى نەكردەو))^(۲).

(۱) الاستيعاب لابن عبد البر / ۴ / ۸۲۱. والإصابة في تمييز الصحابة لابن حجر العسقلاني / ۷ / ۶۲۰. لە ھەندىك لە سەرچاومكاندا دىگىرنەو كە: جارود وتى بە ژنەكە: بەسە لەسەرى مەرۆ، پىشەوای موسولمانانت كرده گریان. نىمامى عومەرىش (خوای ئى رازى بىت) فەرمووى: ئەو ئافرىمە ناناھىت؟ ئەمە ھەولەى كچى (تعلبة) يە، براژنەكەى عوبادەى كوپى صامت (خوای ئى رازى بىت)، كە خوای گەورە لە ناسمانەو گوى لە قەسەكانى گرتو، كەوابوو عومەرىش باشتر دەبىت گوى ئى بگرىت. بەخوا قەسەم نەگەر لە بەمىانى تاومكو ئىوارە پام بگرىت، رادەوستم، مەگەر بۇ نوپژە فەرمەكان نەبىت. پىروانە: (تفسیر القرطبي/ تفسیر سورة المجادلة) (ومرگىر)

(۲) مسلم/ كتاب فضائل الصحابة/ باب ذكر كذاب ثقفى ومبيرا / ۲۵۴۵. نىمامى نەووى لە شەرحى ئەم فەرموودەمەدا دەفەرموئىت: زانايان پەكدەنگن لەویدا كە درۆژنەكە كەسنىك بوو بە ناوى (المختار بن أبي عبيد)، وە كەسە قركەرەكەش بىرىتى بوو لە: ھەججى كوپى يوسوف. (ومرگىر)

جا ئەمانە چەند نمونەیهکی گەم بوون، میژووی ئیسلامیش پەرە لە زۆریک لە وێنەی وەکو ئەمانە ^(١)، ئیستاش دەبینین کە ئافرەتیش وەکو پیاو ئەم مافە ی بۆ دەستەبەر کراوە لە چەندین کەنالی پێگەپێدراوە (کاری خۆیان دەکەن)، وەکو: پۆژنامەوانی، یان ئەندامی ئێمەجوومەنی گەل، یان چەندین کەنالی تریش ئامۆزگاری حکوومەت دەکەن، وەر هەڵەپەکی کردبێت ناگاداری دەکەنەوه، هەر کاریکی درووستیشی کردبێت، ئیقراری دەکەن (و دەستخۆشی ئی دەکەن).

ئیمەش بە پشتیوانی خوا بەلکو توانیبێتمان لەو چوار تەوهره وباسەدا توانیبێتمان بە شیوەیهکی گورت وبەسوود مافە سیاسیهکانی ئافرەت ویهکسانیمان لەگەڵ پیاویدا بەچاکی روون کردبێتەوه.

(١) پێم وایه که مامۆستای دانەر لە هێنانەوهی نمونە ی دووهدا موفەقق نەبووه، ئەویش لەبەر چەند هۆیهک:

• لەلایەک عەبدولای کۆری زوبەیر کۆری ئەسمانی کچی ئیمامی ئەبوبەکر بووه (خوا لە هەموویان پازی بێت).

• لەلایەکی تریشەوه لەو کاتەدا کە شەهید کرا گەورە ی موسولمانان بوو، کە خەلکی عێراق و حیزاز و یەمەن و خۆراسان گوێراپەلێان دەکرد، وە پاش شەهید کردنیشی هەلێان واسبوو بە دارێکدا بۆ ماوهی سێ پۆژ، ئەوجا لە پاش سێ پۆژمە ئەم گفتوگۆیه لە نێوان دایکی و حەجاجدا رووی داوه.

• دایکیشی لەو کاتەدا چاومەکانی لەدەست داوو، وە پیر بووبوو، تەمەنی گەشتبووه هەشتا ساڵ، وە داواشی کرد لە حەجاج کە نایا کاتی داگرتنی لاشە ی کۆرە کوژراوەکە ی نەهاتوو؟! وە حەجاجیش بە ناشیرینی وەلامی دایەوه، وتی: ئەوه موناڤیقە. ئەویش فەرمووی: سوێند بە خوا موناڤیق نییه، بەلکو کەسیکی پۆژووگری شەونۆزکەر بووه. ئەویش پێی وت: پێرۆ هە ی پیری خەلەفاو. ئەوجا ئەسما فەرمووی: سوێند بە خوا خەلەفاو نییم، بەلکو گوێم لە حەزرت بوو کە فەرمووی: إن فی الثقیف...هتد.

بۆیه زۆر شتیکی سرووستیه کە دایک لەو جۆرە بارو دۆخەدا هەلچوون رووی تی بکات، وەهەلویستی ناوھا بنوینیت بەرامبەر بەو کەسە ی کە بەرپرسیاره لە کوشتن و سووگایەتی کردن بە کۆرەمکی. بۆیه ئەگەر نمونەیهکی تری بەئینایەتەوه باشتر بوو. (وەرگێڕ)

بەشى ھەشتەم

لەيدانى ئافرىتە لە ئىسلامدا

باسى لەيدانى ئافرىتە لە قورناندا لە يەك جىگەدا ھاتوو، كە دەفەرموئىت:
 ﴿وَالَّذِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُمْ فَعِظُوهُمْ﴾ وَأَهْجُرُوهُمْ فِي الْمَضَاجِعِ وَاصْرَبُوا هُمْ ﴿
 النساء/ ۳۴. ((واتە: ئەو ژنانەى كە دەبين لە رىگە لادەمدن وسەرپىچى دەكەن
 وياخى دەبن، ئەو نامۆزگارىيان بکەن، ئەگەر سوودى نەبوو ئەو لە جىگەى
 نووستندا لەگەلەيان مەبن . واتە لەگەلەيان مەخەون ومەياندوئىن
 ونامزومەكانيان بۆ جىبەجى مەكەن .، ئەگەر ئەومىش سوودى نەبوو ئەو لەيدان
 بدەن . بەلام لەيدانىكى بى زيان .)).

وشەى (نشوز) برىتە لە سەرپىچى كەردنى كۆمەلەيتى ورموشتى، بەوھى
 كە ئافرىتە ئەركەكانى جىبەجى ناكات، كە ئەو ئەركانە دەبن بە ماف بۆ
 مێردمەكەى، ھەروەگە چۆن ئەركەكانى مێردىش دەبن بە ماف بۆ ژنەكەى.
 جا لەو سەرپىچى كەردنە كۆمەلەيتى ورموشتىدا خاى گەورە رېنمووى
 بياوان دەكات كە بە نامۆزگارى ھەول بەدەن ژنەكانيان بەئىننەو سەر رىگە
 وراستيان بکەنەو، بەوھى كە ھەسەى خۆش ونەرميان لەگەلەدا بکەن، وخوايان
 بەئىننەو ياد وبە بىريان بخنەو، وباسى ئەو مافانەيان بۆ بکەن كە خوا داواى
 لى كەردوون.

باشان خاى گەورە رىگەى بە بياو داوہ كە بۆ ماومىەك لە جىگەى
 خەوتندا لى جىبابىتەو، وەك فشار خستەسەرەك بۆ ئەوھى كە ئەركەكانى
 خۆى جىبەجى بكات.

ھەروەھا خاى گەورە رىگەى داوہ بە بياو كە لەيدانى ژنەكەى بكات، وەك
 بەدەرخستنى توورمى ونازى بوون، بەلام لەيدانىكى ومەا كە شوئەوارى

لەسەر لاشەى ژنەكە بەجى نەمىنىت، ئەمەش تەنھا وەكو ئەوۋى كە پىيى
بلىت: من تورەم لىت.

ئەم لىدانەش شتىك نىيە كە پىويست بىت لەسەر پىياو كە بىكات، بەلكو
تەنھا لىدانىكى سووكە، وئەوۋىش لەو حالەتەدا. ھەر بۇيە تەواۋى زانايان
فەرمانيان داۋە كە دەبىت ئەو پىياۋە تاۋەكو لە توانايدا ھەيە خۇى لە بەكار
ھىنانى لىدان بەدوور بگىرت، وبە ھەر جۇرىكى تر كە بۇى دەكرىت توورمىي
خۇى بەسەردا دەربىرپىت.

ھەرۋەك چۇن پىياۋىش ئەگەر ھەلەى كىرد لە جىيەجى كىردنى مافەكانى
ژنەكەيدا، ئەوا لىدان دەكرىت وتەمى دەكرىت. بۇ نەوونە: ئەگەر پىياۋىك بە
پەنجە ھەستىت بە لابرەنى پەردەى كچىنى ژنەكەى، ئەوا زانايان (ى مەزھەبى
مالىكى) فەرموويانە: ((لابردنى پەردەى كچىنى بە پەنجە تاوانە،
ومىردەكەشى لەسەر تەمى دەكرىت))^(۱)

ھەرۋەھا كاتىك كە لە سەردەمى پىغەمبەردا (صلى الله عليه وسلم) زۇرىك لە
پىياۋان دابوويان لە ژنەكانيان، وئەوانىش ھانايان بىردە لای پىغەمبەر، ئەوۋىش
زۇر توورە بوو لە ھاۋەلەكانى وپىي فەرموون: ئافرىتانىكى زۇر ھاتوون،
سەردانى خىزانەكانىيان كىردوۋە، ۋەھانايان ھىناۋە لە دەستى لىدانى
مىردەكانيان، ئەو پىياۋانە لە باشەكانى ئىۋە نىن.^(۲) واتە: لىدانى ژن كارى
پىياۋى باش نىيە!

(۱) الفقه على المذاهب الأربعة/ عبد الرحمن الجزيري، مبحث الجناية على الأطراف/ ۵ / ۲۴۲.
(۲) أبو داود في السنن/ كتاب النكاح/ باب في ضرب النساء/ ۲۱۴۶، والدارمي/ كتاب النكاح/ باب
في النهي عن ضرب النساء/ ابن حبان/ كتاب النكاح/ باب معاشرة الزوجين/ ۴۸۹، والحاكم في
المستدرک/ كتاب النكاح/ ۲۷۶۵، والشافعي في مسنده/ ومن كتاب الخلع والنشوز/ ۱۳۶۳.
والطبراني في المعجم الكبير/ باب الألف/ إياس بن عبد الله بن أبي ذباب/ ۷۸۴، وعبد الرزاق في
مصنفه/ كتاب العقول/ باب ضرب النساء والخدم/ ۱۷۹۴۵، والبيهقي في السنن الكبرى/ كتاب
القسم والنشوز/ باب ما جاء في ضربها/ ۱۴۵۵۲، والنسائي في السنن الكبرى/ كتاب عشرة
النساء/ ضرب الرجل زوجته/ ۹۱۶۷. ئەم فەرموودمىيە خۇى بەشىكە لە -

کەواتە ئەو سونەتە ی پێغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) کە ئیمە هانی موسولمانانی بۆ دەدەین، ئەومێه کە لە ژنەکانیان نەدەن، چونکە هەرگیز پێغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) لە ژنەکانی خۆی نەداوە، بەلکو کە پێگەش دراوە بە لێدان، وەها پێگە دراوە کە بە سیواک لێیان بدریت (واتە بە هیواشی بیت، ولەجێگە ی هەستیاریش نەدریت)، ئەویش تەنها بۆ ئەوێ کە تووڕمیی خۆی بۆ دەربخات، وتیشی بگەیهنیت کە ئەم رازی نابیت بەوێ کە ئەو هەر سووڕبیت لەسەر بێ گوێیی کردن.

هەندیک ژینگە وکۆمەلگاش هەیه کە ژنان پێویستیان بە لێدان هەیه، خۆشیان بە نیشانە ی پیاوای مێردەکانیان دەرزانن، کە ئەم ژینگە وکۆمەلگەش پۆژناو شارمزیان نییه وەها ناگاشی لێیان نییه، بەلام قورنانی پیرۆز بۆ هەموو مەرووفەکان هاتوو، و بۆ هەموو کات وشوێنیکیش، و بۆ هەموو کەسیکیش هەتاوێک دویا دوات، هەر بۆیه بێرپار و تاییبەتمەندیەکانی قورنان هەموو ژینگە وکۆمەلگە جیاوازمەکان دەریتەو، کە ئەگەر رەچاوی بارودۆخ و تاییبەتمەندی ئەو کۆمەلگایانە نەکات، ئەوا دەبیت بە هۆی تیکچوونی ئارامی ناو خێزان، و پڕووبەرووی مەترسی هەلومشانی و دارپانی هەیه. کەواتە ئەو پێگەدان بە لێدانە پێگەیهکە بۆ راست کردنەو و چاک کردن.

و ئەو ئیمەش ئیستا لەسەر ئەو نین کە مەسەلەیهکی نەزمەری باس بکەین، ئەو مەسەلەیهکی نەزمەری کێشەو مەسەلەیهکی واقعی و بەرجەستەداین. جـا ئەگەر سەرچاوەکانی شەریعەتی ئیسلامی موسولمانانی هەلبنایە لەسەر

- فەرموودەیهکی درێژتر کە دەرگێرێنەو پێغەمبەر فەرموویەتی: لە ژنەکانتان (کەنیزمەکانی خوا) مەدەن. ئەو جـا ئیمامی عومەر (خوای ئی رازی بیت) هاتەلای پێغەمبەر و فەرمووی: ژنەکان تەواو بێ ترس بوون لە مێردەکانیان و بە گوێیان ناکەن. ئیتر پێغەمبەریش پێگە ی پێدان کە لێیان بدەن. پاشان ئەوانیش دەستیان کرد بە لێدان، ئەو جـا پێغەمبەر فەرمووی (لە هەندیک لە رێوایەتەکاندا): ئەم شەو حەفتا ژن هاتوون بۆ لای خیزانەکانم و شکاتی مێردەکانیان کردوو، کە لێیان دەدەن. (ومرگێر)

لېدان و ستم كردن له ئافرىقتان، ئەوا دىبوو ئەو ديارىدىمىه له واقع وژيانى رۆژانه ياندا دىربىكەوتايە. ئەگەر هانىشى بداناىه لەسەر بەزمى و خوشەويستى، ئەوا ئەويشيان ھەر پىوھ دىردىمكەوت. خەواى گەورە دىمفەرموئىت: ﴿وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتَهُ، يَذَّنُ رَبُّهُ، وَالَّذِي خَبَثَ لَيْخْرُجُ إِلَّا نَكْدًا﴾ (الاعراف/۵۸). ((واتە: بە ھەرمانى خودا ولاتى بە پىت و سەرزەمىنى چاك رۆھك و شىنپايى و مېومەھاتى نى دىروئىت، بەلام سەرزەمى خىراپ و خويىدار ھىچى تىدا شىن نابىت، مەگەر شتىكى كەم و بى كەلك)).

ئەوجا و مەن باومكو ھەرموودىمەكى عىسا (سەلامى خەواى نى بىت) بىنپىنەوھ ياد، كاتىك كە ھەرمووى: ((پىاوان لە بەرووبوومەكانىنەوھ دىيان ناسىتەوھ، ناپا لە دىك ترى دەچنىتەوھ؟! يان لە توورك ھەنجىر؟!))، جا ئەگەر ھەلوئىستەمەك بىكەم لە بەردەم (لېدانى ئافرىقتا بە سىواك، بۆ دىرخستى ناپىزايى و توورپى)، ئەوجا تەماشايەكى كۆمەلگەى موسولمانان بىكەم، كە تاومكو چەند شكات و گلەپى بوونى تووندوتىزى لە دۆى ئافرىقتان ھەپە؟ يان چەندە ئازارىيان دىدەرىت و چەندە لېدان دىكرىن؟ ئەوا دىبىنن كە چەند ھالەتتىكى ژمىرراوى كەمى دىپارى كراو، كە لە ئەنجامى پابەند نەبوون بە پىنمووى و زانىارىيەكانى ئەم ئاپىنەوھ پەيدا بوون. چونكە زۆرىنەى پىاوان لە كۆمەلگەى ئىسلامىدا توندوتىزى و لېدان و ئازاردان لە دۆى ژنان بەكار نەھىنن، بەلكو لەو كۆمەلگەيدا پىاوان پارىزگارى لە ژنان دىكەن و چاودىريان دىكەن.

لە بەرامبەرىشدا، ئەگەر بمانەوئىت واقع و ژيانى رۆژئاوا بخوئىنپىنەوھ، كە چۆن بە لېدانىكى خىراپ و ستەمكارانە بە شىومەكى بلاو لېدانى ژنان دىكرىت، ئەوا دىبىنن كە ھەر سەرزەمىيەكانى سەرخاومەكانى خويان شاىەتى ئەمانەمان بۆ دىدەن:

• (۷۹٪) پىاوان لە ژنەكانىيان دىدەن بە لېدانىكى و مەكە سەردەمكىشەت بۆ

بەلا و ئوقسانىيەكى بەردەوام.

- (۱۷٪)ى ئەو ئافرىتى لىندراوانە بارودۇخىيان وا دەخوازىت كە بېرىنە ژىر چاۋدىرى وردمە (العناية المركزة).. ئەۋەى كە ئەم زانىارىيەى نووسىۋە برىتىيە لە دىكتۇر (جون بېرىيە) كە مامۇستاي يارىدمەدرى مادە ودرسى زانستى دەروونىيە لە زانكۆى (كارولىنا) (لە ولاتە يەكگرتوومكانى ئەمەرىكا).
- بەبىيى راپۇرتى دەزگاي مەركەزى ئەمەرىكى بۇ پىشكىن ولېكۆلىنەۋە، ناسراۋ بە: (FPT)، ھەموو (۸) چىركەپەك لە ئەمەرىكا دا پىاۋىك لىدانى ژنەكى دىكات.
- رۇزنامەمەكى ئەمەرىكى نووسىۋىتى: لە ھەموو دە ئافرىتىكى ئەمەرىكى يەككىيان مىردمەكى لىنى دىمات، پاشان رۇزنامەى (Family Relation) (واتە: پەيوەندى خىزانى) لەسەر ئەم ھەۋالە قىمەمەكى ھەپە كە دەلىت: لە ھەموو دوو ئافرىتىك يەككىيان لىدان دىكرىت لە لايەن مىردمەكىمەۋە، وروۋبەروۋى سىتەم ودرستىرۇزى دىبىتەۋە.^(۱)
- لە ھەرنىسا سالانە دوو مىليۇن ئافرىتى رۇۋبەروۋى لىدان دەبنەۋە... مەنەمدارى نەپنىيەمەكانى ولات بۇ مافەمەكانى ئافرىتى (مىشيل لىنرىيە) وتوۋىمەتى: ھەندىك چار ئازەلەكان مامەلەى باشتىران لەگەلدا دىكرىت، ۋەك لە ئافرىتان. خۇ ئەگەر پىاۋىك لەسەر شەقامىك بىدات لە سەگىك، ئەۋا كەسىك شىكاتى لى دىكات لاي كۆمەلەى بىنەرمى جوۋولانەۋە لەگەل ئازەل، بەلام ئەگەر لەسەر شەقامىك لە ژنەكى خۇى بىدات، ئەۋا يەك كەس جوۋولە ناكات. (واتە كەس خۇى لە مەسەلەكە ناكەپەنىت).

(۱) نەۋى زىياترى دەۋىت، با بگەپتەۋە لاي راپۇرتى لىزنىمەكى كۆنگرىسى ئەمەرىكى بۇ لىكۆلىنەۋە لەسەر تاۋانمەكانى گەنج ومىرد مىندالەكان لە ئەمەرىكا، لە ژىر ناۋنىشانى: (رەۋىشتى داھەرۇزاۋى كۆمەلەكى ئەمەرىكى). ئەم زانىارىمەش لە كىتەبى: (المجتمع العاري بالوثائق والأرقام/ ص ۱۱) ھەۋە ۋەرگىراۋە.

- (۹۲٪) ى كارى ليدان لە شارمگاندا روو دمدات، (۶۰٪) ى ئەو شكاتانى كە بەشەودا دىگاتە پۇلىسى فرىكەوتنى پارسى، برىتىن لە: ھاناھىتەنى ئافرىمىتان لە دىمىت خراپى مامەلە ى مىردىمگانىان.
- لە بەرىتانىا راپۇرتىك ھاتوو ەسەر ئەو ى كە (۷۷٪) ى مىردىمگان ھەر بەبى ھۇ ليدانى ژنەگانىان دىمەن.
- ھەروا لە بەرىتانىا زىاد لە (۵۰٪) ى ئافرىمىتە كوزراو مگان برىتى بوون لە قوربانى دىمىتى مىرد يان دۇستەگانىان. توندوتىژى خىزانى زىادى كىروو ە پىژە (۴۶٪) لە سالىكدا ھەتەو مكو كۆتايى مانگى ئازارى سالى (۱۹۹۲). ھەرومە ەمىرگەوتەو كە (۲۵٪) ى ئافرىمىتان روو بەروو ى ليدان دىمىنەو لە لايەن مىردىمگانىان يان دۇستەگانىانەو. پۇلىسى بەرىتانى سالانە (۱۰۰،۰۰۰) سەد ھەزار پەيوماندى تەلەفوونى پى دىگات، كە ئاگادار دىمىرگىتەو ەسەر دىمىتدريژى كىرنە سەر ژنان (زىجات او شرىكات). ھەر ئەو راپۇرتە ئەو ەشى تىداپە كە ژنىك باسى ئەو ى كىروو ەسەر ەمىرگەوتەو كە نىيەو، مىردىمگە ى سى سال ونيو لى داو، وتىشى: ئەگەر دوا ى ليدانەكە قىسەم بىرداپە، دووبارە لى دىمەمەو، بۇپە ھەروا بى دىمىگ بووم، خۇ ئەو تەنھا بە يەك جۇر ليدان واز ناھىنىت، بەلگو ھەموو جۇرەگانى بەكار دىمىنىت، وىكو: بەدەموچاودا كىشان، مىشەكۆلە، شەق، لەقە وخستەنە ژىر پى، كىشانى سەر بە دىواردا. ھەندىك جارى پىوانىك ھەبوون كە جگەرمىان بە لاشە ژنەگانىان كوزاندوتەو، يان بە زىجىر وكۆت لە مالىدا كۆتايان كىروون، پاشان دىمىرگايان لەسەر داخستوون، وچەند كاتىمىرىكى زۇر بەم جۇرە بەجىيان ھىشتوون.
- بەپراستى ليدان ئابەم جۇرە، گومانى تىدا نىيە كە بەلایەكە وپىويستە ھەموو مروفەكان لە دۇى راپوستن، زانايانى موسولمانانىش دۇى ئەم جۇرە ليدانەن، پىغەمبەرىش (صلى الله عليه وسلم) ئەو ەمان بۇ روون دىگاتەو كە پەيوماندى نيوان پىاو وئافرىمىت لەسەر خۇشەويستى وسۆز راپوستاود، كە

ئەمەش لەگەن لىدان وئازارداندا ناگونجىت، ھەر بۇيە پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) زۆر بە تووندى ئەم ديارىدىمىيە بە خراب دادمىنىت ورمىدى دىمكاتەو، وەك دىمفەرموئىت: باشە ئەو جۆن يەككىك لە ئىو (شەرم ناكات) وەك جۆن لىدانى كۆيلەمىيەك دىمكات، ھەروا لىدانى ژنەكەشى دىمكات، لە سەرمەتاي رۆژمە وپاشان لە كۆتايى ئەو رۆژمە دىمچىت لەگەلىدا جووت دىمىت؟! ^(۱) كە ئەمەش بەرپەرج دانەومىيەكە بۇ ئەو كەسانەى كە بە بى بنەما دەئىن: ئىسلام ئافرىمىت بەكەم دانامە كە رىگەى داو بە پىاو لىى بدات.

(۱) ئەم فەرموودىمىيە لە ھەمىيەك لەم سەرجاوانەدا ھاتو، بەلام بە چەند دىمچىكى جىاواز: البخارى/ كىتاب النىكاح/ باب ما يكره من ضرب النساء/ ۴۹۰۸. وابن حبان/ كىتاب النىكاح/ باب معاشر الزوجين/ ۴۱۹۰. وعبد الرزاق في مصنفه/ كىتاب العقول/ باب ضرب النساء والخدم/ ۱۷۹۴۲. والبيهقي في السنن الكبرى/ كىتاب القسم والنشوز/ باب الاختيار في ترك الضرب/ ۱۴۵۵۷. والسنن الكبرى/ كىتاب عشرة النساء/ ضرب الرجل زوجته/ ۹۱۶۶.

دەروازەى سىيەم

ئافرهتى موسولمان

لە واقیعی میژوویدا

دەسپیکک و پینج بەش لە خو دەگریت:

بەشى یەكەم : ئافرمەتگەلىكى حوكمران (حاکم).

بەشى دووهم : ئافرمەتگەلىكى دادوهر (قاضی).

بەشى سىيەم : ئافرمەتگەلىكى جەنگاوهر.

بەشى چوارەم : ئافرمەتگەلىكى موفتى وزانا.

بەشى پینجەم: ئافرمەتگەلىك كه دەسهلاتى جیبه جى کردنیان

(السلطة التنفيذية) گرتۆته دەست.

دهسپیک

گومان له وودا نییه که میژوو ئاوینیهی شارستانی گهلانه، چونکه نهگهر جیبه جی کردنیکی کرداری وراسته قینه نهبوایه، ئهوا نهدمزانرا که بیروپراو بۆچوونی نهتهوهکان چۆن بووه، لهبهر ئهوه که بیرو بپراو جیگه کهی له ناو میشک و دلی کهسه کاندایه، نهوجا هم کهسهکان وههم کات وشوین وبارودوخه گانیش بریتین له پمگهزمکانی نهو ژینگه یه که نهو بیرو بپروایانهیان تیدا پهپرمو دهگریت. بهلکو زیادمپرموی ناکهین نهگهر بلینین: جیبه جی کردن وپهپرموکردن تهنها راههی راسته قینهی نهو بیردۆزانهیه که له وشه و دهستهواژهکانیهوه زیاد له مانایهک ومردهگریت.

جا ههر لهسهر ئهم مانایهش زانایانی ئوصولی فیهقی ئیسلامی له ههندیک رووداودا، کردموهی پیغه مبهریان (صلی الله علیه وسلم) پیش خستوه بهسهر وتهکانیدا. بهلکو له هندیك کاتدا کردموهی هاوهلانی پیغه مبهریان (صلی الله علیه وسلم) کردوو به روونکه رموهی دمقیکی شهرعی.

ئیمهش دواي ئهوهی که پلهو پایه وپیگهی نافرمتان خسته پروو له هورنانی پیروژ وهرموودمکانی پیغه مبهردا (صلی الله علیه وسلم)، باسی کتیب و بهرهمه فیهقیه کانمان کرد، که چۆن باس له نافرمت دمکهن له زۆریك لهو مهسهلانهی که پۆژئاوا به خراپی باسی کردوون، ههولئ داوه _ به مهبهست یان بی مهبهست _ که نهو مهسهلانه وهك خالی لاوازی ئهم پۆشنبیری ئیسلامیه بهکار بهینیت. ئهوجا دینیه سهر خستنه پرووی بارودوخ و حال وگوزمرانی نافرمت لهو واقع و میژوهی که تیدا ژیاوه، که دمبن به پالپشتیک بۆ نهو قسانهی که له باسهکانی پيشوودا کردمان له بارهی بهپیزی وپاریزراوی نافرمتهوه، که هیچ جیاوازیهکی لهگهڵ بیاودا نییه، لهو پرموه که جۆری مروّف له همردووکیان پیکدیت.

واقىيى مىژۋىيى ئەو ھەۋالەمان دەداتى كە: ئافرىمىتانىكى زۆر ھەبۋون كە كارىكەريان ھەبۋوۋە لەسەر رەۋتى مىللەتى ئىسلامى، لە ھەمۋو بۋارمىكاندا بەشداريان كىردوۋە لە بەرزكردنەۋى رېز و حورمەتى ئەم مىللەتەدا.

لە راستىدا رۆلى ئافرىمىتى موسولمان ھەر زۆر لە زوموۋ دەستى پى كىردىۋو، چۈنكە ھەر ئافرىمىتى بۋو كە يەكەم كەس بۋو ئىمانى بە پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ھىنا، ھەر ئافرىمىتى بۋو كە بۋوۋە يەكەم شەھىد لە رىگەي خۋادا، ھەر ئافرىمىتى بۋو كە يەكەم كەس بۋوۋە كە بۇ خوا ھىجرىمىتى كىردىت لەگەل مىردەكەيدا، پاش (لوط) (سەلامى خۋا ئى بىت)، دايكە عائىشەش خۇشەۋىست تىرىن كەس بۋوۋە بەلای پىغەمبەرمۋە (صلى الله عليه وسلم).

بەلى، دايكە خەدىجە يەكەم كەس بۋوۋە كە بىرۋا بە پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ھىناۋە، و تەصدىقى كىردوۋە، سەرمىراي ئەۋەش پەناگا و پائىشتىكى باشىش بۋوۋە بۋى، بەلگو زۆر يارمەتى پىغەمبەرى (صلى الله عليه وسلم) داۋە بە مال و مولكى خۋى، خۋا گەۋرە لەئەۋ مىندالى بەخشى بە پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)، پىغەمبەرىش (صلى الله عليه وسلم) ئەو سالى مىردىنى ئەۋى ناۋنا بە: سالى دلتەنگى.

خانمى گەۋرە و بەرېز (سومەيەيى كىچى خەياط) كە ھاۋسەرى ياسرى باۋكى عەمار بۋو، يەكەم شەھىدى ئىسلام بۋوۋە، گەلىك لە كۈرە گەنجەكەي خۋى بەھىز تىر بۋو، ئەۋمبۋو كە قىۋوللى نەكىرد جىنىۋ بىدات بە پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)، ۋوشەي كۈفر بەسەر زمانىدا بىت، تاۋەكو رىزگارى بىت، بەلگو دىرى خىست كە چەندە خۋگىرە و بىرۋا بە ئابىن و پىغەمبەر ھىناۋە، ھەتاۋەكو شەھىد كىرا.

خانمى گەورە وبەرپز (روھىيەى كچى پېغەمبەر (صلى اللہ علیہ وسلم) يەكەم كەسنىك بوو كە لە پېگەى خوادا كۆچى كىردىت، لەگەل مېردەكەى كە نىمامى عوسمانى كورى عەففان بوو.^(۱)

ھەردوو خانمى گەورە (فاتىمەى كچى پېغەمبەر (صلى اللہ علیہ وسلم) ودايگە عائىشە لە خۆشەويست ترىنى كەسەگان بوون بۇ پېغەمبەر (صلى اللہ علیہ وسلم). ئەوتە جارنىك لىيان ھەرسى؛ كى خۆشەويست ترىن كەسە بەلاتەو؟ ئەويش ھەرمووى؛ فاتىمە. ھەروھە بۇ دايگە عائىشەيش، ئەنەس (ى كورى مالىك) بۇمان دەگپتەو كە؛ پەرسىار كرا لە پېغەمبەر (صلى اللہ علیہ وسلم)؛ كى خۆشەويست ترىن كەسە بەلاتەو؟ ئەويش ھەرمووى؛ عائىشە. وتى؛ لە ھىوان؟ ھەرمووى؛ ھاوگى (واتە نىمامى ئەبو بەكرى صدىق)^(۲)

ئەوجا پېگەى ئافرىتى لە ئىسلامدا تەنھا ئەو نەبوو كە يەكەم نىماندار، يەكەم شەھىد، يەكەم كۆچكەر بىت، وخۆشەويست ترىن كەس بىت بەلای پېغەمبەرەو (صلى اللہ علیہ وسلم)، بەلگو بە تىپەپىنى چەرخەگان لەم ھالەتانەش تىپەپىو، كە ھەرمان رەواپەتى كىردوو، وبوو بە دادوور، و جىھادى كىردوو، وبوو بە زانا، وفەتواى داو، وكاروبارى دەسلەلاتى جىبەجى كىردنى گىرتۆتە دەست.. وزۆر كارى ترىش كە مېزووى موسولمانان گەواھى بۇ دەدات، بۇيە نىمەش ھەر لەسەر ئەو ئەساسە ئەم دەروازەمان دابەش كىرد بۇ چەند بەشنىك؛

بەشى يەكەم : ئافرىتگەلىكى ھوكمران (ھاكەم).

(۱) الحاكم فى المستدرک/ كتاب معرفة الصحابة/ ذكر رقية بنت رسول الله / ٦٨٤٩، والطبراني فى المعجم الكبير/ العشرة المبشرين بالجنة/ نسبة عثمان بن عفان/ ١٤٣، والشيباني فى الأحاد والمثاني/ ومن ذكر ذى النورين عثمان بن عفان ١/ برقم ١٢٣. ومن ذكر رقية بنت رسول الله / ٥/ برقم ٢٩٧٨.

(۲) پېشتەر باسما لە تەخرىجاتى ئەم دوو ھەرموودمە كىرد، وسەرئىچ وتىپىنىشمان لەسەريان ھەبوو.

بەشى دووهم : ئافرمەنگەلىكى دادومر (قاضي).
بەشى سىيەم : ئافرمەنگەلىكى جەنگاومر.
بەشى چوارەم : ئافرمەنگەلىكى موفتى وزانا.
بەشى پىنچەم: ئافرمەنگەلىك كە دەسەلاتى جىبەجى كردنيان گرتۆتە
دەست (السلطة التنفيذية).

بەشى يەكەم

ئافرىمەتگە ئىككى فەرمانىرەوا (حاكم)

مەبەست بە فەرمانىرەوايى ئافرىمتان بۆ ولات ئەو نىيە كە كاريگەريان
 ھەبىت و كاروبارەكان راپەرپىنن لە رېگەي مېردەكانيان يان كورەكانيان يان
 گەورەكانيانەو، كە ئەوان فەرمانىرەوان، چونكە ئەم شىوازەلە ژماردن نايمەت،
 بەتايىبەتى لە سەردەمى دەولەتى عەباسىيەكاندا بەشىومەيەكى زۆر ھەبوون،
 سەرمتا وەك (خەيزەرانى كچى عەتا)^(۱) كە ژنى مەھدى عەباسى بوو، ودايىكى
 ھەردوو كورەمكەي (ھادي ومەھدي) بوو، كە لە سالى (۱۷۳)ى كۆچى ومفاتى
 كەردوو. پاش ئەويش ژنىك بە ناوى (قبيحە) كە دايكى (مەتزل بالە) بوو^(۲)، و
 لە سالى (۲۶۴)ى كۆچيدا كۆچى دوايى كەردوو. دواترىش ئافرىمتىك بە ناوى
 (فاتىمە قارەمان)^(۳) كە لە سالى (۲۹۹)ى كۆچيدا كۆچى دوايى كەردوو، دايكى
 موساى ھاشمى قارەمانى مائى (المقتدر بالە)^(۴)، دايكى (المقتدر بالە) كە ناوى
 (شەغەب) بوو^(۵)، ولە سالى (۳۲۱)ى كۆچيدا كۆچى دوايى كەردوو... زۆرىكى
 تىرىش كە لە ژماردن نايەن.

بەلكو مەبەستمان ئەوانەيە كە خويان راستەموخۆ وبە پروونى فەرمانىرەوايى
 ولات وھەرىمە ئىسلامىيەكانيان كەردوو.

(۱) تاريخ الطبري / ۴ / ۶۲۲، و / ۸ / ۲۲۴، وتاريخ بغداد / ۱۴ / ۴۳۰.

(۲) تاريخ الطبري / ۵ / ۵۱۴، وأعلام النساء / ۴ / ۱۸۴.

(۳) البداية والنهاية / ۱۱ / ۱۸، وأعلام النساء / ۴ / ۹۱.

(۴) أعلام النساء / ۵ / ۱۲۲.

(۵) البداية والنهاية / ۱۱ / ۱۷۵، وأعلام النساء / ۵ / ۶۷.

بەپراستى ھەندىك ئافرىتى ھەرمانپەرۋاى ھەندىك له ولات ۋەھرىمە ئىسلامىيەكانيان كىردوۋە له ماۋە وسەردەمە جىاۋازمىكاندا، نەگەرچى ھىچ ئافرىتىك له ئىسلامدا نازناۋى جىگەنشىن (الخليفة) ى پى نەدراۋە، بەلام لەم نازناۋە خوارتر زۆر نازناۋى ترى پىدراۋە، ۋەك: (سلطان، ملك، الحرّة، خاتون). ۋە له مېژوۋى ئىسلامىدا ھاتوۋە كە زياد له پەنجا ئافرىتى ھەبوون كە ھەرمانپەرۋاى ھەرىم ۋولاتە ئىسلامىيەكانيان كىردوۋە بە درىژاى مېژوۋ:

- (ست الملك) كە يەكەك بوۋە له ھەرمانپەرۋاى فاتىمىيەكان له مىصر، كە له سەرتاى سەدەى پىنچەمى كۆچى ھوكمىرانى كىردوۋە.
- دوو سازن، بە ناۋى (اسماء، واروى) كە ھەرمانپەرۋاى (صنعاء) يان كىردوۋە له كۆتايى سەدەى پىنچەمى كۆچى دا.
- (زينب النفزاوية) له ولاتى نەندەلوس (ئەسپانىي ئىستا).
- (سلطانة رضية) كە ھەرمانپەرۋاى شارى (دەلى) كىردوۋە له نىۋەى سەدەى ھەۋتەمى كۆچى دا.
- (شجرة الدر) كە ئەۋىش ھەرمانپەرۋاى ولاتى مىصرى كىردوۋە له سەدەى ھەۋتەمى كۆچى دا.
- (عائشة الحرّة) له ولاتى نەندەلوس.
- (ست العرب)، (ست العجم)^(۱)، (ست الوزراء)^(۲)، (الشريفة الفاطمية)،

(۱) ناۋى (فاطمة بنت محمد بن محمد بن جبريل) مەشھورە بە (ست العجم)، له (۱۹) ى رەمەزانى سالى (۷۲۷) ى كۆچى، له قاھىرە ۋەفاتى كىردوۋە، ۋە (قرافة) ئەسپەردەى خاك كراۋە. بىروانە: (الدرر الكامنة في اعيان المئة الثامنة / ۱ / ۲۲۰). (ۋەرگىي)

(۲) دوو ئافرىتى ھەن بەم نازناۋە بەناۋىانگن، يەكەكىيان بە ناۋى (ست الوزراء بنت عمر بن اسعد بن المنجا التنوخية الدمشقية الحنبلية) له سالى (۶۲۴) ى كۆچى له داىك بوۋە، ۋە له (۱۸) ى شەعبانى سالى (۷۶۶) كۆچى دۋاى كىردوۋە. ۋە ئەۋى ترىان بە ناۋى (ست الوزراء بنت تاج الدين ابي الفضل يحيى بن مجد الدين ابي المعالي محمد بن أحمد في مسنده بن حمزة بن علي هبة الله الحبوبى الثعلبي) له سالى (۶۸۹) ى كۆچى له داىك بوۋە، ۋە له (۴) ى شەۋالى سالى (۷۶۵) كۆچى دۋاى كىردوۋە. بىروانە (الدرر الكامنة / ۱ / ۲۲۷). (ۋەرگىي)

و(الغالية الوهابية)، و(الخاتون ختلع تاركان)، (الخاتون بادشاه)، و(غزاة الشيبية)^(١)، زۆریکی تریش.

جا بۆ ئەوەی که درێژە پێ نەدمین، چەند نموونەیهکی ئافرمەتێن هەڵمەبژێرین که فەرمانڕەوایی ولاتیان کردووه، و بە شیۆمیهکی درێژ باسیان دەکەین، که بە (ست الملك) دەست پێ دەکەین:

١- (ست الملك) پاشای فاتیمیهکان

یهکی که لە پاشا فاتیمیهکانی ولاتی میصر، دەسهلاتی گرتەدەست دواى ئەوەی که پرۆسەى شاردنەوێ براکەى رێکخست بە ناوی (الحاکم بأمر الله) که خەلیفەى شەشەمى فاتیمیهکان بووه لە سالى (٤١١)ى کۆچى دا، که دەگیرنەوێ خۆى کۆشتووێهێتى.

نیامى زەهەبى دەفەر مویت: ((بەیمانى بەستوووه لەگەڵ ئەمیر (ابن دواى)، وپاشان بە نەینى چووه بۆلای، و ئەویش جێگەى کردۆتەووه، ئەوجا بەو ئەمیرەى گوت: بۆ ئەو هاتووم که خۆم وتۆیش بپارێزم، ئەویش پێى گوت: من لە خزمەتتەم، ئەوجا پێى گوت: تۆش و ئێمەش لە مەترسیداین، ئەو کەسە رێزى باوک و باپیرانمانى کز کردووه، و تەواو شیت بووه، و کارێک دەکات که هیچ موسوڵمانێک ئارامى لەسەر ناگریت، و منیش دەترسم که بکوژریت، و ئێمەش

(١) هاوسەرى پیاویک بووه بە ناوی (شبيب بن یزید بن نعیم الشیبانی الحروری)، ئافرمەتێکى زۆر بەناوبانگ بووه لە نازایەتى و سوارچاکیدا، لە شارى موصل لەدایک بووه، لە سەر دەمى (عبد الملك)ى کورێ مەرواندا لەگەڵ میردەمەیدا لە دژی عبد الملك شەپەیان کردووه، لە رۆژانى دەسهلاتدارىتى حەجەجى کورێ یوسف، و هەر وەک پالەوان شەپەى دەکرد، که دەگیرنەووه حەجەج لە پەکیک لە شەپەکاندا لەبەرى هەلەتوووه، و دواتر هەندێک لە شاعیرەکان بە عەیب و عاریان باس کردووه بۆی. بڕوانە: (الأعلام للزکلی) ٥ / ١٨، ووفیات الأعیان لابن خلکان / ٢ / ٤٥٤، تاریخ الإسلام للذهبی / حرف الشین / شبيب بن یزید ابن نعیم بن قیس بن عمرو بن الصلت الشیبانی الخارجی). (ومرگێر)

لەگەڵدا بکۆژێن، وئێتر ئەم ولاتە بە خراپترین و ناشرین ترین شیوە لەناو بچیت، ئەهویش وتی: راست دمهکەیت، ئەم جی بکەین؟ ئەهویش وتی: سویندم بۆ بخۆ و منیش سویندت بۆ دهمۆم که ئەمه بهشارینهوه، وئێتر رێک کهوتن لهسەر نهوهی که بیکوژن)).^(١)

ئەم ئافرمەتە چەند شتێک هەبوو که پالێ پێوه بنێن بۆ ئەم کارە، چونکه تیپهپرانندهکانی براکهی زیاد له هەد بوو، چونکه دمهسلاتی خوێ زۆر به خراپی بهسەر خهڵکه ههزارهکاندا بهکار دههینا، گلاری له سهگ بریپوو به مهبهستی لهناو بردنیان، نهیدههێشت ئافرمەتان له مال^٢ بچنه دهموه، شاری قاهره سووتاند، و نهیدههێشت دانیشهوانهکهی به رۆژدا کار بکهن، و فهرمانی پێ دمهکرد که به شهو کار بکهن، له پیناوی نهوهی که به شهودا به قافلای دارو دمهستهکهیهوه دمه بچیت و ببینییت که جموجولێکی زۆری تێدايه، رۆژیک نهومنده خوێ بهرز کردموه بهرادمیهک که ئیعلانی خوايهتی خوێ کرد (پهنا بهخوا)، و داواشی کرد که ههموو خهڵکی قاهره (به خوشکه که شیهوه) دمه بیت بهندایهتی بۆ ئەم بکهن و بپهرستن.

٢- (أروى) پاشای (صنعاء)

ناوی ئهروای کهچی نهحمه دی کوری جه عفه ری صوله یحیه، سازنیکی بههیز بووه، و کار به دمهستیکی ولاتی یه مهن بووه، لهو ولاته له جینگهیهک به ناوی (حران) موه له سالی (٤٤٠)ی گۆچی له دایک بووه. له بهر دمهستی نهسمانی کهچی شههابی صوله یحیدا گهوره بووه و پهرومردده کراوه، و دواتریش شووی کردووه به کورمهکی.

(١) . اعلام النبلاء للذهبي / ١٥ / ٨١ .

رۇلىكى گەورەى بىنىيە لە بلالو بوونەۋەى مەزھەبى فاتىمىيەكان لە ئاسياداۋ بە شىۋەمىيەكى تايىبەت لە شارى بۆمباى لە ھىندىستان، لە رېگەى بانگەشە خوازانى فاتىمىيەكانەۋە كە لە سەردەمى فەرمانرەۋايى ئەمدا بەرمو ئەۋى دەرچوۋبوون.

ئەۋمبوو لە پاش مردنى ئەسمانى شاژن لە سالى (۴۸۰)ى كۆچى (۱۰۸۷ ي زايىنى)، كۆرەكەى بە ناۋى (مەشلول) بە فەرمى كاروبار وبەرپۆۋە بردنى ولاتى بە ژنەكەى خۆى سپارد، كە ناۋى ئەروا بوو، ئەمىش توانى بەردەوامىتى دەسلەتلى فاتىمىيەكان مەۋگەر بىكات بە دەستى صولەيخىيەكانەۋە لە يەمەن، ئەۋجا پاش ئەۋەى كە ئاسايش وئارامى بالى بەسەر ناۋچەكەدا كېشا، ئەم بېرىارى دا تۆلە بىسېنىتەۋە لە كەسەك بە ناۋى (سەئىدى زوبەيدى)، كە مامەى (ئەرواى) كۆشتىبوو، ئەۋمبوو پايتەختى گواستەۋە بۆ (جبالە) كە جېگەيەكى پىشت ئەستورر بوو بە كەژ وكىۋ، و دەستى كىرد بە تەنگ پېئەلچىنىنى (سەئىدى زوبەيدى)، ئەۋجا پاش ئەۋەى كە پەيمانى بەست لەگەل ولاتانى تىردا، توانى سوپاكەى سەئىد تېكەشكىنىت وسەئىدىش بىكۆزىت، وژنەكەشى بە دىل بىگىرىت.

ئەۋجا دەستى كىردەۋە بە رېكەستەۋەى شانشى نىيەكەى وسەرپەرىشتى كىردنى جەنگەكان، تا ئەۋ كاتەى كە مىردەكەى مىرد، لە سالى (۴۸۴ك)، و كۆرە مامەكەى بە ناۋى (سەبەئى كۆرى ئەحمەد) جېگەى گىرتەۋە، نىتر ئەم ھەر لە دەسلەلەت و فەرمانرەۋايىدا بەردەوام بوو، ھەموو نوسراۋىك بۆ ئەۋ بەرز دەكرابەۋە، ووزمىرەكانىش لە دەۋرى كۆ دەبوونەۋە، و ئەمىش لە پىشتى پەردەۋە ھۆكىمى دەكىردن، ولەسەر مىنبەرمەكانى يەمەن دوعاى خەيرىان بۆ دەكىرد، ئەۋجا لە سالى (۴۹۲ك) پاشا سەبەئىش كۆچى دوايى كىرد، بەمەش دەسلەلەلەتلى صولەيخىيەكان لاۋاز بوو، بۆيە ئەمىش پەناى بىردە بەر ناۋچەى (جبالە) ولەۋى دەستى گىرت بەسەر كاروبارى ھەلاكانى دەۋرۋەبەرىدا، ووزمىر

وگارىبەدمەستى بۇ دانان، ۋەھىروا ھەتاۋمكو چل سالتىك بەردەموام بوو، ھەتاۋمكو لە سالى (۵۲۲ك) لە (ذى جبلة) كۆچى دوايى كرد، ولە مزگەوتى ئەو شارمدا سپاردى خاك كرا، وكە زۆرىك لە كارى باش ۋەھوقوفاتى بەجى ھىشتەو، ۋەھىر ئەمىش دوايىن پاشا ۋەھىرمانرەۋاى صولەيحيەكان بوو.^(۱)

۳- تركان خاتون

ناۋى تركان خاتوننى كچى خاجنكشە، ژنى سولتان (تكش كوپى ئايل رسلان) بوو، ئافرىمىكى پايدار ۋخاۋەن بىر ۋبۆچوون بوو، ۋسالى (۶۲۸ى) كۆچى ھەرمەنرەۋاىى ۋلاتى گرتۈتە دەست. ھەركاتىك كىشە ۋستەمىكىان بەئىنايەتە بەردەمستى، ئەۋىش بە چاكە ۋدادومريانە ھەرمەنى بۇ دەردەمكرد، ۋمافى ستەم لىكراۋەكەى لە ستەمكارمكە ۋمردەمگرتەو، ۋبى باك بوو لەۋەش كە لە برىتى كەسە ستەم لىكراۋەكەدا كەسە ستەمكارمكە بكوژىتەو. زۆرىك جىكەى چاكەكارى ۋخەير ۋۋەقق كراۋى لە سەرانسەرى ۋلاتدا ھەبوو، ھەوت كەس لە زانايان ۋپايدەداران ۋگەۋرە پىاۋانى لەبەردەمستدا بوو كە شتىان بۇ دەنۋوسىيەو. ھەركاتىك كە لە ئەو ۋسولتانەو ۋدو ۋازوو لەسەر يەك مەسەلە بوايە، سەرنجى مېژۋەكەيان دەدرا ۋكار بە دوايىن ۋازوو دەمكرا لە ھەموو ھەرىمەكاندا (ۋاتە: ۋازۋوى تركان ۋۋازۋوى سولتان ھاۋشان بوون)، ۋازۋوى خۆشى برىتى بوو لە: (عصمة الدنيا والدين الغ تركان ملكة نساء العالمين)، نىشانەكەشى برىتى بوو لە: (اعتصمت بالله وحده)، بە پىنۋوسىكى تۆخ زۆر بە باشى دەنۋوسىيەو، بە جۆرىك كە لىيۋونەۋەى نىشانەكە گران ۋسەخت بوو كە ساختەى تىدا بىكرىت.^(۲)

(۱) الأعلام للزركلي / ۱ / ۲۸۹، وأعلام النساء / ۱ / ۲۵۲.

(۲) أعلام النساء / ۱ / ۱۶۹.

۴- (رضيعة بنت التمش) فەرمانرەۋاي ھىندىستان :

ئەم ئافرىمەت دەسلەتدارە دەگەرپتەۋە سەر يەككىك لە خىزانە توركىيەكان لە مەمالىكەكانە. لە سالى (۶۲۴)ى كۆچى (۱۲۳۶)ى زايىنى) لە دواى مردنى باۋكى (سولتان ئىلتوتەمش خان) فەرمانرەۋايى ھىندى گرتە دەست، كە باۋكى يەككىك بوو لەو سەرگەردە سەربازىيەنى كە پاىە دەۋلەتى ئىسلاميان لە ھىند دامەزراند. باۋكى ئەمى ھەئبزارد بەسەر دوو براكەى تىردا، چونكە زۆر بە تواناو وريا وژىر وبەھرمەدار بوو لە بەرپۆمەردنى كاروبارى ولات، بەلام براكانى ۋەك ئەم نەبوون.

يەكەم بىرپارىكى پاشايانە كە دەرى گرد بىرىتى بوو لە بىرپارى لىدانى پارە بە ناۋى خۆيەۋە، ناۋىشانىكىشى بۆ خۆى ھەئبزارد، كە بىرىتى بوو لە: (رضيعة الدنيا والدين).

لە كاتىكدا كە كاربەدەستەكانى دەوروبەرى وسەرگەردەكانى سوپا ويستيان لەسەر تەخت دوورى بىخەنەۋە، كە ھاۋكات بوو لەگەل كۆژرانى برا بچوۋكەكەى لە لايەن برا گەورمەكەيەۋە، ھەموو ئەو ھەولانە پوۋچەل بوونەۋە، چونكە ئەم زياتر پىشتى بە گەل وخەلكەكەى بەستبوو، كە ئەوان شۆرپىيان بەرپا كرد لە دژى براكەى، ئەمىش فەرمانىدا بە كوشتنى براكەى.

بەمەش بوو بە يەككىك لەو پاشا و فەرمانرەۋايانەى ھىند كە دەسلەت وپىگە و كارگىرپەكى باشى ھەبوو، بۆ ماۋەى چل (۴۰) سال فەرمانرەۋا بوو، دواتر لە: (۲۵)ى رەبىعى يەكەمى سالى (۶۳۷) كۆژرا، وگۆرەكەشى لە كەنارى رەۋوبارى (جەن)ە لە نزيك (دەلى).^(۱)

(۱) الإعلام بما في الهند من الأعلام / ۱ / ۹۹، أعلام النساء / ۱ / ۴۴۹.

٥- (شجرة الدر) شازنى مىصر وولاتى شام

ئەمىش يەككە لە شازنە بەناوبانگەكان لە مېزووى ئىسلامدا، كە بەرپۆه
 بردنىك وزىرى وورىايى وليها تووى وچاكەكارى وخزمەتگوزارىيەكى باشى
 ھەبوو، كە كەنىزمكى پاشا (صالح) بوو، كە لە سەردەمى باوكىدا بووبوو بە
 خاومنى، مندالتكى لىي بوو بە ناوى (خليل) وپاشان بوو بە ھاوسەر وخىزانى،
 ولەگەل خۇيدا دمىرد بو ولاتانى رۆژھەلات، ودواترىش ھەر لەگەل خۇيدا
 گەراندىھوہ بو ولاتى مىصر، بەمەش ناوبانگە دمرکرد لە دەولەتى
 صالحىيەكاندا، وزۆرىنەى كاروبارى بەرپۆه بردنى ولاتى كەوتە دەست لە
 سەردەمى دەسلەلاتى مېردەگەيدا، ودواترىش لە سەردەمى نەخۆشى
 مېردەگەيدا، دەست وخەتى زۆر لە دەست وخەت ونووسىنى پاشا دەچوو، فېرى
 واژوو كردنى پاشاش بوو، ودواترىش خۇي راستەوخۆ دەستى كرد بە
 ھەرمانرەوايى، بە جۆرىك كە مەرسوومەكانى ولاتى لە برىتى سولتان واژوو
 دەکرد، ھەتا ئەو كاتەى كە (تورانشاھ) گەيشتە شارى (منصورة)، ھەوالىكى
 ھەرپەشە ئامىزى بو نارد كە داواى مال ومولگەكانى لى دەکرد، بۆيە ئەویش
 ھەولیدا كە ئەم (تورانشاھ) بكوژىت، ئەوہ بوو لە (٧)ى موخەرەمى سالى
 (٦٤٨)ى كۆچى كوژرا. ئىتر دواتر رىك كەوتن لەسەر ئەوہى كە ئەم ئافرەتە
 ھەرمانرەوايى بگريته دەست، ئىتر كاربەدەستەكانى ترىش پىي پازى بوون،
 بەمەش ئەم بوو بە نۆيەم كەس لە پىپرى ئەيووبىيەكان كە ھەرمانرەوايى
 مىصر بگريته دەست، كە ئەمەش لە (٢)ى صەفەرى (٦٤٨)ى كۆچى بوو،
 كەستكى توركومانى صالحىشىيان بە ناوى (عز الدين ايبك) كرده سەركردهى
 سەربازەكانى، خۆشى زۆر بە باشى دەستى كرد بە ھەرمانرەوايى كردنى زىر
 دەستەكانى، خەلگىش زۆر لىي پازى بوون، ئىتر ئەمىش مەرسوومى دمر
 دەکرد، كە واژوو خۇي بە دەست نووسى خۇي لەسەر بوو بە ناوى (دايكى

خه‌لیل)، هه‌روه‌ها له‌سه‌ر مینه‌به‌رمانی می‌سر و شام له‌رۆزانی هه‌ینیدا به‌ناوی ئه‌وه‌وه‌ و تار ده‌درا، پارمه‌گیشی ده‌رگه‌رد و نه‌م نه‌خشانده‌ی له‌سه‌ر هه‌لکۆلی: (السكة المستعصمية الصالحية ملكة المسلمين والدة الملك المنصور خليل)، ئیتر به‌م کارگرتنه‌ ده‌سته، ئه‌م ئافرمته‌ ته‌واوی کارمانی راده‌به‌پاند، وزۆر به‌باشی هه‌رمانه‌ه‌وایی ولاتی ده‌کرد، یه‌که‌م کارێک که‌ پێی هه‌ستا بریتی بوو له‌ نه‌ه‌یشتنی سه‌لیبه‌کان له‌ ولاتدا، بۆیه‌ ده‌ستی کرد به‌ گه‌توگۆ کردن له‌گه‌لئاندا، و دواتر رێکه‌وت له‌گه‌ل پاسا (لویسی نۆیه‌م) که‌ دیل گرابوو له‌ شاری مه‌نصوره‌، له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که‌ شاری (ده‌میاط) یان ته‌سلیم بکات، له‌به‌رامبه‌ر ئه‌وه‌ی که‌ هه‌م خۆی وه‌م دیله‌ گه‌وره‌گانی‌ش به‌ر به‌درین له‌ به‌رامبه‌ر فیده‌یه‌کی گه‌وره‌ وزۆروه‌ که‌ به‌ره‌که‌ی (٨٠٠,٠٠٠) هه‌شت سه‌د هه‌زار دۆنم بوو، که‌ نیوه‌ی به‌ر له‌ رۆشتنی خۆی بدات، نیوه‌که‌ی تری‌شی دوا‌ی ئه‌وه‌ی که‌ ده‌گاته‌ شاری (عه‌کا)، به‌ئینیشی دا که‌ جارێکی تر نه‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ سه‌ر که‌ناره‌مانی ولاتی ئیسلام.

ئه‌م ئافرمته‌ ئافرمته‌کی چاکه‌کار و دیندار بووه‌، سه‌رکرده‌یه‌کی گه‌وره‌ بۆه‌ له‌ دلی خه‌لدا، که‌ گه‌لێک چاکه‌ و ئیشی باش و نه‌ه‌ه‌وفا‌ی به‌جێ هه‌یشتوو که‌ بۆ چاکه‌کاری خه‌رج بکری‌ن، هه‌ر به‌ چاکه‌کاری‌ش ناسراو بوو، به‌لام دواتر له‌ کۆتایی رهبیعی یه‌که‌می سالی (٦٥٥)ی کۆچیدا کوژرا.^(١)

٦- (السلطانة خديجة) فه‌رمانه‌ه‌وای هه‌یندستان

ناوی خه‌دیجه‌ی گچی عومه‌ری کورپی سه‌لاح الدینی بونجالبه‌، که‌ یه‌که‌یک بووه‌ له‌ فه‌رمانه‌ه‌واکانی هه‌یندستان، که‌ له‌ خزمه‌تی باوکیدا گه‌وره‌ بوو په‌رومده‌ کرا، ئه‌وه‌نده‌ زانست و رۆشنیری په‌یدا کرد که‌ وای لی هات بوو به‌

(١) النجوم الزاهرة / ٦ / ٢٢٢، و اعلام النساء / ٢ / ٢٨٦.

يەككە لە ئافرىمەت كەم وئىنەكانى سەردەمى خۆى لە پرووى ئەدەب وزانست ورموشت بەرزىەو. جا كاتىك كە باوكى كۆچى دوايى كرد، براكەى كە ناوى (شەھاب الدىن) بوو، بوو بە جىگەدارى، بەلام كەسكى خراپەكار بوو، ومىژوويەكى خراپى ھەبوو، بۆيە گەل ھەستا بە لابرەنى لەسەر دەسەلات، لە سالى (۷۴۰)ى كۆچى، پاشان بانگيان كرده خوشكەكەى كە ناوى (خەلجە) بوو، تاومكو ھەرمانرەوايى سەر تەختەكەى باوكى بگريتە دەست، مىردمكەشى كە ناوى جەمالەدىن بوو، و وتارىبىزى ولاتىش بوو، كارى ومزارەتى گرتە دەست، وشاژنىش پىشتى پى دەبەست لە راپەراندنى ئەرك وكاروبارەكانى ولاتدا، خۆشى چاودىرى كاروبارى ولاتى دىمكرد، بە چاودىرىەكى پىسپۇرانه، ھەتاومكو لە سالى (۷۷۰)ى كۆچىدا كۆچى دوايى كرد.^(۱)

(۱) رحلة ابن بطوطة لمحمد الغربي / ۲ / ۶۶۱، وأعلام النساء / ۱ / ۳۳۸.

بەشى دووھ

ئافرىتىگە ئىككى دادوھ (قازى)

لەگەن ئەمۇشدا كە زانايانى فىقھى ئىسلامى ناكۆكن لە بېرىارى درووستى گرتنە دمستى كارى دادوھرى لەلايەن ئافرىتانەو، ئەمۇتە زۆرىنەيان وای بۇ دەچن كە بە ھىچ جۆرىك رەوا نىيە كە ئافرىتى ئەم پۇستە وەربىگىرىت، زانايانى مەزھەبى ھەنەفى پېيان وایە كە دروستە ئەو كارەى بدىرىتى، بەلام لەو جۆرە مەسئەلانەى كە درووستە ئافرىتى شايەتەيان تېدا بدات، ھەندىكىش لە زانايان، وەكو: (ابن جریر الطبری)، و(ابن حزم الظاهري)، و(ابن طراز) لە شافىعیەكان، و(ابن القاسم)، وگېرئەنەومىەكىش لە نىمامى مالیکەو، پېيان وایە كە لە ھەموو مەسئەلەيەكدا بە رەھايى درووستە كە ئافرىتى كارى دادوھرى پى بسپىردىت.

بەلام ئەمۇندە ھەيە كە سەرچاوە مېژووپیەكان تەنھا يەك ھالەتەيان بۇ ئىمە تۆمار كىردووە كە ئافرىتى تېدا بووبىت بە دادوھ، كە ئەویش ئافرىتىكە بە ناوى: (ئەل قەرمائە شەب ام المقتىس).

(ئەل قەرمائە)

ئافرىتىكى بەرىز وپايەدار و بەدەسەلاتى دەولەتى عەباسیەكان بوو لە سەردەمى (المقتىس بالله)، كە دەستە راستى داىكى (مقتىس) بوو، و سەرپەرشتى كاروبار و سیاسەتى دەولەتى دەکرد، ئەو ھا مەمانەى داىكى (مقتىس) بەم ئافرىتى گەيشە رادەيەك كە قەرمائى پى بكات كە لە ناوچەى (الرصاصة)

دابىنىشىت، وېروانىيەتە كېشە وناكۆكىيەكانى خەلئ، ئەمەش لە سالى (۲۰۶)ى كۆچى، ھەفتەى يەك رۆژ سەپرى نووسراو وداواى خەلگەكە بكات. خەلگىش ناپەزاييان دەرپى، وزۆر تانەيان ئى گرت، ئەومبوو يەكەم رۆژ دانىشت ھىچ كەسئك پرووى تى نەكرد، پاشان رۆژى دووم دانىشتەو ھەزى ئەبو ھەسەنى ئىبنولئەشەنانى لەگەل خۆى ھىنا، كە ئەوېش زۆر بە جوانى باسى ئەم ئافرىمەتى كەرد، وپارمەتى دەدا ھاوکاری دەكرد، ئىتر نووسراو وېرپارەكان دەرەچوون وواژوو ونووسىنى ئەم ئافرىمەتە دادومەرى لەسەر بوو، بەمەش كەسانى ستم لىكراو سوودمەند دەبوون، تاواى لىھات كە دلئ خەلگەكە ھىور بووئەو، ووازيان لەو ھىنا كە پېشتر پىي رازى نەبوون كە ئەم ئافرىمەتە كارى دادومەرى بگريئە دەست، ئەومبوو كە خەلگانىكى شەرع زان و دادومەرى وناوادر وپاىھدار لە مەجلىسىدا دادەنىشتن، پاشان لە سالى (۲۱۷)ى كۆچى دواى كەرد.^(۱)

ئىتر ھەر بەم شىومىيە، بىجگە لەم ھالەتە ھىچ ھالەتتىكى تر تۆمار نەكراو كە ئافرىمەت بووئىت بە دادومەرى، ئەگەرچى ھالەتەكانى گرتنە دەستى دەسەلاتى بالاً ھەرمەندانىتى وپاشايەتى لە پۆستى دادومەرى بەرز ترن.

جا ھەندىك لەو شاژنانەى كە باسماں كەردن تەماشائى كېشەى نىوان خەلگيان دەكەرد وېرپاريان تىدا دەدا، ھەكو: تركان خاتون، كە ھەركاتىك كېشەيەكيان بھىنايەتە بەردەستى زۆر بە چاكى و دادپەرۋەرمانە بېريارى تىدا دەكەرد و ھوكمى بۆ دەرەكەرد، و مافى و مەردەگرتەو ھە كەسى ستمەكار بۆ كەسى ستمە لىكراو، گوئىشى نەدەدا بەو ھى كە ئەگەر پىويستىشى بىكرەيە بېريارى كوشتنى بۆ دەرەكەرد.

(۱) البداية والنهاية لابن كثير / ۱۱ / ۱۲۹، والمنظوم لابن الجوزي / ۶ / ۱۴۸، وشذرات الذهب لابن العماد الحنبلي / ۱ / ۲۴۷.

بهشی سییه م

ئاڤره تگه لیکی جه نگاوه و سه رکردهی سوپا

ئهو کاتهی که رۆلی پیاوان دمستی پی کرد بو جیهاد کردن، رۆلی ئاڤرمتانیش له هه مان کاتدا به دمر کهوت، به لکو رۆلی ئاڤرمتان له پیشتریش بووه له رۆلی پیاوان، چونکه یه کهم که سیک که شهید بوو له ڤیگهی خوادا ئاڤرمت بوو، که بریتی بوو له خاتوون (سمیه)ی هاوسهری (پاسر).

ئهسمانی گچی نیمامی نه بو به گر یه کهم ئاڤرمتی خۆبه خش بوو که خواردنی دابین کرد بو پیغه مبه ر (صلی الله علیه وسلم) وهاوه له کهی (ئه بو به گر). له پیناوی شاردنه وه وئا سکرا نه کردنی ئه م هه وال وباسه، ئازاریکی زۆری بینی له دهست ئه بو جه هل.

ئاینی ئیسلامیش داوای کردووه له ئاڤرمتان که پارێزگاری له ولات وزه وی وگه لی خۆیان بکه ن، ههروهک چۆن داوای له پیاوان کردووه. پیغه مبه ریش (صلی الله علیه وسلم) رازی بووه به وهی که ئاڤرمتانیش به شداری له جهنگ و جیهاد و غهزاکاندا بکه ن، به لکو جهندن ئاڤرمت هه ر به فیعلی له خزمهت پیغه مبه ردا (صلی الله علیه وسلم) به شداری جیهادیان کردووه، وهک: (ام سلیم بن ملحان، وام حرام بنت ملحان، وام الحارث الأنصاریه، والربيع بنت معوذ عفره، وام سنان الأسلمیه، وام سلیط لیلى الغفاریه، وکعبه بنت سعید الأسلمیه، وحمه بنت جحش، ورفیده الأنصاریه، وام الزیاد الأشجعیه)

٢- (ام حرام بنت ملحان)

ناوی (ام حرامی گچی ملحانی کوپی خالدی کوپی حرامی کوپی جندبی کوپی عامری کوپی غنمی کوپی عدی کوپی نجاری نه نصاری نه جاری مهده نییه) خوشکی نوم سولهیمه، وپوری نه نهسی کوپی مالیکه، هاسهر وزنی عوبادهی کوپی صامیته، چیرۆکی له تهواوی دیوانه کاندایا هاتووو بیجگه له جامیعی نه بو عیسی، یه کۆک بووه له ئافرمته پایه بهرزهکان، که نه نهسی کوپی مالیک و کهسانیکی تریش نه ههرموو دمیان لی گیراوه تهوه:

رۆژێک پێغه مبههر (صلی الله علیه وسلم) له مائی خوئی پاش نیوهرپۆیهک خهوتبوو، پاشان که به خه بهر هات، پێکهنی، منیش وتم: ئه ی پێغه مبههری خوا، به چی پی ده که نیت؟ ههرمووی: ((کهسانیکی ئومه ته که مم پیشان درا که سواری نه دهریایه دمیوون، وکو پاشاگان که چۆن سواری قهرمو ئله دمی و له سههری داده نیشن)). منیش وتم: داوا بکه له خوا که منیش یه کۆک به لهوانه. ئه ویش ههرمووی: (تۆ له پیشینه ی نهوانی). نه و میوو عوبادهی کوپی صامت ماره ی کرد، وه غهزایه کدا به ناو دهریادا رۆشتن، و نه ویشی له گه ل خۆیدا برد، جا کاتی که گه رانه وه، ولاغیکی بو هینا که سواری ببیت، ولاغه کهش فرمی دا خستیه خوارموه و ملی شکاند، و کۆچی دوایی کرد.^(١) منیش ده لیم: ده لین نه و غهزایه غهزای دورگه ی (قبرص یان قبرس) بووه له سهردهمی خهلافهتی نیمامی عوسمان وهه رمانر موایی موعاویه دا^(٢)، که به و مردنه ی، پله ی شه هیدی دمست کهوت، وه غهزاشدا به شداری کرد.

(١) نه م باسه له م سه رچاوانه شدا هاتووو: (سنن ابن ماجه. و مسند الإمام أحمد فی مسند. و سنن الدارمی، و صحیح ابن حبان، و المعجم الکبیر للطبرانی، و سنن البیهقی الکبری)

(٢) سیر اعلام النبلاء / ٢ / ٢١٦ _ ٢١٧.

٣- (الربيع بنت معوذ)

ناوی رابعی کچه موعه و مزی کورپی عهفرانی نه نصاریه، وله هۆزی بهنی نه چاره.. له بهر خزمایهتی، نهو بهیا نییهی که شووی کرد و گوازاریه وه پیغه مبهری پیغه مبهر (صلی الله علیه وسلم) سهردانی کردووه، ماومیهکی زۆر ته مهنی کردووه، وزۆریک فهرموودهشی گیراومه وه. کهسانیکی و مکو: نه بو سه له مهی کورپی عهبدولره حمان و سولهیمانی کورپی یه سار و عوبادهی کورپی وه لیدی کورپی عوباده، و عه مری کورپی شوعه یب و خالیدی کورپی زه گوان و عه بدولای کورپی موحه مه دی کورپی عه قیل و کهسانیکی تریش فهرموودمیان ئی گیراومه وه.

باوکی یه کیك بووه لهو پیاوه گه و ره به ته مه نانهی که له غه زای به دردا به شداری کردبوو، و ههر نهویش نه بو جههلی کوشت، خویشی له سهردهمی خه لافهتی (عبد الملك) دا له سائی حه فتاو نه و نه (بضعة وسبعون) کۆچی دواپی کرد.^(١)

نه م ئافرمته خوئی به یعه تی کردووه به پیغه مبهر (صلی الله علیه وسلم)، ویه کیکه له ئافرمته گه و ره و پایه دارمکانی هاوه لانی پیغه مبهر (صلی الله علیه وسلم)، که له گه ل پیاواندا جیهادی کردووه، ئیاسی کورپی به کیری له میسی خوازبینی کردبوو، پاشان خوئی و دوو براکەشی له مه که دهرچوون. له پاش غه زای به در شووی پی کرد، ئیتر پیغه مبهریش (صلی الله علیه وسلم) ههر نهو بهیا نییهی که تازه گوازارا بووه سهردانی کرد و هات بۆلای، بینی نهوا چهند که نیزمکیک دهم ئی دهمدن و ده گرین بۆ نهو پیاو و باوکانه ی که له غه زاکه دا کوزرا بوون، نه م ئافرمته له غه زای ئو حودیشدا به شداری کردووه له گه ل ئوم عه ماره و دایکه عانیشه دا (خوایان ئی رازی بیت).

(١) سیر اعلام النبلاء / ٣ / ١٩٨.

۴- (أم سنان الأسلمية)

ئۇنىڭ ھاۋەلىكى بەرپىزى پىغەمبەر بوو (صلى الله عليه وسلم)، كە فەرموۋىدىكى لە پىغەمبەر ھە (صلى الله عليه وسلم) گىراۋىتىدە، (ابن عباس) ۈكچەكەي خوشى كە ناۋى (سبىتة بنت حنظلة الأسلمية)، فەرموۋىدىكى ئى گىراۋىتىدە. يەككە بوۋە لە ھاۋەلى جەنگاۋىر ۈجىيەدكەرىكان، كە بە زىرەكى ۈ چاۋىنىترسى ۈھۈرە بەرزى ۈسەف كراۋە، كاتىك كە پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ۈسىتى ۈۈۈ بىكەتە خەبەر، ئەۋىش ھاتە خىزمەتى، ۈفەرموۋى: ئەي پىغەمبەرى خوا، پىم خوشە لەگەل تۇدا دەر بىم، كۈندەي ئاۋەكان بىۋورمەۋە، ۈبرىندار ۈزامەرىكان چارمەسەر ۈتەداۋى بىكەم، يارمەتى مۇجەھىدەكان بىدەم، شت ۈمەكەكانىيان بۇ بىپارىزم، ئاۋ بىدەم بە تىنۈەكانىيان. پىغەمبەرىش (صلى الله عليه وسلم) فەرموۋى: ۈمرە لەگەلمان، لەگەل (ام سلمة) دابە. كە لە زۆرىنەي كاتەكاندا لە خىزمەتى پىغەمبەردا بوو (صلى الله عليه وسلم).^(۱)

۵- (لىلى الغفارية)

يەككە لە ئۇنىڭ ھاۋەلى بەرپىزەكانى پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)، كە لەخىزمەت پىغەمبەردا (صلى الله عليه وسلم) دەرچۈۈۈ غەزا كىردىن، كە خۇي دەرچۈۈۈ: لە خىزمەت پىغەمبەردا (صلى الله عليه وسلم) چۈۈۈم بۇ غەزا كىردىن^(۲)، ۈبرىندارەكانىم تىمار دەرگىد، ۈبەسەر نەخۇشەكاندا دەرھاتىم ۈدەرگەرام، لە

(۱) أسد الغابة / ۵ / ۵۹۲، والإصابة / ۴ / ۴۶۲.

(۲) الثقات لابن حبان / ۲ / ۶۱.

كاتىكىشدا كە ئىمامى ەلى رۆيشت بەرمو بەصرە منىش لەگەئىدا رۆيشتەم.^(١)
له سالى (٤٠)ى كۆچىدا كۆچى دوايى كردوو.

٦- (كعبية بنت سعيد الأسلمية)

يەكەكە له ئافرمته بەرپز ودمست گوشادەگان، موحاهىدىكى پاىەدارى
هاوئە موحاهىدەگان بوو، له غەزای خەيبەردا له خزمەت پىغەمبەردا (صلی
الله عليه وسلم) ئامادە بوو، پىغەمبەرىش وەكو پیاویك بەشى بۆ دانا له غەنیمەو
دەسكەوتەگان، وەكو ئىمامى واقىدى بۆمان دەگىرپتەو.^(٢)

٧- (رفيدة الأنصارية)

ئىبنو حەجەر(ى عەسقەلانى) له بارمىەو ەفرموویەتى: رفیدەى
ئەنصارى یان ئەسلەمى، ئىبنو ئىسحاق له چیرۆکەكەى سەعدى كورپى موعازدا
باسى كردوو كە له غەزای خەندەمقدا بە تیر پیکرا، پاشان پىغەمبەر (صلی الله
عليه وسلم) ەفرمووی: بىخەنە خیمەكەى رفیدەو، كە له مزگەوتداپە،
هەتاوەكو له كاتىكى نزیكدا سەردانى دەكەم. ئەم ئافرمته تیمارى برىندارانى
دەكرد، خوۆشى تەرخان كەردبوو بۆ ئەو موسوئلمانانەى كە كىشەپەکیان هەپە،
یان پىوستان بە خیر وچاکەپەك هەپە.^(٣)

ئیتەر ەهر بەم شیومیە ئەم ئافرمته بەردەوام بوو له سەردەمى یەكەمدا،
بەشداری شەرەگانى دەكرد، رۆلى دەمینا له پاراستنى نەتەوێ موسوئلمانان،
وبەرگری كردن له مافەگان، وله تەواوی نىشتەمان. ئیتەر ئەم ویست وئارمزوانەى

(١) الإصابة لابن حجر / ٨ / ١٠٦.

(٢) الاستيعاب لابن عبد البر / ٤ / ١٩٠٧.

(٣) الإصابة لابن حجر / ٧ / ٦٤٦.

ئافرىمىت گەشەى دەكرد، ھەتاوھكو گەيشىتە رادەى سەركردايەتى كىردنى سوپاى موسولمانان، كە لە رېگەى خوادا جىھادىيان دەكرد، كە ئىمە تەنھا يەك ئافرىمىت باس دەكەين كە سەركردايەتى سوپاى موسولمانانى كىردوو، كە نەوېش بىرىتىيە لە: (تىركان خاتوون).

سەركردەى سوپا تىركان خاتون

ئاوى تىركان خاتونى كچى (ھىفراج)ە شازنى (جەلالىيەكان) بوو، ھەممانپىرواى شارى نەصفەھان بوو، زنى سولتان (مەلكشاه) بوو، ئافرىمىتىكى گەورە وپەرورەمەكەرى عەقلى وپىر وپۆچوون وپىن وچاكەكارى وخواومەن دەسلەت وچەماومر بوو، لە نەوھى (افراسىياب) پاشاى فارسەكان بوو. ھاوبەشى مىردەكەى كىردوو لە دەسلەت وپەرپۆمبىردىن، لە دواى مەردنى نەوېش خۆى ھەستاو بە پەرپۆمبىردىن وپەرپەرشىتارى وپىكخستىنى كاروبارىكان، نەوېبوو چەند راپوئىزكار وومزىرىكى بۆ خۆى دانا، وچەند ھەمماندىيەكى سووپاشى دامەزىراند، مالى بازىرگانانى ولاتى پاراست، و كارىگەرىيەكى زۆر گەورەى ھەبوو لە ولاتى فارسدا، وەك نەوھى كە زۆرىك لە داب ونەرىت وپەوشتى خەلكى ولاتەكەى گۆرى، بەخشىش ومووچەى بۆ دابىن كىردن، بەمەش ھەم كاربەدەستەكان وھەم خەلكە بندەستەكانىش خۆشيان دەوېست، زن وژن خوازى لەگەل خەلىفەى عەباسىيەكان (المقتدى بامر الله) كىرد، نەوېبوو كە خەلىفە كچىكى نەوى ھىنا بۆ خۆى، لە سالى (۱۸۷)ى كۆچىدا ومفاتى كىردوو.^(۱)

نەوھى كە تاوھكو ئىستا باسما كىرد كەمىكە لەو بەشدارى كىردنە زۆرى ئافرىمىتان لە جەنگ و سوپاى موسولمانەكاندا. بەلام بە پىشىنەيەكى شارسىتانى

دەمىرىت لىسەر دانپىنانان بە رۆلى ئافرىمىت لى زۆر لايەنى ژيانەو، بەلكو بە
كارىكى كەم وپنە دەمىرىت كە رۆژئاوا لىگەل نەوئەشدا كە گۆرانى بەسەر
ئازادى ودىموكراتىدا دەلىت، نەيتوانىو جىبەجى بىكەت وپىيىنىتەدى.

بەشى چۈرەم

ئافرىمىتگە ئىككى موفتى و زانا

لە سەرجەم قۇناغەكانى مېژووى ئىسلامىدا ھەزاران ئافرىمىتى زانا وبە تواناۋ سەركەۋتوو لە ھەموو جۆرە زانستەكان وسەرجەم بوارەكانى پۇشنىرى عەرمى ئىسلامىدا ھەلگەۋتوون و دەرگەۋتوون. شىخى ئىبو ھەجەر لە كىتەبەكەيدا بە ناۋى: (الإصابة في تمييز الصحابة) ژياننامەى (۱۵۴۲) ھەزار و بىنچ سەد و چل و سى ئافرىمىتى نووسىوۋە، كە ھەندىكىيان شەرىع زان بوون و ھەندىكىشىيان فەرمودەمناس و ھەندىكىشىيان شارمىزاي ئەدەب بوون. ھەريەكە لە ئىمامى نەۋەۋى لە كىتەبەكەيدا بە ناۋى: (تهذيب الأسماء واللغات)، خەتەبى بەغدادى لە كىتەبەكەيدا بە ناۋى: (تأريخ بغداد)، سەخاۋى لە كىتەبەكەيدا بە ناۋى: (الضوء اللامع لأهل القرن التاسع)، عومەر رەزا كەھالە لە كىتەبى: (معجم أعلام النساء)، كەسانىكى تەرىش لەۋانەى كە كىتەبى ژيان و پەزىنەندى زاناپانىيان داناۋە، ھەموو ئەمانە باسايان لە ژيانى كۆمەلە ئافرىمىتىكى شەرىعزانى فەرمودەمناسى تەفسىرزانى ئەدەبى شاعىر كەردوۋە.

بەپراستى ئافرىمىتىكى زۆر پەش كەۋتوون لە پىۋان لە زۆر لايەنى زانستى شارستانى ئىسلامىدا، بە تايەتەى لە لايەنى زانستى فەرمودە و ناسىنى ئەۋ كەسانەى كە فەرمودەميان گىراۋمەتەۋە، زاناپان و شارمىزايان و پەشەۋايانى زانستى فەرمودە خۇيان ئەم شايەتەيان بۇ تۆمار دىكەن. ئەۋەتا ئىمامى زەھەبى دەفەرەمۇيت: ((ئافرىمىتىكى ناسام كە تۆمەتبار گراپىت، يان فەرمودەى لى

ۋەرنەگىرەيىت)).^(۱) بۇ دووپات كىرىمى ئۇ رەستىش شىخى ئىبنو ھەجەر دىمەرمۇيىت: ((ئافرىقى شامزا نىم كە تۆمەتبار كىرەيىت يان قەرمۇدەي ئى ۋەرنەگىرەيىت)).^(۲)

ئافرىقى سەردەمى پىغەمبەر (سلى اللە ئىلە وسلم) زۇر سوور بوون لەسەر گەپان بە شوپىن زانستى شەرى وگىرى پىدانى ئۇ زانستە. ئەمەتتا ئەبو سەمەيدى خۇدرى ئەبو ھورمىرە دىگىرەنەۋە كە: ئافرىقى پىرىيان لە پىغەمبەر (سلى اللە ئىلە وسلم): رۇزىكىمان بۇ دىارى بىكە ۋەكو چۆن رۇزىكىت بۇ پىاۋان دىارى كىرەۋە. ئەمەرمۇيىت: ئىتەر ئافرىقى دىمەتتا خىزمەتى ۋەش نامۇزگارى دىگىرەن ۋەشەيى دىگىرەن.^(۳)

عەتائى كورى رەبەك لە بارەي داپكە عانىشەۋە دىمەرمۇيىت: ((عانىشە لە ھەمۇ كەسەك شەرىزان تىر بوو، لە ھەمۇ كەسەكەش زانا تىر بوو، لە ھەمۇ كەسەكەش بۇچۇنەكانى چاك تىر ۋەجان تىر بوو)).^(۴)

بە ھەمان شىۋە تەۋاۋى داپكانى ئىمان داران (خىزانەكانى پىغەمبەر) ھەمۇيان، زۇرىنەي ئافرىقى ھاۋەلى پىغەمبەر، كە ژامىيەكى زۇر بوون كە

(۱) ميزان الاعتدال في نقد الرجال. للإمام الذهبي / ۷ / ۴۶۵.

(۲) لسان الميزان، للحافظ ابن حجر العسقلاني / ۷ / ۵۲۲.

(۳) ابن أبي شيبه في مصنفه / كتاب الجنائز / في ثواب الولد يقدمه الرجل / ۱۸۷۶، ھەرمۇھا لە چەند كىتەپكى تىرى ھەرمۇدەكانى ھەزىمەتتا ئەم ھەرمۇدەمە ھاتوۋە، بەلام بە تەبىرى جىاۋاز، ۋەكو: (البخاري/ كتاب العلم/ باب هل يجعل للنساء يوم على حدة في العلم/ ۱۰۱. وأحمد في مسنده/ مسند المكثرين من الصحابة/ مسند أبي سعيد الخدري/ ۱۱۳۴. ابن حبان في صحيحه/ كتاب الجنائز/ باب ما جاء في الصبر وثواب الأمراض والأعراض/ ۳۹۴۴. والنسائي في السنن الكبرى/ كتاب أهل العلم بالعلم إلى البلدان/ هل يجعل العالم للنساء يوماً على حدة في طلب العلم/ ۵۸۹۶).

(۴) الحاكم في المستدرک/ كتاب معرفة الصحابة/ تسمية أزواج رسول الله (سلى اللە ئىلە وسلم) فى الجاهلية والإسلام/ ۶۷۴۸، والنهبي فى سير أعلام النبلاء/ ۲ / ۸۵. ھەرمۇھا ئەم ۋەشە لەم سەرجاۋانەشدا ھاتوۋە: الاستيعاب/ كتاب النساء وكناهن/ عائشة بنت أبي بكر/ ۱ / ۶۰۹. الإصابة فى تمييز الصحابة/ ۸ / ۸. وتهذيب الكمال ليوסף ابن الزكي المزي/ ۲۵ / ۳۲۴. وتهذيب التهذيب للعسقلاني/ ۱۲ / ۴۶۲.

بەشداريان كىردوۋە لە بزووتنەوۋە زانستى شارستانىتى ئىسلامى، كە ئىمە
تواناى كۆكردنەمىيانمەن نىيە لەم كىتەبەدا، كە دىكرىت بۆ زانىيارى زىاتىر
بىگەرپىنەوۋە بۆ ئەمۇ كىتەب وسەرچاۋانەى كە ناومان ھىنان. وئىمە لەمەولا
تەنھا چەند نموونەيەكى كەم بە كورتى باس دىكەين لە زىانى ئەو ئافرىمە
زانا وشارمەزايانەى پاش سەردەمى ھاۋەلانى بىڭخەمبەر.

١- (نەفىسە العلم)

ئىمامى (الزەھبى) لەبارمەوۋە دىفەر مۆيت: ئافرىمىتىكى پاىەدارى بەرپىزى
چاكەكار بوو، كچى ھەسەنى كۆرۈ زەمىدە، لە نەوۋەى ئىمامى ھەسەن و
ئىمامى ەلى يە. گۆرەكەى لە جىگەيەكى گەورەى ناسراۋە { لە گەرەكەى كىدا
بوو، كە ئەۋكاتە پىيان دىموت (درب السباع) بەلام دواتر ئەو گەرەكە لابر،
ئىستاش بە مزگەۋتى سەيدە نەفىسە بەناۋبانگە { لە نىۋان مىصر وقاھىرە^(١).
باۋكى لە لاىەن خەلىفە ئەبو جەعفەرى مەنصورمەو كرا بە فەرمانرەۋاى
شارى مەدىنەى پىرۆز، پاشان لاىرد وبۆ ماۋمىەك خستىە بەندىخانەوۋە لە شارى
بەغدا، ئەۋجا كاتىك كە مەھدى بوو بە خەلىفە، ئازادى كرد و پىزى لىنا و
مال و مۆلكەكەى بۆ گەراندەمەو، ولەگەلىشىدا چوو بۆ ھەج كىردن (ھەندىك لە
زانايان دىفەر مۆون: لەو سەفەرەى ھەجەدا وفاتى كىرد، ولە جىگەيەك كە
بىنچ مىل لە شارى مەدىنە دوورە ئەسپەردە كراۋە)...

(١) ئەم تەعبىرە لە زۆرىك لە كىتەبە مىزۋويەكاندا دىمىنرىت، بىم واپە دىكرىت كە جىگە
وناۋجەمەك يان شارىك ھەبىت لە ولاتى مىصر كە بە تاپەتەى پىي بوترىت مىصر. نىزىكىش
بىت لە شارى قاھىرەمەو، ئەگىنا ئەگەر وا نەبىت، خۆ قاھىرە پايتەختى مىصرە!! ۋە ھىچ
مانايەكىشى نىيە كە بوترىت لە نىۋان مىصر وقاھىرە. ھەرۋەكو چۆن شارىك ھەمە لە تونس
بە ناۋى تونس، ۋە لە جەزائىر بە ناۋى جەزائىر، ۋە بە شارى دىمەشقى پايتەختى سوريە
دىموترىت: (شام) لە ھەمان كاتدا خۆى وشەى (شام) بۆ ھەر چوار ولاتى ئوردون وسوريە
ولوبنان وفەلەستىن بەمەكەۋە بەكار دىت. (ۋەرگىر)

ئەوجا ئەم خانمە بەرپىزە لەگەل مېردە پايدارمەكەيدا كە ناوى ئىسحاقى كۆرى جەغفەرى كۆرى موحەمەد صادق بوو _ وەكو وتراو _ ، لەو شارمەو چوون بۆ مىصر، وەر لە مىصرىش ومفاتى كردوو لە مانگى پەمەزانی سالى (٢٠٨) ى كۆچى. ئىمەش هەوالى ئەم ئافرىمەتە پايدەرزەمان زۆر پى نەگەشتە... بەلام وتراو كە ئافرىمەتكى چاكى خواپەرست بوو، وپارنەومەش لای گۆرمەكەيدا وەرمەگىرىت وەبوول دىمىت.^(١)

رۆزى چوارشەممە (١١) ى رەبىعى يەكەمى سالى (١٤٥) ى كۆچى لە شارى مەكەى پىرۆز لەدايك بوو، تاوەكو تەمەنى گەشتەوتە پىچ سال هەر لەوى ماوتەو، و زۆر بە رېز و سەربەرزىو لە مەكەدا زىاو، هەتاوەكو باوكى لەگەل دايكىدا (كە زەمىنەبى كچى حەسەنى كۆرى حەسەنى كۆرى نىمامى عەلى) يە بردوونى بۆ شارى مەدىنەى پىرۆز، ئىتر لەوى دەچو بۆ مزگەوتەكەى پىغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) وگووى لە زانیان وشىخەكان دەگرت، و دەرسى حەدىس وفیقەى لە خزمەتى زانیاندا دەخویند، هەتاوەكو نازناوى (نفیسة العلم) ى بە دەست هینا، بەر لەودى بگاتە تەمەنى شوو كردن. جا كاتىك كە گەشتە ئەو تەمەنە، ئىتر گەنجەكانى خزم و كەسوكارى خۆى كە لە نالوبەیتى پىغەمبەر بوون (صلی اللہ علیہ وسلم)، حەزىان لى كرد، و خوازبىنیان دەكرد، بەلام باوكى زۆر بە جوانى وەلامى دەدانەو و نەیدەدا پىیان، هەتاوەكو ئىسحاقى كۆرى جەغفەرى صادق هات و بوون بە هاوسەرى يەكتر، بەمەش بەو هاوسەرگىرە هەردوو نوورى حەسەن و حوسەین كۆبوونەو، و نەفیسە

(١) سیر اعلام النبلاء للذهبي / ١٠ / ١٠٦ _ ١٠٧.

هەروەها ئەم زانیاریانە لە هەردوو كۆتیبى / البداية والنهاية. لابن كثیر / ١٠ / ٢٦٢. والوافى فى الوفيات. للصفدي / ١ / ٢٢٥٨ دا دەست دەكەون. وە ئەم ووتەبەش بەلگەىە لەسەر ئەودى كە پىشینە خواناسەكانى ئىمە ئەو خانمەیان بە چاك زانیوو، و بە درووستیشیان زانیوو كە لەلای گۆرى چاكەكاراندا نزا وپارنەو بەكرىت، بە تەومسول كردن بە ئەوانەو، بە هیواى ئەودى كە خواى گەورە نزا وپارنەو كەنمان لى وەرگرت، وەك لەو سەرچاوانەدا هاتوو. (وەرگێر)

خاتوونىش بوو بە خانىمى ھەردوو مائەكە، وپاشان كورپىكيان بوو بە ناوى:
(القاسم)، كچىكىش بە ناوى: (ام كلثوم).

بە زۆرى كاتەكانى لە خزمەت مزگەوتى باپىرمىدا (پىغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم)) بەسەر دەبرد. بە راستى وبى زىادەمپەوى، ئافرىمتىكى دونيا نەوىست بوو، نەك بەو جۆرەى كە ھەموو پەيوەندىەكى لەگەڵ ژياندا بچراندىت، بەلگەى وازى لە ھەموو ئەو شتانەى دونيا ھىنابوو كە رىگر دەبوون لە رىگەى خواپەرسى و كۆكردنەوہى توپشوو. پاشەپۆژى زۆر لەبەرچاو گرتبوو، تاوەكو ئەو رادىمەى كە بە دەستەكانى خۆى گۆرى بۆ خۆى ھەلگەندىبوو، كە دواتر تىيدا نەسپەردە كرا. ھەموو قورئانى لەبەر بوو، تەفسىرىكى باشىشى دەزانى، خەلگانىك روويان تى دەكرد بۆ ئەوہى گوى لە تەفسىر كردنى بگرن، ھەركاتىك كە مپاراپەوہ دەيوت: خواپە زيارەت وسەردانى گۆرى دۆست وخۆشەويستەكەى خۆت (ابراھىم)م بۆ ئاسان بكە، خوى گەورەش بەدەم پارانەومكەپەوہ ھات وخۆشى ومىردەكەشى (اسحاق المؤمن) زيارەتيان كرد.

پاشان چوون بۆ مىصر لە رەمەزانى سالى (۱۹۲)ى كۆچى لە سەردەمى ھارونە رەشىددا، لە ەمرىش _ كە ئەوپەرى باكوورى رۆژھەلاتى مىصر _ خەلكى مىصر بە (اللہ اكبر، ولا إله إلا اللہ) پيشوازيان ئى كردن، وبە خىوت و نەسپ وولاغى سواری دەورى خۆى ومىردەكەشيان دا، ھەتاوەكو لە مالى گەورە بازىرگانىكى ئەو كاتە بە ناوى (جمال الدين عبد الله الجصاص) دابەزىن و مانەوہ.

لە رۆژى شەممەى (۲۶)ى رەمەزانى سالى (۱۹۲)ى كۆچىدا نەفيسە خانەم گەيشتە قاھىرە، واتە پىنج سال بەر لە ھاتنى نىمامى شافىعى بۆ ولاتى مىصر، لە مالى ئافرىمتىكى مىصرى ماپەوہ بە ناوى (ام ھانى)، كە خانوو ومالىكى بە دەرفەت وفراوان بوو، پاشان خەلك دەستيان كرد بە سەردانى بۆ فىربوونى زانىست، ھەتاوەكو زۆر قەرمبالغ بوو، بە جۆرىك كە وەخت بوو ومەھى ئى بىت

كە نەبىررۇتتە سەر ئەو جۆرە خواپەرستانەى كە پىشتەر دىكىردن، بۆيە ھاتە دىرمودە بۆلەى خەلگەكە وفەرمووى: ((من بىرپارم دابوو كە لای ئىوہ بىنمەوہ، بەلام من ئافرىتىكى لاواى بى ھىزم، ئەومتا دىشېنن كە خەلگە لە دىمورم زىاد بوون، وسەرھالەيان كىردووم كە وىرد وزىكرەكانى خۇشەم پى ناخوینرىت، وپىشەم ناكىرىت كە تویشوو بۆ پاشەرپۇزم كۆبكەمەوہ، خۇشەوېستى وسۆزى مەرھەد وگۆرى باپىرەشم زۆرى بۆ ھىناوم))، نىتر خەلگەكەش زۆر لە ھسەكەى ترسان، بۆيە رىگەھيان پى نەدا كە بەجىيان بەئىت، ھەتاوگە والى وفەرمانرەواى ئەو كاتە ((السري بن الحكم) خۇى ھاتە ناو مەسنەلەكە، وپىى وت: ((ئەى كچى پىغەمبەرى خوا، ھەر سكالاً وكىشەپەكت ھەبىت، من دىمە كەفلى نەھىشتى))، ئەومبوو خانووپەكى فراوانى بە دىارى پىدا، ودواتر مەوعىدىكى بۆ دانان كە خەلگە بۆ زانىارى وئامۇزگارى بىتە خىزمەتيان _ ھەفتەى دوو رۆژ _ بۆ ئەوہى كە پىنچ رۆژەكەى تر سەرەست ودىست خالى بىت بۆ عىبادەت وخواپەرستى خۇى، نىتر ئەوېش رازى بوو، لەوئ ماپەوہ.

فەرمانرەوا وكاربەدەستەكانىش باش دىيان زانى كە چەندە بە رىز وبە توانايە بۆ رىنمووېى كىردنى تەواوى خەلگى، بەلگە لە كاتى پىوېستىشدا خەلگى ھاندەدا لەسەر شۆرش كىردن، ئەگەر پىوېس بوایە، ھەتاوگە جارىك پىاومكانى يەككە لە كاربەدەستەكان پىاويكىان لە دۆستەكانى خاتوو نەفيسە دىستگىر كىردبوو، بۆ ئەوہى كە سزای بىدن، جا لە كاتىكدا كە ئەو پىاوە لەگەل پىاوانى كاربەدەستەكاندا بەلای مالى خاتوو نەفيسەدا تىپەرې، وھاوارى كىرد كە بىنە ھاناپەوہ، ئەوېش بانگى كىرد كە بەرەلای بكەن، وفەرمووى: ((خواى گەورە بىر جاوى ستم كارانت لى بگىرت)). جا كاتىك كە پىاوەكەيان ھىناپە بەردەستى ئەمىر وكاربەدەستەكە، پىيا گوت كە تىپەرېون بەلای خاتوو نەفيسەدا، وپىاومكەش داواى بە ھاناوہ ھاتنى لى كىردووە، وداواى دوعاى لى كىردووە، وئەوېش دوعاى بۆ كىرد كە رىزگارى بىت، كاربەدەستەكەش وتى: ((خواپە دىبىت ستەمكارى من گەيشتبىتە ئەم رادىپە! خواپە پەشىمانەم،

وداۋاى ئى خوشبەونت ئى دىمكەم. ئىتر پىاۋەكەى بەرەلە كىرد وھەندىك مالىشى كىرد بە خەىر وچاكە بۇ گەدا وئەدار وھەزاران)).

نىمامى (ھىرمانى)^(١) لە (تارىخ)مكەيدا باسى شتىكى كىردوۋە، كە خاۋمنى كىتبى (الغىر)، وكتىبى (المستطرف)ىش پىشتىكى لەو رىۋايەتەى دىمكەن _ كە ھەردوۋىيان لە مېژوۋ نوۋسە مەمانەدارەگانن _ : گۋايە خاتوۋ نەفىسە سەپەرشتى شۆرشىكى خەلكى كىردوۋە دژ بە (ابن طولون)، كاتىك پەنايان بۇ ھىنا لە ترسى سەم و دەست درىژىەگانى، ئەۋىش پەرمەكى نوۋسى و كاتىك كە زانى ئاپۇرەى و لاغ و پاسەوان و دارو دەستەكەى (ابن طولون) لەۋىۋە تىدەپەن، چوۋە دەرۋە بۇ سەر رىگەكەى، جا ئەۋىش كاتىك كە خاتوۋ نەفىسەى بىنى، لە سواری و لاغەكەى ھاتەخوارەۋە، خاتوۋ نەفىسەش ئەۋ پارچە پەرمەى پىدا كە تىدا نوۋسىۋى: ((بوۋن بە كاربەدەست و خەلكىتان دىل كىرد، دەسلەتەن كەۋتە دەست و خەلكىتان پى چەۋساندەۋە، ھەمانرەۋا پىتان درايە دەست، و دەستان كىرد بە خراپە كارى، بىژۋى و رۆزىتان درايە دەست، ئىۋەش بىرتان، ئەمەۋ ئەۋەش دەزانن كە تىرى سەپىنىان دەپىكى وھەلە ناكات، بە تايبەتى لەۋ دلانى كە ئازارتان پى گەياندوۋن، لەۋ سىكانەى كە بىرىتان كىردوۋن، لەۋ لاشانى كە رۆۋتەن كىردوۋنەتەۋە، ئەۋەش شتىكى مەھال وچاۋەروان نەكراۋە كە سەم لىكراۋ بىرەت و سەمكار ھەر بىنەتەۋە، ئىتر چىتان پى دەكرەت بىكەن، ئىمەش سىكالە بۆلەى خوا دەبەىن، وَسِعَلُّ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيْ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ)).

(١) ناۋى ئەمەدى كورەى سەن الدىنى كورەى ئەمەدى دىمەشقىە. لە سالى (٩٢٩)ى كۆچى لەداىك بوۋە، و لە سالى (١٠١٩)ش كۆچى دواى كىردوۋە، وە يەكەك لەۋ كىتابەى كە دىناۋن بىرىتە لە كىتبىكى مېژوۋى بە ناۋى (اخبار الدول و آثار الاول) كە لە يەك بەرگ پىك ھاتوۋە، دابەشى كىردوۋە بۇ پىشەكەى و پەنجا و پىنچ دەروازە. بىروانە: (كشف الظنون / ١ / ٨٦). (ۋەدىة العارفین / ١ / ٨٦). (ۋەرگىر)

ئىمامى (قىرمانى) دىمىقىمۇ: ئىتر لەو كاتە بەدواو (ابن طولون) بە دادىپەرورمانە رەفتارى دەكرد و دەجولايەو!

لە كاتىكدا كە ئىمامى شافىئى تەشرىفى ھىنايە مىصر، پەيۋەندىيەكى بىتەۋى بە خاتوو نەفىسەۋە بەست، كىردىۋى بە عادىت كە ھەركاتىك بىچوايە بۇ ھەلقەكانى دەرس وتەۋە لە مزگەۋى (فسطاط)، ۋەھركەى بىشگەرپايەتەۋە بۇ مالەۋە، سەردانى ئەۋىشى دەكرد، لە مانگى رەمەزانىشدا ئىمامى شافىئى بېش نوپۇزى تەراۋىقى لە مزگەۋتەكەى ئەۋدا دەكرد، ۋەھركاتىك بىچوايە بۇ لای داۋاى دوعاى خەيرى ئى دەكرد، ھەتاۋەكو دىگىرپەۋە كە ئەگەر نەخۇشيش بوايە، كەسكىكى دەنارد بۇ لای ۋەسەلامى پى دەگەيانىد، ۋەپىى دەۋت: ((كۆرەمامەكەت كە شافىئىيە نەخۇشە وداۋا دەكات دوعاى بۇ بىكەيت)). ئىمامى شافىئى ۋەسپىتى كىردىۋو كە خاتوو نەفىسەش نوپۇزى جەنازەى لەسەر بىكات، جا پاش ئەۋدى كە ۋەفاتى قەرمۇو، لە سالى (۲۰۴)ى كۆچى، تەرمەكەيان بەلای مالى خاتوو نەفىسەدا تىپەراند، ئەۋىش نوپۇزى لەسەر كىرد، ۋەۋەسپتەكەيان جىبەجى كىرد.

ئافرىتىك بوو كە زۆر دەگىيا، ۋەبەردەۋام بەرۇزۋو بوو، شەۋنوپۇزى دەكرد، سى شەۋ جارىك نانى دەخوارد، ۋەبە بى مىردەكەى ھىچ شتىكى نەدەخوارد، ۋەسى جارى ھەجى مالى خۋاى كىردۋە، كە زۆر بە تۈندى دەگىيا ۋەدەستى دەگىرت بە دىۋارەكانى كەبەۋە، ۋەدەيوت: پەرۋەردگار ۋەگەرە ۋەسەردارم خۇشچالەم كە بە ئى رازىبوۋەم.

زەمىنەبى كچى يەحياى (التۇج) دەلىت: چىل سال خىزمەتى پۈۋرە نەفىسەم دەكرد (خۇشكى باۋكى بوۋە)، نەمبىنىۋە كە بە شەۋدا بىخەۋىت، ۋەنەشمبىنىۋە كە بە رۇزدا ھىچ بىخوات، بۇيە جارىك پىم وت: ئەۋە بەزىمىيەكت بە خۇتا نايەتەۋە؟! ئەۋىش قەرمۇۋى: چۇن بەزىمىم بە خۇمدا بىتەۋە كە لە

بەردەمدا چەندىن ھەوراز ورنىگر ھەن، كەسەك كە براو ەبەختەومر نەبەت ناتوانىت لىيان تىپەر بىت.

پاش ئەو ەى كە ەوت سال لە مىصر ماىەو، خاتوو نەفىسە نەخۇش كەوت، ئىتر نامەىەكى نارد بو (إسحاق المؤمن)ى مىردى، وگۆرىكى لە مائەكەى خۇيدا بە دەستى خۇى ەلگەند، كە زۆر جار دەچو ەو و نوپۆزى تىدا دەگرد، ەھر لەناو ئەو گۆردەدا سەد ونەود (۱۹۰) جار قورئانى خەتم گردوو، ئىتر ەروا بوى دادەبەزى و نوپۆزىكى زۆرى تىدا دەگرد، وقورئانىكى زۆرى دەخویند، وزۆرىش دەگرىا، ەتاوگەو لە سالى (۲۰۸)ى كۆچى كەوتە گياندان ونزىك بووئەو لە مردن، ولەو كاتەشدا بەرپۆزوو بوو، بوئە خەلكى زۆریان لى كرد ووازان لى نەدەهنا لەسەر ئەو ەى كە دەبەت پۆزوومكەى بشكىنىت، ئەویش فەرمووى: ئاى چەندە سەىرە، ماو ەى سى (۳۰) سالە داوا لە خوا دەكەم كە بە زمانى بە پۆزوو پىى بگەمەو، ئىستا پۆزوومكەم یشكىنم! شتى ومها نابەت، پاشان دەستى كرد بە خویندنى سوورمتى (الأنعام) وئە شەو شەوئىكى زۆر نارام وكپ بوو، ەتا گەىشتە ئاىەتى: ﴿لَهُمْ دَارُ السَّالَمِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (الأنعام/ ۱۲۷). ((واتە: ئەوانەى روو دەكەنە ئەم رىگا راستەى خودا، ئەو ە لە پۆزى دواىدا ئەمىنن و دلىان وئاشتى وخوشيان لەلاىەن خوداو ەو دابىن گراو. ئەوانە خودا پشتىوان ويارمەتیدەریانە وبەهۆى ئەو گردەو چاگانەیانەو كە لە زىانى دنىادا دەیانگرد، رحمت ولوتف وبەزمىى خۇى دەپزىنىت بەسەریاندا)). ئىتر لە ەوشى خۇى چوو، وپاشان شەهادمتى راست وەقى ەنا، وگيانى بە سۆز ورحمەتى خوا سپارد.

٢- خاتوو (کریمه) گێرموده‌ی سه‌حیحی بوخاری

زانای پایه‌دار و فه‌رمووده‌گێرموه‌ و زۆر به‌رێز خاتوو که‌ریمه‌ی کچی
ئه‌حمه‌دی کو‌ری موحه‌مه‌دی کو‌ری حاته‌می مه‌رومزیه‌، وله‌ پائی (مسجد
الحرام) دا بووه‌.

سه‌حیحی بوخاری له‌لای سێ که‌س گۆی لی‌گرتووه‌، که‌ ئه‌وانیش: (ابو الهیثم
الکشمیه‌نی، وزاهر بن احمد السرخسی، وعبد الله بن یوسف بن بامویه
الأصبهانی)، هه‌رکاتیک که‌ فه‌رمووده‌یه‌کی پێغه‌مبه‌ری (صلی الله علیه وسلم)
بگێرایه‌ته‌وه‌، ئه‌وا به‌رامبه‌ری پێ ده‌کرد له‌گه‌ڵ ئه‌صله‌که‌یدا، زۆر تی‌گه‌یشتوو
وزانا و دانا بووه‌ له‌ چا‌که‌کاری و خواپه‌رستیدا.

زۆر جار کتیبی سه‌حیحی بوخاری گێراوه‌ته‌وه‌، جارێکیان به‌ خویندنه‌وه‌ی
ئه‌بو به‌کر الخطیب، له‌ رۆژانی به‌جێ هێنانی مه‌ناسیکی هه‌ج کردندا. هه‌ر به‌
کچینی مرد و شووی نه‌کردبوو.

چه‌ند که‌سێک فه‌رمووده‌ی پێغه‌مبه‌ریان (صلی الله علیه وسلم) ئی گێروه‌ته‌وه‌،
وه‌کو: (الخطیب، و ابو الفنائم النرسی، و ابو طالب الحسین بن محمد الزینبی،
ومحمد بن برکات السعیدی، و علی بن الحسین الفراء، وعبد الله بن محمد بن
صدقه‌ بن الفزال، و ابو القاسم علی بن ابراهیم النسیب، و ابو المظفر منصور بن
السمعانی، که‌سانێکی تریش).

(ابو الفنائم النرسی) ده‌لێت: که‌ریمه‌ خاتوون نوسخه‌یه‌کی سه‌حیحی
بوخاری دمه‌ر هێنا، و منیش له‌ به‌رامبه‌ری دانیشتم، وحه‌وت په‌رده‌ ئی نووسیه‌وه‌،
و خویندمه‌وه‌، و ده‌شم ویست که‌ خۆم به‌ ته‌نها بیخوینمه‌وه‌. ئه‌ویش فه‌رموی
نه‌خێر، دهبێت جارێ له‌گه‌ڵ مندا به‌یه‌که‌وه‌ بیخوینینه‌وه‌، ئیتر به‌یه‌که‌وه‌
خزیندمانه‌وه‌.

(أبو الغنائم) دەلىت: ئەو ھەرموودانەي كە لە زاهىرى كۆرى ئەھمەدى سەرخەسى بېستىبوو، منىش خويندەمەۋە لە خزمەتىدا.

ۋە ئەبو بەگىرى كۆرى مەنصوورى سەمعانى دەلىت: لە باۋكەم بېستوۋە كە باسى كەرىمە خاتوۋنى دەكرد، دەيوت: ئايا كەسىك ھەيە كە ۋىنەي خاتوۋ كەرىمەي بېنىبېت؟!

ئەبو بەگىر دەلىت: گويم لە كچى براكەي خاتوۋ كەرىمە بوو، دەيوت: كەرىمە خاتوۋن شوۋى نەكردبوو، باۋكەشى خەلگى گوندى (كشمەين) بوو، دايكەشى لە نەۋەي (السياري) بوو، باۋكى بردوۋىەتى بۇ (بيت المقدس) ودواتر كەراندىھەۋە بۇ مەكە، ۋەتەمەنىشى گەشىتبوۋە سەد (۱۰۰) سال.

(ابن نقطة) دەلىت: بە دەسنوسى ئىبنو ناصىر مىزوۋى ۋەفاتەكەي تۇمار كراۋە كە لە سالى: (۴۶۵)ى كۆچى بوۋە.

منىش دەلىت: راست تر ئەۋمىيە كە لە سالى: (۴۶۲) كۆچى دوايى كردوۋە. (هبة الله بن الأكفاني) لە سالى (۴۶۲)ى كۆچىدا، دەگىرپتەۋە لە عەبدولەزىزى كۆرى عەلى صۇفى، كە بۇي گىراۋەۋە ۋوتوۋىەتى: لە شارى مەكە لە كەسىكەم بېست ھەۋالى مردنى خاتوۋ كەرىمەي پىدام، كە گوايە لە مانگەكانى ئەو سالدەدا كۆچى دوايى كردوۋە.

(أبو جعفر محمد بن علي الهمداني) دەلىت: سالى (۴۶۲) چوۋمە ھەج، لە رېگە ھەۋالى مردنى كەرىمە خاتوۋنمان پى گەيش، خۆشم چاۋم پىي نەكەۋتوۋە ۋېيى نەگەشىتوۋم.^(۱)

(۱) سىر أعلام النبلاء، للإمام الذهبي / ۱۸ / ۲۲۲.

٣- أمه الواحد

ناوی سوتەیتە کچی حوسەینی کۆری ئیسماعیلی مەحامیلیە، زاناو شەرەزان و موفتی بوو، لای باوکی خۆیندووێتە، هەر لەوێشەووە چەند فەرموودە گێراوەتەو، تەواوی قورئان و فێقهی ئیمامی شافعی لەبەر کردوو، زانستی میرات و زمانەوانی و زانستەکانی تری زۆر بە باشی زانیو، لەگەڵ ئەبو عەلی کۆری ئەبو هورمیرەدا^(١) بەیەکەووە فەتوایان دەدا، دایکی قازی موحەمەدی کۆری ئەحمەدی کۆری قاسیمی مەحامیلیە، لە مانگی ڕەمەزانی ساڵی (٣٧٧)ی کۆچی لە دنیا دەرچوو.^(٢)

٤- (شهادة الإبري)

کچی زانای فەرموودە ناس ئەبو نەصر ئەحمەدی کۆری فەرەجی دەینووری پاشان بەغدادییە لە حیهەتی (الإبري)یەو، تەمەن درێژ و نوسەر و فەرموودە گێرمووی عێراق، و مایەی شانازی ئافرمەتان بوو، لە دواى ساڵی (٤٨٠)ی کۆچی لەدایک بوو.

لەم زانیانە فەرموودە بیستو: (أبو الفوارس طراد الزينبي، وابن طلحة النعالي، وأبو الحسن بن أيوب، وأبو الخطاب بن البطر، وعبد الواحد بن علوان، وأحمد بن عبد القادر اليوسفي، وثابت بن بNDAR، ومنصور بن حيدر، وجمفر السراج، چەندینی تر). ئەم زانیانەش فەرموودمیان ئی گێراوەتەو: (ابن

(١) قازی شەرەزان (حسن بن حسين البغدادي)، وێکێکە لە گەورە زانیانی مەزھەبی ئیمامی شافعی، لە ساڵی (٣٤٥)ی کۆچی و فاتی کردوو. بڕوانە: (تاریخ بغداد للخطيب البغدادي / ٧ / ٢٩٨ ت: ٣٨٠٨). (وەرگێڕ)

(٢) تاریخ بغداد / ١٤ / ٤٤٢. وسیر اعلام النبلاء / ١٥ / ٢٦٤. والمنظم في تاريخ الملوك والامم لعبد الرحمن ابن الجوزي / ٧ / ١٢٨.

عساكر، والسّمعاني، وابن الجوزي، وعبد الغني، وعبد القادر الرهاوي، وابن الأخضر، والشيخ الموفق، والشيخ العماد، والشهاب بن راجح، والبهاء عبد الرحمن، والناصح، والفخر الإربلي، وتاج الدين عبد الله بن حمويه، وأعز بن العليق، وإبراهيم بن الخير، وبهاء الدين بن الجميزي، ومحمد بن المني، وأبو القاسم بن هميرة، خه لكانیكى زۆر).

(ابن الجوزي) دمه‌رمویت: له خزمه‌تیدا دمرسی فه‌رمووده‌م خویندوه، ئافرمەتیکی خەت جوان بوو، شووی کرد به یه‌كێك له بریکاره‌کانی خه‌لیفه، وتیکه‌لاوی زانایان وکۆره‌ زانسته‌یه‌کانی کردووه، ئافرمەتیکی خه‌پرۆمه‌ند وچاکه‌کار بووه، نزیکه‌ی سه‌د (١٠٠) سال ته‌مه‌نی کردووه، له (١٤) ی موچه‌ره‌می سالی (٥٧٤) کۆچی دوا‌یی کرد، وزۆرینه‌ی خه‌لک وزانایان ناماده‌ی به‌خاک سپاردنه‌که‌ی بوون.

(الشيخ الموفق) دمه‌رمویت: ئیسنادی هه‌دیس له به‌غدادا به‌ نه‌و ده‌گات وله‌ودا کۆتایی دیت، نه‌ومنده ته‌مه‌نی درێژ بووه که‌سه ته‌مه‌ن که‌مه‌کانی گه‌یاندومه‌ که‌سه به‌ته‌مه‌نه‌کان (واته له کۆری دهرس وتنه‌وه‌میدا هه‌م که‌سانی که‌م ته‌مه‌ن وه‌م که‌سانی به‌ ته‌مه‌نیش کۆ دهبوونه‌وه)، نووسینیکی جوانی هه‌بوو، به‌لام له‌به‌ر به‌سالا‌چوونی خه‌ته‌که‌یشی گۆرا وجوانیته‌یه‌که‌ی بێشتری نه‌ما. ^(١)

کۆمه‌لیکی زۆر له زانایان له‌و ساله‌ی نه‌ودا کۆچی دوا‌ییان کردووه، له‌وانه: (أحمد بن علي بن الناعم الوكيل، وأحمد بن بلدرک بن أبي اللقاء البواب، والأمير شهاب الدين سعد بن محمد بن سعد بن صيفي الشاعر الحيمص بيص، وأبو صالح

(١) زۆرینه‌ی نه‌و زانیاریانه‌ی که‌ له‌سه‌ر نه‌م خانمه به‌رپێزه‌ نووسراوه له کتێبی (تاریخ الإسلام للذهبي / ١ / ٤٠٤٦، والمنظم في تاريخ الملوك والأمم لعبد الرحمن ابن الجوزي / ١٠ / ٢٨٨، ووفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان لابن خلكان / ٢ / ٤٧٧) دا هاتووه، به‌لام مامۆستای دانه‌ر ناماژه‌ی به‌ و سه‌رچاوانه نه‌کردووه! له‌وانه‌شه که مه‌به‌ستی کورت‌تری بووبیت له نووسینه‌که‌یدا. (وه‌رگێڕ)

سەد ئاللى بىن نىجا بىن الوادى الدلال، وأبو رشيد عبد الله بن عمر الأصبهاني، وأبو نصر عبد الرحيم بن عبد الخالق بن يوسف، وعمر بن محمد العليمي، وأبو عبد الله بن المجاهد الإشبيلي الزاهد، ومحمد بن نسيم العيشوني).

٥- (زىن العرب بنت عبد الرحمن)

ناوى زىن العرب كچى عبد الرحمن كورى عومەرى كورى حوسەينە، وناسراوه به: (بنت الخزيراني). له زانستى فەرموودەناسىدا كەشتومتە پلەى (مەحشە)، بوو بە سەرپەرشتىارى (مەشىخە رباط بنت السقلاطوني)، ولە مەكەدا ژياوه، ولە كۆتايى تەمەنىدا پۆستى (مەشىخە رباط الحرمين) ى پى دراوه، ولە سەرمتاي سالى (٧٠٤)ى كۆچى لە تەمەنى حەفتا ونەومندە سالىدا كۆچى دوايى كردوو.^(١)

٦- (دەماء بنت يحيى)

زانای کارخوازی پایه‌به‌رز (دەماء ى كچى يەحيا)، خویندن وزانستى لای براکەى بە ناوى (الإمام المهدي أحمد بن يحيى) وەرگرتو، لە تەواوى ئەم زانستانەدا ژۆر لێهاتوو بوو: (النحو، والأصول، والمنطق، والنجوم، والرمل^(٢)،

(١) الدرر الكامنة في أعيان المئة الثامنة لابن حجر العسقلاني / ٢ / ٢٤٧. وأعلام النساء / ٢ / ٤٤.
(٢) زانستیکە بە ھۆیەو ھەر پرسىارىک بکړیت وەلامەكەى دىزانریت، بە ھۆى شیوازی ھەندیک دىنکە لمو، کە دوانزە شپۆمى ھمە، ھەر وىکو بورجەکان، وە ژۆرینەى مەسەلەکانى ئەم زانستە شتى گۆترەکارى، پۆیە دىکړیت کە وەھا دىرنەچیت، چونکە زانىارىکان خویان بە نزیك کراومیین، و دنیایى نین. بېروانە: (کشف الظنون / ١ / ٩١٣).

والسىمىيە^(۱)، والشعر، شەرحى كىتەبى (الأزهار)ى^(۲) كىردوۋە لە جۋار بەرگدا، ھۇنراۋى (الكوفي) لە فىقھو مىراتدا شەرح كىردوۋە، شەرحى كىتەبى (مختصر المنتهى) ى ابن الحاجب)ى كىردوۋە (لە زانستى اصول الفقه)، لە شارى (ثلا) لە ولاتى يەمەن چەند كەسنىك دەرسيان لا خويندوۋە وزانستيان لىۋە وەرگرتوۋە، ھەر لەو شارەدا لە مانگى (ذى القعدة) لە سالى (۸۲۷)ى كۆچى ومفاتى كىردوۋە.^(۳)

۷- (فاطمة بنت أحمد)

ناۋى فاتىمەى كچى نەحمەدى كچى يەحيايە، زانايەكى پايەبەرزى شەرعزان بوۋە، وتواناي ھەئىنجانى نەحكامە شەرىعيەكانى ھەبوۋە، گەتوگۇ وليكۆلىنمەۋى لەگەل باوكىدا دەكرد لە مەسەلە بەناۋيانگە فىقىھىيەكاندا، ھەر لەگەل باوكىدا بە زۆر مەسەلەدا چوونەتەۋە، وەكو مەسەلەى خەنە كىردن بە

(۱) نەم زانستە جۇزئىكە لە جۇرمەكانى سىجر كىردن، كە ومهات دەخاتە پيش چاۋ كە وئەنى ھەندىك شت دەمىنىت، كە تەنھا وئەنى خەيالىن وشتە راستەقىنەكان نىن. (قاضى بىضاۋى) دەفەرموئەت: نەم وشەىە خۇى عەرمىي نىيە، بەلام كراۋە بە عەرمىي، ولە ئەصدا لە دوو وشە بىك ھاتوۋە، كە (شىم، ويە)، دواتر كە كراۋە بە عەرمىي بوۋە بە سىمىاۋ. بىروانە: (تفسىر روح المعاني، للآلوسى/ ۱۶ / ۲۲۷ لە تەفسىرى ئايەتى (۶۶)ى سورمى (طە) كە دەفەرموئەت: فاذا حبالهم وعصيتهم يخيل إليه من سحرهم أنها تسعى). (ۋەرگىز)

(۲) نەم كىتەبە ناۋى: الأزهار فى فقہ الأئمۃ الأظهر. لەسەر مەزھەبى زەھىيەكانە، دانەرمكەشى ناۋى: أحمد فى مسنده بن يحيى بن مرتضى اليمنى، كە يەكتىكە لە پيشەۋاپانى شىعە مەزھەب، ولە سالى (۸۴۰) كۆچى دۋابى كىردوۋە. بىروانە: (كشف الظنون/ ۱ / ۱، وھدىة العارفین/ ۱ / ۶۶). (ۋەرگىز)

(۳) البدر الطالع للشوكاني/ ۱ / ۲۴۸، وأعلام النساء/ ۱ / ۴۲۰، والأعلام للزركلي/ ۲ / ۵.

مادهی (العصر)^(١)، جا باوکی دمیوت: ((بهراستی فاتیمة له هه ئینجانی بریارهکاندا بۆلای خۆی دمهگرپتهوه)).

جا ئەم وتهیهی باوکی به لگهیه لهسەر نهوهی که زۆر به توانا وهه لکه وتوو بووه له زانستهکاندا، چونکه ناکریت زانایهکی گهوره ئەم وتهیه له و مسفی که سیکدا بلیت، مه گهر ئەو کهسه که سیک زۆر شیواو بیت.

وه میردمهکشی که پێیان وتوه: (الإمام المطهر) له ههر مهسه لهیه کدا که نیشکالی هه بویه ده گهراپه وه بۆ لای ئەو، ئە گهر له کاتی دمرس وتنه وه دا هوتابیه کان تهنگاویان بکر دایه وزۆریان بۆ بهینایه، نهویش ده چوه ماله وه بۆلای ئەم خانمه، و نهویش راستیه که ی پێ دمو، نیتر نه هاته وه لای هوتابیه کان و، نهوانیش پێیان دمو: ئەم زانیاریه هی خۆت نییه، به لکو هی ئەو کهسهیه که له پشتی پهردمکهیه.

له سالی (٨٤٠) ی کۆچیدا ومفاتی کردوو. ^(٢) که باوکی هیشتا له ژياندا بووه.

٨- (أسماء الهروانيية)

ناوی نهسمای کچی عبدالله ی کورپی محمدی مههرهوا نییه، نافرمتیکی دیندار و چاکه کار و خوشنوس بووه، و گهیشتمه پلهی (محلثة). کتیبی (روایة الآباء عن الأبناء) ی (الخطیب البغدادي)^(٣) لای ئەم دوو زانایه خویندوه: (الکمال

(١) جۆره رومکته که رهنگیکی زمردی ئی دمر دیت، وبۆ رهنگ کردن به کار دمهینریت. (ومرگپیر)

(٢) البدر الطالع / ٢ / ٢٤، و اعلام النساء / ١ / ٥٦.

(٣) زانای شه عزانی فهرموودمناسی شافعی مه زههب أحمد ی کورپی علي کورپی ثابت ی کورپی احمد ی کورپی مهدي کورپی ثابت، که به الحافظ أبو بکر الخطیب البغدادي بهناوبانگه، نزیکه ی سمد کتیبی داناوه، له سالی (٢٩٢) ی کۆچی له دایک بووه، وله مانگی جمادی الآخر ی سالی (٤٦٣) کۆچی دواپی کردوو. بروانه (هدیه العارفين / ١ / ٤١). (ومرگپیر)

محمد بن محمد بن نصر بن النحاس، والشهاب أحمد بن عبد الغالب بن محمد الماكسيئي).

بیست وشەش (٢٦) زانا ئیجازمیان پێداوه، لهوانه: (رسلان النهی، وابو بكر بن محمد المزی) زانیهك به ناوی (الشهاب بن اللیودي) له ریزی ماموستاكانی خۆیدا ناوی هێناوه. ئیمامی سهخاویش دمرسی لا خویندوووه. له مانگی صهغهری سالی (٨٦٧)ی کۆچی له شاری (دمشق) کۆچی دواوی کردوو، وله گۆرستانی (باب توما) له نزیک گۆری شیخ (رسلان)^(١) نەسپهردەى خاک کراوه.^(٢)

٩- (زاهدة الطاهري)

ناوی زاهدەى کچی محمدی کوری عبد الله ی (طاهري)یه، له فەرمووده ناسیدا گه‌یشتۆته پله‌ی (محنته)، لای چهند زانایك ئیجازه‌ی زانستی وەرگرتوه، و مکو: (ابن الجمیزي^(٣)، والشاوي، وکەسانی تریش)، گوێی له

(١) دموتريت كه ناوی (ارسلان)بووه، كورێ يعقوب ی كورێ عبد الرحمن ی جه‌عه‌ری دیمه‌شقیه، یه‌كێك بووه له خواناسه‌ دنیا نه‌ویسته‌كان، له سالی (٥٤٠)ی کۆچی وه‌فاتی کردوو، گتیبیکی زۆر به‌ناوبانگی داناوه به‌ ناوی: (رسالة التوحيد). پ‌روانه: (هدية العارفين / ١ / ١٩٣). (ومرگێ)

(٢) الضوء اللامع / ٦٠٦، و اعلام النساء / ١ / ٥٦.

(٣) ناوی (علي بن هبة الله ابن سلامة بن المسلم الإمام بهاء الدين أبو الحسن اللخمي ابن الجمیزي المصري الشافعي) یه‌كێكه له قورئانخوینه و تاربیژه ناودارم‌كان، له سالی (٥٥٩) له میصر له دایك بووه، وله ته‌مه‌نی ده‌ سالیدا ته‌واوی قورئانی له‌به‌ر کردور. وه له (٢٤)ی (ذی الحجة)ی سالی (٦٤٩) کۆچی دواوی کردوو له ته‌مه‌نی زیاد له (٩٠) سال. پ‌روانه: (معرفة القراء الكبار للذهبي / ٣ / ٦٥١). (ومرگێ)

(إبراهيم ی کوری خهلیل) گرتوو، یهكك له زانایان به ناوی (المقاتلي)موه^(١) له ریزی مامۆستاگانی خوێ ناوی هیناوه، یهكکی تریش به ناوی (الواني)^(٢) مدرسی له لا خویندوه. له سهدهی ههشتهمی کۆچیدا وفاتی کردوو.^(٣)

١٠- زینب الجرجانییه

ناوی زمینهی کچی عبد الرحمن ی کوری ههسهنی جورجانییه، به نازناوی (ابنه الشعری) ناسراوه، بهم نازناوانهش ناسراوه: (حرّة، وعالة، وفاضلة، ومحدثه، وجلیلة).

له سالی (٥٢٤)ی کۆچی له نهیساووور له دایک بووه، و به خزمهت کۆمهلیک زانای ناو دار گهیشتهوه، و ئیجازهی زانستی و گێرانهوهی فهرموودهکانی پیغه مبهری (صلی الله علیه وسلم) ئی وهرگرتوون.

ههندیك له فهرموودهکانی پیغه مبهری (صلی الله علیه وسلم) لهم زانایانه بیستوه: (أبو محمد إسماعیل بن أبي القاسم بن أبي بكر النيسابوري القاري، وأبو القاسم زاهر، وأبو المظفر عبد المنعم بن عبد الكريم بن هوزان القشيري، وأبو الفتوح عبد الوهاب بن شاه الشانباضي، وأبو البركات محمد بن الفضل الفزاري، كهسانیکی تریش)

(١) ناوی (فخر الدين عثمان بن لبان المقاتلي الدمشقي الكفتي)ه، و یلهی (محدث)ی ههبووه، و چهند سالیك له میصردا زیاده، له سالی (٦٧٥) له دایک بووه، وله سالی (٧٦٦) کۆچی دواي کردوو. بروه: (الوافي في الوفيات / ١ / ٢٨٢٦). (ومرگێر)

(٢) ناوی شرف الدين عبد الله ی کوری محمدی کوری إبراهيمی دیمهشقیه و حهمنهفی مهزههیه، (محدث)ه، و به (الواني) ناسراوه، له سالی (٧٤٩) کۆچی دواي کردوو. بروه: (هدية العارفين / ١ / ٢٤٢). (ومرگێر)

(٣) الدرر الكامنة لابن حجر / ٢ / ١١٢.

چەند زانايەكى فەرموودەناسىش ئىجازمىيان پى داو، وەكو: (الحافظ أبو الحسن عبد الفغار بن إسماعيل بن عبد الفافر الفارسي، والعلامة الخرفي، كەسانىكى تىرىش)

يەكەك لە زانايان بە ناوى (علي المقدسي) ھەندىك لە فەرموودەكانى پىغەمبەرى (صلی اللہ علیہ وسلم) ئى گىراوتمەوہ.

زانايەكى تر بە ناوى (الحسن بن محمد بن محمد البكري) گوپى لە بەشىكى كىتەبىكى گرتوہ كە كۆمەلىك لە فەرموودەكانى پىغەمبەرى (صلی اللہ علیہ وسلم) تىدايە كە ئەم سى زانايە گىراويا نەتەوہ: (أبو عمرو إسماعيل بن محمد بن أحمد السلمي، وعثمان بن عبد الرحمن بن الصلاح)

ھەروەھا ئەو زانايە تەواوى بەشى سىيەمى كىتەبى (الزهد)ى (وكيع بن الجراح) لەلای ئەو خانمە گوئى لىگرتووہ، ھەروەھا گوپى لە كىتەبى (الأربعين)ى گرتوہ كە ئەو خانمە خووشى گوپى لە (فاطمة بنت البغدادي) گرتووہ وگىراويا تەوہ، بە ئىجازەش لە (الصاعدين)ى وەرگرتووہ. ھەروەھا گوپى گرتوہ لە بەشى دىيەمى كىتەبى (الفوائد) كە دانراوى (الحاكم محمد بن محمد بن أحمد النيسابوري)ە كە ئەو خانمە خوئى لىي گىراوتمەوہ، گوپى لىي گرتوہ لای (أبو القاسم زاهر بن طاهر بن محمد الشحامي). تەواوى بەشى يەكەم و دووہمى (حديث علي بن حرب)ى بە ئىجازەوہ بەسەردا خويناوتمەوہ.

لە شارى نەيسابوور لە مانگى (جمادي الآخر) لە سالى (٦١٥)ى كۆچى وەفاتى كردووہ.^(١)

به شی پینجه م

نافره تگه لیک که دسه لاتی جیه جی کردنیان گرتوته دست

زۆرن نمو ریوایهت و ناسارانهی که باس له گرتنه دمستی ژنان دهکهن بۆ دسه لاتی جیه جی کردن، یان دسه لاتی پۆلیسی، که له کلتوور و کتیه فیهیه کاندایه (الحسبة) ناو دهریت، نهویش له سه دهی یه که می کوچیدا بووه، جا به پیی بوونی نهو هه والانه، هه ندیک له زانایان ریگه یان داوه به وهی که نافرمت نه م پۆست و پیگه هه ستیار و سه رکردایه تیه له دهو له تی ئیسلامیدا بگریته دست.

وه کو (ابن حزم) باس دهکات، و به لگه به هه والی نافرمتیک به ناوی (الشفاء) دهو دهینیت به وه، و ده فهرمویت: ((دروسته که نافرمت دسه لاتی فهرمان په وایی بگریته دست، که نه مه وتهی نه بو حه نیفهیه، نیمامی عومه ری کوری خهتاب ده گیریت به وه که نافرمتیک به ناوی (الشفاء) دهو کردوته به رپرس و چاو دیری بازار.

جا نه گهر بو تریت: خو پیغه م بهر (صلی الله علیه وسلم) فهرموویه تی: (لن یفلح قوم اسندوا امرهم إلى امرأة)!

نیمه ش ده لێین: که پیغه م بهر (صلی الله علیه وسلم) وهای فهرمووه بۆ نه وهیه که نافرمت نابیت فهرمان په وایی گشتی بگریته دست، که بریتیه له خه لیفایه تی، به به لگه ی نه وهی که خو ی ده فهرمویت: (المرأة راعية على مال

كۈتايى

ئافرىت بەلای ناموسولمانەكانەو، لە كۆن و نویدا

ئافرىت بەر لە ھاتنى ئاينى ئىسلام، لە ھەموو شارستا نىيەتە كۆنەكاندا ستم لى كراو وبى ريز بوو، نيتز لە شارستانىتى ئەوروپاي كۆن يان رۇما نىيەكان، يان فارسەكان، يان عەرمبەكانى بەر لە ئىسلام، ھەركام لەو شارستانىتيانە كە تىپەريو، چەندەھا جۆر سزا ونەشكەنجە وستەم وچەوساندنەوميان بەسەر ئافرىتدا ھىناو.

● ئىغرىقىيەكان بە دارىكى ژھراويان زانيو، ودميانوت: شتىكى پيسە وبەشيكە لە كار وكردمو شەيتان.

● رۇمانىيەكان دميانگوت: ئافرىت رۇحى نىيە، جۆرىك لەو جۆرانەى كە سزايان پى دەدا، ئەومبوو كە رۇنى گەرم وداخ كراويان دەگرد بە سەر سەريدا. دميان بەست بە ئەسپەكانەو وپايان دەكىشا تاوھكو گيانى دمردەچوو.

● صينييەكانىش دميانگوت: ئافرىت ئاويكى بە ئازارە، وبەختەومرى دەشواتەو، بۆ ھەموو صينييەكيش ھەيە كە خىزانەكەى (ھاوسەرەكەى) زىندە بەچال بكات. ئەگەر مىردەكەشى بمرىت، ئەوا خزم وكەسو كارەكانى وەك مىرات ژنەكەى دمبەن.

● ھىندىيەكانىش بەرامبەر بە ئافرىت دميانگوت: نە مردن ونە جەھەنەم و نە ژمەر ونە مار ونە ئاگر ھىچيان لە ئافرىت خراپ تر نين، بەلكو بەلای

ئەوانەۋە ئافرىتى ئەگەر مېردەكەى بىرئىت ئەۋىش مافى ژيانى نامىنىت،
بەلكو دىبىت لەگەل ئەۋدا بسووتىنىرئىت.

● فارسەكان: بە رەۋايان دانابوو كە ھەموو ئافرىتىك مارە بىرئىت، باۋمكو
مەجرەمىش بىت، بەبى ھىچ ئىستىسنايەك، درووستە بۆ پىاۋى فارسى
كە فەرمانى مردن بدات بەسەر ھاۋسەرەكەيدا.

● يەھۇدىيەكان دىيانگوت: ئافرىتى نەفرەتى خۋايە، چونكە ھۆى بەدبەختى
و سەرلىشىۋانە، لە كاتى عادەى شەرعىدا شتىكى پىسە، درووست بوو بۆ
باۋكى كە بىفرۇشئىت.

● بەلاى مەسىھىيەكانىشەۋە ھالى لەۋانەى راپوردوو باشتر نەبوو. ئەۋمىتا
فەرەنسىيەكان لە سالى (۵۸۶)ى زاپنىدا كۆنگرىيەكيان بەست بۆ باسى
ئەۋمى كە:

۱. ئايا ئافرىتى بە مرقۇ دادەنرئىت يان نا؟!

۲. ئايا رۇخى ھەيە، يان نا؟!

۳. ئەگەر رۇخى ھەبىت، ئايا رۇخى مرقۇئانەيە، يان رۇخى
نازەلىانەيە؟!

۴. ئايا ئەگەر رۇخى مرقۇئانە بىت، ئايا لە ھەمان ئاستى رۇخى
پىاۋدایە يان نزمتر؟!

ۋە لە كۆتايىشدا بىريارىندا كە بەلئ مرقۇئە!! بەلام تەنھا بۆ خزمەت كەردنى
پىاۋ درووست كراۋە!!.

ۋە پەرلەمانى ئىنگلىزىش لە سەردەمى پاشا (ھەرى ھەشتەم) بىريارىكى
دەركرد كە: بۆ ئافرىتى ناپەۋا ۋەدەغەيە كە كىتئىبى (العهد الجديد) (ۋاتە:
ئىنجىلە دەسكارى كراۋەكە) بخوئىنئەۋە، چونكە ئافرىتىيان بە پىس دادەنا.

بەلەي عەرمبەكانى بەر لە ئىسلامىشەو سەم كىردن لە ئافرىمىت گەشىتبووو
رادمىكە كە ھەر بە زىندوووى دىيان نايە چالەو، يان فرمىان دەدايە ناو
بىرىكەو بە شىوھىك كە دلى مرؤفى بە وىزدانى دمتواندەو.

يەككە دىپرسىت: خو ئەمانەي كە باسكىران ھەمووى لە سەردەمانى كۆندا
بوو، ورابوووردوو، ھەر ئەوانەش وھا كىردوو كە كەسانىك بە درؤ داوى
مافەكانى ئافرىمىت بىكەن، بەلام ئەوئى كە جىگەي سەرسوورمانە ئەوئى كە:
ئافرىمىت لە شارستانىتىھەكانى تىرى ئائىسلامىدا تاوئىكو ئىستاش ھەر سووگايەتى
پى دىكرىت، بە ھەموو پىومرەكانى نەتەو يەكگرتوئىكان، وگۆمەئەكانى
مافەكانى مرؤف.

بۆ نموونە: دۆسىھى توندو تىزى كىردن دزى ئافرىمىتان، ئازاردانى
جەستەييان، بە پىئى ئەو سەرزىمىريانەي كە تايبەتن بە توندوتىزى دزى
ئافرىمىتى رۆژناوئى _ كە لە باسەكانى پىشووئا لە بابەتە جىاجىياگاندا
ئامازەمان پىدا _ ئەم دىمىرئەنجامانەي خوارمەوئى لى دەگەوئىتەو:

- (۷۵%) ي پىاوان لە ئەمەرىكا بە جۆرىك لىدانى ھاوسەرمەكانىيان دىكەن، كە
تووشى نوھسانى وبەلايان دىكەن.

- (۱۷%) ئەو ئافرىمىتانە ھالەتيان وھا دەخوازىت كە بىخىنە ژىر چاودىرى
وردەو.... ئەم زانىارىيە لە لايەن دىكتۆر (جون بىرىيە) يەو نووسراو، كە
پروڤىسۆرى يارىدەمدى وانەي زانىستى دىروو نىيە لە زانكۆى (كارولينا).

- بە پىئى راپۆرتى دىزگاي ناومندى ئەمەرىكى بۆ توئىزىنەو وپشكىن
(FPT) ھاتوو كە: ھەموو ھەژدە چىركەيەك ئافرىمىتەك لە لايەن
مىردەكەيەو لىدان دىكرىت.

- رۆژنامەيەكى ئەمەرىكى نوئىوئىتى: لە ھەموو دە ئافرىمىتدا يەككىيان لە
لايەن مىردەكەيەو لىدان دىكرىت، ئەوجا رۆژنامەي (Family

(Relation) لەسەر ئەم ھەوالە دەئىت: ھەر ئافرىتىك لە دوو ئافرىتى لە لايەن مېردەكەمەھە لىدان دەكرىت، وستمە ودمست درىزى دەكرىتە سەر.

- دكتور (جون كيشلر) كە يەككە لە زانايانى زانستى دەروونى لە شىكاگو لە ئەمەرىكا زۆر بە راشكاوانە دەئىت: (۹۰٪) ئافرىتانى ئەمەرىكا تووشى سستى وساردى جىنسى بوون، (۴۰٪) پىپاوانىش تووشى نەزۆكى بوون. ھەروەھا دەئىت: ئەو رىكلام وئاگادارىانەى كە پشت بە وپنەى ئافرىتى رپوت دەبەستن، ھەر ئەوانى ھۆكارى دابەزىنى ئاستى جىنسى لای گەلى ئەمەرىكا.^(۱)

- لە ھەرمەنسا سالانە دوو مىليۇن ئافرىتى رپوبەرووى لىدان دەبەنەو... مەمانەدارى نەى نىيەكانى ولات بۆ مافەكانى ئافرىتى (مېشېل ئانرېه) وتوويەتى: ھەندىك جبار ئازەلەكان مامەلەى باشتريان لەگەلدا دەكرىت، وەك لە ئافرىتان. خۆ ئەگەر پىپاويك لەسەر شەقامىك بدات لە سەگىك، ئەوا كەسك شكاتى لى دەكات لای كۆمەلەى بەنەرمى جوولانەو لەگەل ئازەل، بەلام ئەگەر لەسەر شەقامىك لە ژنەكەى خۆى بدات، ئەوا يەك كەس جوولە ناكات. (واتە كەس خۆى لە مەسەلەكە ناگەيەنەت).

- (۹۲٪) كارى لىدان لە شارمەكاندا رپو دەمات، (۶۰٪) ئەو شكاتانەى كە بەشەمۇدا دەگاتە پۆلىسى فرياكەوتنى پارىس برىتىن لە ھاناھىنانى ئافرىتان لە دەست خراپى مامەلەى مېردەكانيان.

- لە بەرىتانىا راپۆرتىك ھاتووە لەسەر ئەووى كە (۷۷٪) مېردەكان ھەر بەبى ھۆ لىدانى ژنەكانيان دەكەن.

(۱) ئەووى شارمەزى زىاترى دەوئىت، با بگەرپتەووە بۆ راپۆرتى لىژنەيەكى كۆنگرېسى ئەمەرىكى بۆ لىكۆلنەو لەسەر تاوانەكانى گەنج ومېرد مەندالەكان لە ئەمەرىكا، لە ژىر ناوئىشانى: (رەھوشتى داھەرپۆزاوى كۆمەلگەى ئەمەرىكى). ئەم زانبارەش لە كىتبى: (المجتمع العاري بالواناق والأرقام/ ص ۱۱) موھ ھىنراون.

• ھەروا لە بەرىتانيا زىياد لە (۵۰%)ى ئافرىمىتە كوزراوھگان بىرىتى بوون لە قوربانى دەستى مىرد يان دۆستەگانىيان، توندوتىزى خىزانى زىيادى كىردووه بە پىزەى (۴۶%) لە سالىكىدا ھەتاومكو كۆتايى مانگى نازارى سالى (۱۹۹۲). ھەروھما دىركەوتوھ كە (۲۵%)ى ئافرىمىتەن پوو بەپووى لىدان دىمبەنەھ لە لايەن مىردەگانىيان يان دۆستەگانىيانەھ. پۇلىسى بەرىتاني سالاڭە (۱۰۰,۰۰۰) سەد ھەزار پەيىومندى تەلەفوونى پى دەگات، كە ئاگادار دىمگىتەھ لەسەر دەستىرىزى كىردنە سەر ژنان (زوجات او شرىكات). ھەر نەھ راپۇرتە نەھشى تىداپە كە ژنىك باسى نەھى كىردووه كە لەسەرمىتاي شووى كىرد نىيەھ، مىردەمكەى سى سال ونيو لىي داوھ، وتىشى: نەگەر دواى لىدانەكە قسەم بىردايە، دووبارە لىي دەدامەھ، بۇيە ھەروا بى دىنگ بووم، خو نەھ تەنھا بە يەك جۇر لىدان واز ناھىنىت، بەلكو ھەموو جۇرمكانى بەكار دىھىنىت، وەكو: بەدەموچاودا كىشان، مشتەكۆلە، شەق، لەقە وخستەنە ژىر پى، كىشانى سەر بە دىواردا. ھەندىك جار پىاوانىك ھەبوون كە جگەرمىيان بە لاشەى ژنەگانىيان كوزاندۇتەھ، يان بە زىجىر وكۆت لە مالىدا كۆتايان كىردوون، پاشان دىرگايان لەسەر داخستوون، وچەند كاتىرمىرىكى زۇر بەم جۇرە بەجىيان ھىشتوون.

جا لەم كورتە باسەى پىشەھە كە خستمانە پوو لە بارەى چۆنىتى مامەلە كىردن لەگەل ئافرىمىتدا لە لايەن ناموسولمانەكانەھ، نىتر لە شارسىتانيىتە زۇر كۆنە بەسەرچوھگان، يان لەم چەرخە تازەى ئىستامان، نەھ راستىە گىرنگەمان بۇ دىمىركەھوئىت كە: پۇژناوا، يان ھەر شارسىتانيىتەكى تر، بەھۇى نەھى كە ھەندىك رەھتارى ناباويان لىوھ دىمىركەھوئىت، كە لە پلە وبەھاي ئافرىمىتەن كەم دىمكەنەھ _ وەكو راپوورد _، ھىچكام لەھ شارسىتانيىتەيانە ناگونجىن ودىست

ئادەم كە بېنە نەۋىنە بۇ ئىمە، يان بەلكو ھەر دەست ئادەم بۇ ئەۋەى كە ھىچ
كۆمەلگاپەكى تىرىشيان بى ھەئىسەنگىتەرت.

جا ئىمە كە باسەمان لەم بابەتە كىرد، مەبەستمان داکۆكى كىردن بوو لە
بەھا بەرزەكانى خۇمان وشەرىعتە راستەكەمان، تەنھا خۇاى گەۋرەش
رېنەۋۋىيەكار ورتىپىشاندىرمانە.^(۱)

(۱) سۇپاس بۇ خۇاى گەۋرە كە مۇھەببەتى كىردم لەسەر وەرگىپرانى نەم نوسراۋە، تەككارم لە
ھەمۇو دۆست وبراپەك كە نەم وەرگىپرانە دىتە بەردەستيان، ئەگەر ھەر ھەلەپەكى تىدا
بىت بە گەۋرەمىي وىلسۆزى خۇيان چاكى بىكەنەۋە، نەۋەندەى كە تۋانىۋمە كەمتەرخەمىم
نەكردۋە.

خۇاىپە ھاتوۋمە خىزمەتت	بەندىپەكى مۇسۇلمانم
تۇپايدار و بەخشەندەى	مەن بى دەس ودرەتەنم
بەندە ھەرچى بى بەندىپە	تۆم نەبى ۋو لە ھەۋتانم
بەخشە گىشت تاۋانىكى	خۇم وخۇشەۋىستەكانم
ئومەتى پىغەمبەرى تۆم	تا ماۋم لە ۋوۋى زىانم
پەپىرەۋى نەم بەرنامەپەم	خىزمەتكار و پاسەۋانم

سه رچاوه كان

- اخلاق المجتمع الأمريكي النهار/ المجتمع العاري بالوثائق والأرقام/ تقرير لجنة الكونجرس الأمريكية.
- الإسلام عقيدة وشرعية/ طبعة القاهرة/ ١٩٨٠ الميلادية.
- إعلام الموقعين/ تحقيق؛ محمد جميل غازي/ طبعة بيروت/ ١٩٧٣ الميلادية.
- الأعمال الكاملة للإمام محمد عبده. تحقيق؛ د. محمد عمارة/ طبعة القاهرة.
- التقرير السنوي المسمى (قاموس المرأة)/ معهد الدراسات الدولية حول المرأة.
- جامع الترمذي/ دار إحياء التراث العربي.
- سنن ابن ماجة/ دار الفكر/ بيروت.
- سنن النسائي الكبرى/ دار الكتب العلمية.
- صحيح ابن حبان/ مؤسسة الرسالة.
- صحيح البخاري/ دار ابن كثير.
- صحيح مسلم/ دار إحياء التراث العربي.
- الطرق الحكمية في السياسة الشرعية/ طبعة القاهرة.
- المستدرك للحاكم/ دار الكتب العلمية.
- مسند أحمد/ مؤسسة القرطبة.
- المعجم الكبير للطبراني/ مكتبة العلوم والحكم/ سنة/ ١٩٨٣ الميلادية.
- المنار/ لرشيد رضا/ مطبعة المنار.

مامۇستاي دانەر لە چەند دىرېڭدا

- ناۋى: على جمعه محمد عبد الوهاب.
 - خەلگى: ولاتى مىصرە، ولە سالى: (۱۹۵۲)ى زايىنى لە دايك بوو.
 - خاۋمنى پرونامەى دكتورايە لە ئوصلو فىقھدا لە كۆلىزى شەرىعە وياسا لە جامىعەى ئەزھەر لە سالى: (۱۹۸۸) بە پلەى (شەرىفى يەكەم). خاۋمنى شەھادەى ماجىستىرە لە ھەمان بابەت ولە ھەمان جامىعە، لە سالى: (۱۹۸۵).
 - ئىجازەى زانستى بالآ (لىسانس)ى لە كۆلىزى خويندە ئىسلامى وعەربىيەكانى ھەمان جامىعە لە سالى: (۱۹۷۹) پى دراۋە. خاۋمنى پرونامەى بەكالورىۋسى بازىرگا نىيە لە زانكۆى (عين الشمس) لە سالى: (۱۹۷۳). پرونامەى زانستى دەست بە دەست لە زانايان ومامۇستايانى زانستە ئىسلامىيەكان وەرگرتوو.
 - گەلگە پلەوپايەى بەرزى گرتۆتە دەست، لەوانە: لە سالى (۲۰۰۳) تاۋەكو ئىستا موفتى ولاتى مىصرە. ئوستازى ئووصلو فىقھە لە كۆلىزى زانستە ئىسلامى وعەربىيەكان _ بەشى كوران _ ە لە جامىعەى ئەزھەر.
 - كىتەبە دانراۋەكانى:
۱. قضیة تجديد أصول الفقه.
 ۲. الحكم الشرعي عند الأصوليين.
 ۳. أثر نهاب المحل في الحكم.
 ۴. المدخل لدراسة الشريعة الإسلامية.
 ۵. علاقة أصول الفقه بالفلسفة.
 ۶. تقييد المباح.
 ۷. مباحث الأمر عند الأصوليين.
 ۸. الرؤية وحجيتها الأصولية.
 ۹. النسخ عند الأصوليين.

١٠. الإجماع عند الأصوليين.
 ١١. آليات الاجتهاد.
 ١٢. الإمام الشافعي ومدرسته الفقهية.
 ١٣. النظريات الأصولية ومدخل لدراسة علم الأصول.
 ١٤. مذكرة حول المنهج الأصولي لتناوب المعاملات المالية الحديثة والقواعد الضابطة لها.
 ١٥. اقتراح عقد تمويل من خلال تكييف العملة الورقية كالفلوس في الفقه الإسلامي.
 ١٦. الإمام البخاري.
- لىكۆلىنەمەكانى:
١. رياض الصالحين للإمام النووي.
 ٢. جوهرة التوحيد للباحوري.
 ٣. شرح ألفية السيرة للأجهوري.
 ٤. الفروق للقرافي.
 ٥. التحديد في مقارنة الفقه الحنفي والشافعي، للقُدوري.
- تويژىنەمەكانى:
١. الرقابة الشرعية، مشكلاتها وطرق تطويرها. (باسيكة پيشكەش كراوه به كۆنگرەى چوارەمى زاناياىنى هيندىستان)
 ٢. الزكاة (باسيكة پيشكەش كراوه به كۆنگرەى پېنجەمى زاناياىنى هيندىستان)
 ٣. حقوق الإنسان من خلال حقوق الأكوان في الإسلام. (باسيكة بۆ دامەزراوەى نايف)
 ٤. النموذج المعرفي الإسلامي.
- چەندىن نووسراو ووتار وبەرنامەى تەلەفزيۆنى وموحازمەرى تر، وچاودىرى وسەرپەرشتياري چەندىن پروژەى زانستى دەكات لى تەواوى جيهاندا، سەرپەرشتى چەندىن نامەى زانستى كردووه لى زانكۆگانى مېصردا.

ئاومرۇك

- ۷ پېشەكى وىرگىر: پېشەكى يەكەم
- ۱۱ پېشەكى دانەر: پېشەكى يەكەم
- ۱۷ ئافرىمىتى موسولمان لە دىققە پىرۇزمىكانى شىرەدا دىمىپىك
- ۱۹ بىشى يەكەم
- ۲۱ ئافرىمىت لە قورئانى پىرۇزدا بىشى دووم
- ۲۹ ئافرىمىت لە سونىت و قىرموودىمىكانى پىغەمبەردا دىمىپىك
- ۳۹ ئافرىمىتى موسولمان لە بىرەمەم و نوسراوۋە فېقەھىيەكاندا بىشى يەكەم
- ۴۱ مىراتى ئافرىمىت لە نىوان راستىيەكان و درۇ ھەلبەسراومىكاندا
- ۵۱ ئەو ھالەتەندەكى مېيىنە نىومى نىرىنە مىرات دىمىت
- ۵۴ ئەو ھالەتەندەكى مېيىنە نىرىنە پەكسانن لە مىرات بىردىندا
- ۵۸ ئەو ھالەتەندەكى مېيىنە لە نىرىنە زىاتىر مىرات دىمىت
- ئەو ھالەتەندەكى مېيىنە مىرات دىمىت، بەلام نەگەر نىرىنە لە جىگەى ئەو
- ۶۴ بىت مىرات نابات

بهشی دووم

شایهتی دانی نافرمتی موسولمان و پهرج دانهودی گومانیک له بارمیهوه ۶۹

بهشی سیهه

فره ژنی وحهقیقهتهکهی ۸۵

بهشی جوارهه

مافی نافرمت له ههئبژاردنی میردهکهیدا ۹۵

بهشی پینجهه

پیش نویژی کردنی نافرمت ۱۰۳

بهشی شهشهه

خهتهنه کردنی میینهکان ۱۱۱

بهشی جهوتهه

مافه سیاسیهکانی نافرمت ۱۱۹

بهشی ههشتهه

لیدانی نافرمت له ئیسلامدا ۱۳۱

دهروازی سیهه

نافرمتی موسولمان له واقعی میژوویدا ۱۳۹

دهسپینک ۱۴۱

بهشی یهکهه

نافرمتکه لیکه فرمانپهوا (حاکم) ۱۴۵

۱- (ست الملك) پاشای فاتیمیهکان ۱۴۷

۲- (اروی) پاشای (صنعاء) ۱۴۸

۳- ترکان خاتون ۱۵۰

۴- (رضیة بنت التمش) فرمانپهوا هیندستان: ۱۵۱

۵- (شجرة الدز) شازنی میصر وولاتی شام ۱۵۲

۶- (السلطانة خدیجة) فرمانپهوا هیندستان ۱۵۳

بەشی دووهم

١٥٥ ئافرمەتگەلێکی دادومەر (قازی)

١٥٥ (ئەمل قەرمانە)

بەشی سێهەم

١٥٧ ئافرمەتگەلێکی جەنگاومەر و سەرکردەیی سوپا

١٥٨ ١- (ئەم سلیم بێت ملحان الأنصاریة)

١٥٩ ٢- (ئەم حرام بێت ملحان)

١٦٠ ٣- (الربيع بنت معوذ)

١٦١ ٤- (ئەم سنان الأسلمیة)

١٦١ ٥- (لیلى الغفاریة)

١٦٢ ٦- (کعبیة بنت سعید الأسلمیة)

١٦٢ ٧- (رفیدة الأنصاریة)

١٦٣ سەرکردەیی سوپا ترکان خاتون

بەشی چوارەم

١٦٥ ئافرمەتگەلێکی موفتی وزانا

١٦٧ ١- (نفیسة العلم)

١٧٤ ٢- خاتوو (کریمە) گێرمەموی صەحیحی بوخاری

١٧٦ ٣- ئەمە الواحد

١٧٦ ٤- (شهادة الإبري)

١٧٨ ٥- (زين العرب بنت عبد الرحمن)

١٧٨ ٦- (دهماء بنت يحيى)

١٧٩ ٧- (فاطمة بنت أحمد)

١٨٠ ٨- (أسماء المهروانيية)

١٨١ ٩- (زاهدة الطاهري)

١٨٢ ١٠- زينب الجرجانيية

بەشى پىنچەم

ئافرىمىتگەلىك كە دىمىسەلەتى جىبەجى كىرىنىان گىرتۈتە دىمىس ۱۸۵

كۈتايى

ئافرىمىت بەلەي ناموسولمانەكانەو، لە كۆن ونویدا ۱۸۷

سەرجاومكان ۱۹۳

مامۇستەي دانەر لە چەند دىرپىكدا ۱۹۵

ناومىزۇك ۱۹۷